
Kocaeli Üniversitesi
Kocaeli University Journal of Social Sciences
Sosyal Bilimler Dergisi

43
2022

HAKEMLİ DERGİ

Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

Kocaeli University Journal of Social Sciences

Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü adına
sahibi / owner Prof. Dr. Recep TARI
rtari@kocaeli.edu.tr

EDİTÖR EDITOR	Doç. Dr. Ferhat PEHLİVANOĞLU fpehlivanoglu@kocaeli.edu.tr
EDİTÖR YARDIMCILARI EDITOR	Arş. Gör. Ali Rıza SOLMAZ aliriza.solmaz@kocaeli.edu.tr Arş. Gör. Muhammet Rıdvan İNCE muhammet.ince@kocaeli.edu.tr Arş. Gör. Sedanur DEMİR sedanur.demir@kocaeli.edu.tr
YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ	Doç. Dr. İhsan KARLI ikarlı@kocaeli.edu.tr
YAYIN KURULU EDITORIAL BOARD	Prof. Dr. Recep TARI (Kocaeli Üniversitesi) Prof. Dr. Ramazan ŞENGÜL (Kocaeli Üniversitesi) Prof. Dr. Adnan Rüştü KARABEYOĞLU (Kocaeli Üniversitesi) Prof. Dr. Ayşe Tuba ÖKSE (Kocaeli Üniversitesi) Prof. Dr. Aziz KUTLAR (Sakarya Üniversitesi) Prof. Dr. Işık AKGÜL (Marmara Üniversitesi) Prof. Dr. Mustafa Kemal BEŞER (Eskişehir Osmangazi Üniv.)
Kapak / Sayfa Tasarımı/Mizanpaj	Dr. Öğr. Üyesi Hakan KÜÇÜKSARAÇ
YÖNETİM YERİ	Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü 41380 Umuttepe / Kocaeli Telefon: 0 262 303 17 52 - Fax: 0 262 303 17 53

ISSN 1302 - 6658

KOÜ Sosyal Bilimler Dergisi, Altı ayda bir yayınlanan ulusal hakemli bir dergidir. TÜBİTAK-ULAKBİM Sosyal Bilimler Veri Tabanına (SBVT) kayıtlıdır. ASOSIndex, Türk Eğitim İndeksi, Akademik Dizin ve Arastirmax tarafından taranmaktadır. Dergide yayınlanan yazı ve makaleler, kaynak gösterilmek şartıyla iktibas edilebilir. Yazı ve makalelerin tüm sorumluluğu, yazarına / yazarlarına aittir. Derginin elektronik versiyonu, tam metin olarak <http://kosbed.kocaeli.edu.tr> ve <https://dergipark.org.tr/kosbed> internet adresleri üzerinden erişime açıktır.

Kocaeli Üniversitesi
Kocaeli University Journal of Social Sciences
Sosyal Bilimler Dergisi

43

2022

DANIŞMA/HAKEM KURULU

Advisory/Referees Board

Prof. Dr. Alper KOÇ - Kocaeli Üniversitesi
Prof. Dr. Kıvanç Nazlım TÜZEL URALTAŞ- Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Suphi ASLANOĞLU - Kırıkkale Üniversitesi
Doç. Dr. Mehlika Özlem ULTAN - Kocaeli Üniversitesi
Doç. Dr. Meral BALCI - Marmara Üniversitesi
Doç. Dr. Murat SERDAR - Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Doç. Dr. Nevran KARACA - Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr. Özgür Bayram SOYLU - Kocaeli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Arda ERCAN - Kocaeli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi İbrahim DUMAN - Yalova Üniversitesi

Editörden...

Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (KOSBED) 1997 yılından itibaren haziran ve aralık aylarında olmak üzere yılda iki kez yayınlanmaktadır. KOSBED; iktisat, işletme, kamu yönetimi, uluslararası ilişkiler, maliye, çalışma ekonomisi, ekonometri, tarih, felsefe, güzel sanatlar, Türk Dili, İngiliz Dili gibi sosyal bilim dallarında özgün akademik makaleleri yayımlamaktadır. Sosyal ve beşeri bilimlerde bilimsel bilgi paylaştıkça ve tartışıldıkça olgunlaşmaktadır. Bu kapsamda tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de gündün güne süreli bilimsel yayıncılık yapan kurum ve dergi sayısı artmaktadır. Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (KOSBED) 1997 yılından itibaren haziran ve aralık aylarında olmak üzere yılda iki kez yayınlanmaktadır. KOSBED; teorik veya uygulamalı alanında özgün makaleleri yayımlayan hakemli bilimsel bir dergidir.

Dergimiz; üniversitelere, kütüphanelere, enstitülere ve tüm akademik çevrelere hem internet ortamında hem de basılı olmak üzere iki şekilde erişim sağlamaktadır. Dergimizde Türkçe ve İngilizce dillerinde yazılar yayınlanmaktadır. Açık erişim politikasını benimsemiş olan Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi bilginin küresel dağıtımına aracılık etmekte olup, ASOS, TİE, Akademik Dizin ve Arastirmax indekslerinde dizinlenmektedir. Ayrıca her geçen gün yayın standartlarını geliştiren dergimiz SCOPUS, SSCI gibi platformlar tarafından indekslenmeyi de hedeflemekte olup, alanında saygın birçok indeks ile gerekli yazışmaları yürütmektedir. Dergimize gönderilecek yazılar sosyal bilimler alanında makale, kişi ve kitap tanıtımı ya da eleştiri alanlarında olmalıdır. Dergimize gönderilen yazılar öncelikle dergi editörleri tarafından dergimiz yazım kuralları, dil ve bilimsel uygunluğu açısından değerlendirilmekte uygun görülen yazılar ilgili iki hakeme gönderilmektedir.

Dergimizde kör hakemlik sistemi uygulanmaktadır. Hem yazarların hem de hakemlerin karşılıklı olarak isimleri gizli tutulmaktadır. Hakem raporlarından herhangi birinin sonucu red şeklinde geldiğinde ve diğer hakemden de önemli değişiklik isteği geldiğinde dergi editöryel kurulu makale için red hakkını kullanabilmektedir. Eşitlik halinde ise makale değerlendirilmesi için üçüncü bir hakem belirlenerek nihai karar verilmektedir. Hakem önermeleri ilgili yazar ya da yazarlara gönderilir, istenilen düzeltmeler 1 ay içinde yapılmadığı takdirde editöryel kurul uygun gördüğü takdirde makalenin yayın sürecinden düşürülmesi kararını verebilir. Hakem değerlendirme süreci 1 ay olup, makalenin nihai değerlendirme süreci 4 aydır. Hakem sürecinden olumlu şekilde geçmiş yazılar **editöryel kurulun uygun gördüğü herhangi bir sayıda** yayınlanabilir.

Ayrıca dergimize gönderilen çalışmalar yayınlanmadan önce iThenticate programı kullanılarak intihal raporu alınmaktadır. Makalelerin yayınlanması için intihal oranının kaynakça hariç en fazla % 10 olması gerekmektedir. Tarama sonucu % 10'un üzerinde olan makaleler **RED** edilmektedir. Dergimizde yayınlanmış / yayınlanacak **makalelerin her türlü sorumluluğu yazar veya yazarlara aittir. Makalelerin telif hakkı ise Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'ne aittir.** Dergimizde makale yayımlayan yazarlar yukarıda bahsedilen ilkeleri kabul etmiş sayılır.

Dergimizin 43. Sayısında hakemlik sürecine dahil olarak katkı sağlayan kıymetli akademisyenlere, bilimsel yazılarını bizimle paylaşan bize destek veren değerli yazarlara ve makale değerlendirme sürecinde katkı sağlayan danışma kurulu üyelerine ayrı ayrı teşekkürlerimi sunarım. Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi olarak bundan sonraki sayılar içinde sosyal bilimler alanındaki yeni yazarların web sayfasındaki yazım kurallarına ve dergi formatına uygun çalışmalarını bekliyorum, 43. sayının tüm ilgili kişi ve kurumlara faydalı olmasını diliyorum.

Doç. Dr. Ferhat PEHLİVANOĞLU

Kocaeli Üniversitesi
Kocaeli University Journal of Social Sciences
Sosyal Bilimler Dergisi

43

2022

ISSN 1302 - 6658

Araştırma Makaleleri

Sami KARACAN Nagihan ALBENİ	Mevcut Tekdüzen Hesap Planı ve Kamu Gözetimi Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu Tarafından Yayımlanan Finansal Raporlama Standartlarına Uygun Örnek Hesap Planında Yer Alan Karşılık Hesaplarının Karşılaştırılması / Comparison of The Provision Accounts in The Current Uniform Chart of Accounts And the Provision accounts in The Sample Chart of Accounts in Accordance With Financial Reporting Standards Published By The Public Oversight Accounting and Auditing Standards Authority	1-25
Hasan KÖSE	Türkiye'nin AB'nin Serbest Ticaret Anlaşmalarına Uyumda Yaşadığı Sorunların ve Serbest Ticaret Anlaşması Politikası Farklılıklarının Üçüncü Ülke Pazarlarına Erişimine Etkisi / Turkey's Problems in Compliance with EU's Free Trade Agreements and Free Trade Agreement Policy Differences' Effect on Turkey's Access to Third Country Markets	27-49
Hüseyin DOĞAN	Eski Anadolu Türkçesi Metinlerine Göre Bitkilerde İşaret Teorisi / Doctrine of Signatures of Plants in Old-Anatolian Turkish Texts	51-67
Rüya Nisa KÖRKEN Figen BÜYÜKAKIN	Diyarbakır Kadınlarının Pandemi Sürecinde Değişen Tüketim Alışkanlıkları / Changing Consumption Habits of Diyarbakır Women During the Pandemic Process	69-98
Mâlike BİLEYDİ KOÇ	Milli Mücadele Döneminde Güney Cephesinde Yürütülen Propaganda Faaliyetleri / Propaganda Activities on the Southern Front During the National Struggle Period	99-109

Yayın Geliş Tarihi: 2021-09-09

Yayın Onay Tarihi: 2021-12-12

DOI No: 10.35343/kosbed.993365

Sami KARACAN *

Nagihan ALBENİ **

Mevcut Tekdüzen Hesap Planı ve Kamu Gözetimi Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu Tarafından Yayınlanan Finansal Raporlama Standartlarına Uygun Örnek Hesap Planında Yer Alan Karşılık Hesaplarının Karşılaştırılması

*Comparison of The Provision Accounts in The Current
Uniform Chart of Accounts And the Provision
accounts in The Sample Chart of Accounts in
Accordance With Financial Reporting Standards
Published By The Public Oversight Accounting and
Auditing Standards Authority*

Özet

İşletmelerin Türkiye Muhasebe Standartları (TMS) / Türkiye Finansal Raporlama Standartları (TFRS) ve Büyük ve Orta Boy İşletmeler için Finansal Raporlama Standartları'na (BOBİ FRS) göre finansal tablolarını hazırlayabilmeleri için mevcut tekdüzen hesap planı yetersiz kalmıştır. Bu sebeple, Kamu Gözetimi Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu (KGK) bu ihtiyacı gidermek için Finansal Raporlama Standartlarına Uygun Örnek Hesap Planı Taslağını yayımlamıştır. Bu çalışmada mevcut tekdüzen hesap planı (THP) ile KGK tarafından yayımlanan Finansal Raporlama Standartlarına Uygun Örnek Hesap Planı Taslağında yer alan karşılık hesapları ve karşılıkların iptal edilmesi ile ilgili diğer hesaplar ele alınmış, KGK tarafından yayımlanan hesap planında yer alan karşılık hesaplarının işleyişi gösterilmeye çalışılmış ve mevcut THP'deki karşılık hesaplarıyla karşılaştırma yapılarak farklılıkların belirlenmesi amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tekdüzen Hesap Planı, TMS/TFRS, KGK, Karşılık Hesapları.

Jel Kodları: M41

* Prof. Dr., Kocaeli Üniversitesi, İİBF İşletme Bölümü, email: skaracan@kocaeli.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9921-4652

** Dr., Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Bucak ZTYO, Gümrük İşletme Bölümü, email: nagihanalbeni@gmail.com, ORCID: 0000-0001-7785-6665

Abstract

The current uniform chart of accounts was insufficient for businesses to prepare their financial statements according to Turkish Accounting Standards (TAS) / Turkish Financial Reporting Standards (TFRS) and Financial Reporting Standards for Large and Medium Sized Enterprises (FRS for LMSEs). For this reason, the Public Oversight Accounting and Auditing Standards Authority (POA) has published a Sample Chart of Accounts in accordance with Financial Reporting Standards to meet this need. In this study, the provision accounts in the current uniform chart of accounts (UCA) and the provision accounts in the Draft Sample Chart of Accounts in accordance with the Financial Reporting Standards published by POA and other accounts related to the cancellation of the provisions accounts are discussed, the functioning of the provision accounts in the Draft Sample Chart of Accounts published by the POA was tried to be shown and it was aimed to determine the differences by comparing them with the provision accounts in the current UCA.

Keywords: Uniform Chart of Accounts, TAS/TFRS, POA, The Provision Accounts.

Jel Codes: M41

Giriş

Mevcut tekdüzen hesap planı Maliye Bakanlığı'nın 1 sıra nolu Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliği ile 1994 yılı başından itibaren yürürlüğe konulmuştur. Kamu Gözetimi, Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu 2011 yılında kurulmuş olup Uluslararası Muhasebe Standartlarıyla uyumlu Türkiye Muhasebe Standartlarını (TMS) oluşturmak ve yayımlamaktan sorumludur. Türkiye'de Türkiye Muhasebe Standartları (TMS)/Türkiye Finansal Raporlama Standartları (TFRS)'nin uygulanmasında KGK yetkilidir. KGK, Büyük ve Orta Boy İşletmeler İçin Finansal Raporlama Standardı (BOBİ FRS) ile Tam set TMS/TFRS'yi yayımlamıştır. 2021 yılında da Finansal Raporlama Standartlarına Uygun Örnek Hesap Planı Taslağını yayımlamıştır.

TMS 37 Karşılıklar, Koşullu Borçlar ve Koşullu Varlıklar Standardının 10. paragrafına göre "Karşılık, gerçekleşme zamanı veya tutarı belli olmayan yükümlülüktür" şeklinde; "Yükümlülük, geçmiş olaylardan kaynaklanan ve ifası halinde ekonomik fayda içeren kaynakların işletmeden çıkmasına neden olacak mevcut yükümlülüktür" şeklinde tanımlanmıştır (TMS 37, prf.10).

Yukarıdaki esaslar göz önünde bulundurularak aktifle ilgili ve ilgisiz karşılıkları kapsayan bir tanımlama "Karşılıklar, bir işletmenin yakın ya da uzak gelecekteki bir zamanda katlanmak zorunda kalabileceği; tutarı tahmin edilebilen, ancak doğup doğmayacağı belirsiz olan yükümlülükler ile varlıklarda meydana gelebileceği öngörülen değer azalmalarıdır" şeklinde yapılabilir. Standarttaki karşılık tanımı sadece yükümlülük karşılıklarını kapsamakta, fakat diğer standartlar incelendiğinde, aktifle ilgili karşılıkların da bu standartlarda yer aldığı görülmektedir. Örnek olarak, TMS 2 Stoklar Standardının 28. Paragrafında stokların kullanılma veya satılma aşamasında elde edilecek tutarın maliyetinin altında kalması halinde "stok değer düşüklüğü karşılığı" ayrılma ilkesi yer almaktadır. Bu sebeple, ilgili standartların bütün halinde karşılıklar konusunu düzenlediği söylenebilir (Sevilengül, 2020:27).

Bu çalışmada mevcut tekdüzen hesap planı ile KGK'nin yayımladığı finansal raporlama standartlarına uygun örnek hesap planı taslağında yer alan aktif değer düşüklüklerine ilişkin karşılık hesapları ve karşılıkların iptali ile ilgili diğer hesaplar ele alınmış olup, işleyişleri arasındaki farklılıklar gösterilmeye çalışılmıştır.

1. Mevcut Tekdüzen Hesap Planında Yer Alan Karşılık ve Karşılığın İptali İle İlgili Hesaplar

Mevcut tekdüzen hesap planında karşılık hesapları ve ayrılan karşılıkların iptali ile ilgili olan hesaplar Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1: Mevcut Tekdüzen Hesap Planında Yer Alan Karşılık Hesapları ve İptali İle İlgili Hesaplar

119	Menkul Kıymetler Değer Düşüklüğü Karşılığı (-)
129	Şüpheli Ticari Alacaklar Karşılığı (-)
139	Şüpheli Diğer Alacaklar Karşılığı (-)
158	Stok Değer Düşüklüğü Karşılığı (-)
199	Diğer Dönen Varlıklar Karşılığı (-)
229	Şüpheli Ticari Alacaklar Karşılığı (-)
239	Şüpheli Diğer Alacaklar Karşılığı (-)
241	Bağlı Menkul Kıymetler Değer Düşüklüğü Karşılığı (-)
244	İştirakler Sermaye Payları Değer Düşüklüğü Karşılığı (-)
247	Bağlı Ortaklık Sermaye Payları Değer Düşüklüğü Karşılığı (-)
249	Diğer Mali Duran Varlıklar Karşılığı (-)
298	Stok Değer Düşüklüğü Karşılığı (-)
644	Konusu Kalmayan Karşılıklar
654	Karşılık Giderleri (-)

Mevcut tekdüzen hesap planında karşılık ayrıldığı zaman 654 Karşılık Giderleri hesabı borçlu, ilgili karşılık hesabı da alacaklı olur. Ayrılan karşılık iptal edileceği zaman ise karşılığın ayrıldığı döneme bakılmaksızın 644 Konusu Kalmayan Karşılıklar Hesabı alacaklı, ilgili karşılık hesabı ise borçlu çalıştırılır. Yapılacak yevmiye kayıtları aşağıdaki gibidir:

_____ / _____		
654 Karşılık Giderleri	XXX	XXX
XXX İLGİLİ KARŞILIK HESABI		
Karşılık ayrıldığında.		
_____ / _____		
XXX İLGİLİ KARŞILIK HESABI	XXX	XXX
644 Konusu Kalmayan Karşılıklar		
Karşılık iptal edildiğinde.		
_____ / _____		

2. Kamu Gözetimi Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumunun Yayımladığı Hesap Planına Göre Karşılık ve Karşılığın İptali İle İlgili Hesaplar

Kamu Gözetimi Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu tarafından yayımlanan Finansal Raporlama Standartlarına Uygun Örnek Hesap Planında ise durum farklı olmaktadır. Kamu Gözetimi Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu tarafından yayımlanan Finansal Raporlama Standartlarına Uygun Örnek Hesap Planına göre karşılık hesapları ve karşılığın iptali ile ilgili olan hesaplar Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2: Finansal Raporlama Standartlarına Uygun Örnek Hesap Planında Yer Alan Karşılık ve İptali İle İlgili Hesaplar

109	Nakit ve Nakit Benzerleri Değer Düşüklüğü Karşılığı (-)
118	Finansal Yatırımlar Değer Düşüklüğü Karşılıkları (-)
129	Ticari Alacaklar Değer Düşüklüğü Karşılıkları (-)
139	Diğer Alacaklar Değer Düşüklüğü Karşılıkları (-)
144	Değer Düşüklüğü Karşılıkları (-)
158	Stok Değer Düşüklüğü Karşılıkları (-)
177	Canlı Varlıklar Değer Düşüklüğü Karşılıkları (-)
189	Sayım ve Tesellüm Noksanları Karşılıkları (-)
208	Finansal Yatırımlar Değer Düşüklüğü Karşılıkları (-)
219	Ortaklıklardaki Yatırımlar Değer Düşüklüğü Karşılıkları (-)
229	Ticari Alacaklar Değer Düşüklüğü Karşılıkları (-)
239	Diğer Alacaklar Değer Düşüklüğü Karşılıkları (-)
244	Değer Düşüklüğü Karşılıkları (-)
247	Yatırım Amaçlı Gayrimenkuller Değer Düşüklüğü Karşılıkları (-)
257	Maddi Duran Varlıklar Değer Düşüklüğü Karşılıkları (-)
267	Maddi Olmayan Duran Varlıklar Değer Düşüklüğü Karşılıkları (-)
277	Canlı Varlıklar Değer Düşüklüğü Karşılıkları (-)
298	Diğer Duran Varlıklar Değer Düşüklüğü Karşılıkları (-)
626	Stok Değer Düşüklüğü Karşılık Giderleri (-)
627	Stoklara İlişkin Konusu Kalmayan Karşılıklar (+)
629	Diğer Giderler (-)
641	Esas Faaliyet Alacaklarına İlişkin Konusu Kalmayan Karşılıklar
643	Tarımsal Faaliyetlerde Değerleme Artışları
646	Ortaklıklardaki Yatırımlardan Sağlanan Gelir ve Kazançlar
647	Yatırım Amaçlı Gayrimenkullerden Elde Edilen Gelir ve Kazançlar
649	Diğer Faaliyetlerden Çeşitli Gelir ve Kazançlar
651	Esas Faaliyet Alacaklarına İlişkin Değer Düşüklüğü Karşılık Giderleri (-)
653	Tarımsal Faaliyetlerde Değerleme Azalışları (-)

654	Esas Faaliyetlerden Diğer Çeşitli Gider ve Zararlar (-)
656	Ortaklıklardaki Yatırımlardan Kaynaklanan Gider ve Zararlar (-)
657	Yatırım Amaçlı Gayrimenkullerden Kaynaklanan Gider ve Zararlar (-)
659	Diğer Faaliyetlerden Çeşitli Gider ve Zararlar (-)
665	Nakit ve Nakit Benzerleri Varlıklar İle Menkul Kıymet Yatırımlarına İlişkin Değer Artış Kazançları
668	Diğer Finansal Gelirler
675	Nakit ve Nakit Benzerleri Varlıklar İle Menkul Kıymet Yatırımlarına İlişkin Değer Azalış Zararları (-)
678	Diğer Finansal Giderler (-)

Tablo 2'nin Devamı: Finansal Raporlama Standartlarına Uygun Örnek Hesap Planında Yer Alan Karşılık ve İptali İle İlgili Hesaplar

Kamu Gözetimi Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu tarafından yayımlanan Finansal Raporlama Standartlarına Uygun Örnek Hesap Planına göre karşılık hesaplarının işleyişi aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 3: Finansal Raporlama Standartlarına Uygun Örnek Hesap Planına Göre Karşılık Hesaplarının İşleyişi

HESAP	Karşılık ayrıldığında		Aynı dönemde karşılık iptal edilirse		Farklı dönemde karşılık iptal edilirse		Gerçekleşen zarar ayrılan karşıktan fazlaysa, fazla kısım	
	Borç	Alacak	Borç	Alacak	Borç	Alacak	Borç	Alacak
109	675	109	109	675	109	665		
118	675	118	118	675	118	665		
129	651	129	129	651	129	641	654	
139	678	139	139	678	139	668	678	
144	651	144	144	651	144	641	654	
158	626	158	158	626	158	627		
177	653	177	177	653	177	643		
208	675	208	208	675	208	665		
219	656	219	219	656	219	646		
229	651	229	229	651	229	641	654	
239	678	239	239	678	239	668	678	
244	651	244	244	651	244	641	654	
247	657	247	247	657	247	647		
257	İlgili fonksiyonel gider hesabı	257	257	İlgili fonksiyonel gider hesabı		İlgili fonksiyonel gider hesabı		
267	İlgili fonksiyonel gider hesabı	267	267	İlgili fonksiyonel gider hesabı		İlgili fonksiyonel gider hesabı		
277	653	277	277	653	277	643		
298	629 (Stoklar)	298	298	629 (Stoklar)	298	629 (Stoklar)		
	659 (Bu gruptaki MDV)			659 (Bu gruptaki MDV)		649		
HESAP	Karşılık ayrıldığında		Karşılığın nedeni bulunmadıysa, zarar işletme üstlendiyse		Sorumludan tahsil edilmiş ya da neden olduğu hesapla düzeltildiyse			
	Borç	Alacak	Borç	Alacak	Aynı dönemde karşılık iptal edilirse		Farklı dönemde karşılık iptal edilirse	
189	629 (Stoklar)	189	189	188	Borç	Alacak	Borç	Alacak
	659 (Diğ. Varlıklar)				189	629 (Stoklar)	189	629 (Stoklar)
						659 (Diğ. Varlıklar)		649 (Diğ. Varlıklar)

Kamu Gözetimi Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu tarafından yayımlanan Finansal Raporlama Standartlarına Uygun Örnek Hesap Planı Taslağında yer alan karşılıklar ile ilgili hesapların kapsamı ve işleyişlerinin gösterilmesi amacıyla aşağıda öncelikle aktif değer düşüklüğü karşılıklarının ayrılmasında kullanılacak 6 nolu hesapların kapsamı açıklanmış, sonrasında aktif değer düşüklüğü karşılıklarının izlendiği hesapların kapsamı açıklanarak işleyişlerine ilişkin örneklere yer verilmiştir.

626 Stok Değer Düşüklüğü Karşılık Giderleri (-)

626 nolu hesap, stoklara ilişkin ayrılan değer düşüklüğü karşılık giderlerinin izlenmesinde kullanılır ((KGK), 2021:139).

627 Stoklara İlişkin Konusu Kalmayan Karşılıklar (+)

627 nolu hesap, daha önceki dönemlerde değer düşüklüğü hesaplanıp karşılık ayrılan stok kalemlerine ilişkin koşulların değişmesi nedeniyle değer düşüklüğü riski ortadan kalkması durumunda iptal edilen karşılıkların izlenmesinde kullanılır (KGK, 2021:139).

629 Diğer Giderler (-)

629 nolu hesap, 62 numaralı Satışların Maliyeti grubundaki diğer hesapların kapsamına girmeyen diğer maliyet ve giderlerin izlenmesinde kullanılır. Bunların dışında, tam maliyet yöntemi kullanan işletmeler, faaliyetleri geçici veya kalıcı olarak durdurulan ya da henüz faaliyete geçmemiş bölümlere ilişkin olan ve uygulanan geçerli finansal raporlama çerçevesine göre dönüştürme maliyetlerine dahil edilmeyen sabit genel üretim giderlerini bu hesapta izler. Ayrıca, uygulanan geçerli finansal raporlama çerçevesine göre varlıklara ilişkin değer düşüklüğü zararlarının varlığını kullanım yerine bağlı olarak ilgili fonksiyonel gider hesabına kaydedildiği durumlarda, üretim bölümüyle ilgili kullanılan varlıklara ilişkin değer düşüklüğü zararları ya da yeniden değerlendirme değer azalışları ile bunların iptalleri maliyet hesapları kullanılmadan doğrudan 629 nolu hesapta izlenir (KGK, 2021:139-140).

641 Esas Faaliyet Alacaklarına İlişkin Konusu Kalmayan Karşılıklar

641 nolu hesap, daha önceki dönemlerde değer düşüklüğü hesaplanıp karşılık ayrılan ticari alacaklara ve "14/24 Devam Eden İnşa (Taahhüt), Proje Veya Hizmet Sözleşmelerinden Varlıklar İle İmtiyazlı Hizmet Anlaşmalarına İlişkin Finansal Varlıklar" gruplarında izlenen alacaklara ilişkin tahsil ya da tahmin değişiklikleri sonucu iptal edilen karşılıkların izlenmesinde kullanılır (KGK, 2021:142).

643 Tarımsal Faaliyetlerde Değerleme Artışları

Maliyet yöntemi kullanılarak ölçülen canlı varlıklar açısından iptal edilen önceki dönem değer düşüklüğü karşılıkları 643 nolu hesapta izlenir (KGK, 2021:142).

646 Ortaklıklardaki Yatırımlardan Sağlanan Gelir ve Kazançlar

646 nolu hesap, bağlı ortaklık, iştirak, iş ortaklığı veya müştereken kontrol edilen işletme yatırımının muhasebeleştirilmesinde kullanılan yöntemle ilgili olarak aşağıdaki gelir ve kazançların izlenmesinde kullanılır. Yatırımın özkaynak yöntemi kullanılarak ölçülmesi durumunda: Yatırıma ilişkin daha önceki dönemlerde ayrılan değer düşüklüğü karşılıklarının iptal edilen kısımlarının izlenmesinde 646 nolu hesap kullanılır. Yatırımın

birikmiş değer düşüklüğü düşülmüş maliyet değer üzerinden ölçülmesi durumunda: Maliyet yöntemiyle değerlendirilen yatırımdan elde edilen kâr payı veya diğer dağıtım gelirleri ile bu yatırıma ilişkin daha önceki dönemlerde ayrılan değer düşüklüğü karşılıklarının iptal edilen kısımlarının izlenmesinde 646 nolu hesap kullanılır (KGK, 2021:144).

647 Yatırım Amaçlı Gayrimenkullerden Elde Edilen Gelir ve Kazançlar

647 nolu hesap, yatırım amaçlı gayrimenkullere ilişkin gerçeğe uygun değer artışlarının (gerçeğe uygun değer ile ölçülenler açısından), önceki dönemlerde ayrılan değer düşüklüğü karşılıklarının iptalinden ortaya çıkan konusu kalmayan karşılıkların (maliyet ile ölçülenler açısından), kira gelirlerinin ve satış kazançlarının izlenmesinde kullanılır (KGK, 2021:145).

649 Diğer Faaliyetlerden Çeşitli Gelir ve Kazançlar

649 nolu hesap, 645-648 nolu hesapların kapsamına girmeyen işletmenin diğer faaliyetleri dolayısıyla elde ettiği gelir ve kazançların izlenmesinde kullanılır. Ortaklara kâr payı olarak nakit yerine nakit dışı varlıklar dağıtıldığında, kâr payı ödemesinin yapıldığı tarih itibarıyla, ödenecek kâr payı için kaydedilen yükümlülüğün defter değerinin dağıtılan varlığın defter değerinden fazla olması durumunda ortaya çıkan kazanç da 649 nolu hesapta izlenir. Ayrıca, TFRS'yi uygulayan işletmeler açısından 563 Yurt Dışı İşletmedeki Net Yatırım Riskinden Korunma Kazançları (Kayıpları) hesabında yer alan yurt dışındaki işletmedeki net yatırım riskinden korunma kazançlarının birikimli tutarından, yurt dışındaki işletme elden çıkarıldığında kâr veya zarara yapılan aktarımlarda da 649 nolu hesap kullanılır (KGK, 2021:145).

651 Esas Faaliyet Alacaklarına İlişkin Değer Düşüklüğü Karşılık Giderleri (-)

651 nolu hesap, ticari alacaklara ve 14/24 Devam Eden İnşa (Taahhüt), Proje Veya Hizmet Sözleşmelerinden Varlıklar İle İmtiyazlı Hizmet Anlaşmalarına İlişkin Finansal Varlıklar" gruplarında izlenen alacaklara ilişkin ayrılan değer düşüklüğü karşılık giderlerinin izlenmesinde kullanılır (KGK, 2021:146).

653 Tarımsal Faaliyetlerde Değerleme Azalışları (-)

653 nolu hesap, satış maliyetleri düşülmüş gerçeğe uygun değer yöntemi kullanılarak ölçülen canlı varlıklara ilişkin değer azalışları ile maliyet yöntemi kullanılarak ölçülen canlı varlıklara ilişkin değer düşüklüğü karşılıklarının izlenmesinde kullanılır (KGK, 2021:147).

654 Esas Faaliyetlerden Diğer Çeşitli Gider ve Zararlar (-)

654 nolu hesap 650-653 nolu hesapların kapsamına girmeyen işletmenin esas faaliyetleri dolayısıyla katlandığı diğer gider ve zararların izlenmesinde kullanılır. (KGK, 2021:147).

656 Ortaklıklardaki Yatırımlardan Kaynaklanan Gider ve Zararlar (-)

656 nolu hesap, bağlı ortaklık, iştirak, iş ortaklığı veya müştereken kontrol edilen işletme yatırımının muhasebeleştirilmesinde kullanılan yöntemle bağlı olarak aşağıdaki gelir ve kazançların izlenmesinde kullanılır.

Yatırımın özkaynak yöntemi ya da birikmiş değer düşüklüğü düşülmüş maliyet değeri üzerinden ölçülmesi durumunda: Özkaynak ya da maliyet yöntemiyle değerlendirilen

yatırıma ilişkin dönemde ayrılan değer düşüklüğü karşılık giderlerinin ve ayrılan karşılık tutarının aynı hesap dönemi içerisindeki iptallerinin izlenmesinde 656 nolu hesap kullanılır. Yatırımın gerçeğe uygun değer üzerinden ölçülmesi durumunda: Yatırıma ilişkin meydana gelen gerçeğe uygun değer azalışları 656 nolu hesapta izlenir (KGK, 2021:148).

657 Yatırım Amaçlı Gayrimenkullerden Kaynaklanan Gider ve Zararlar (-)

657 nolu hesap, yatırım amaçlı gayrimenkullere ilişkin gerçeğe uygun değer artışlarının (gerçeğe uygun değer ile ölçülenler açısından), dönemde ayrılan değer düşüklüğü karşılık giderlerinin ve ayrılan karşılık tutarının aynı hesap dönemi içerisindeki iptallerinin, amortisman giderlerinin (maliyet ile ölçülenler) ve satış zararlarının izlenmesinde kullanılır (KGK, 2021:149).

659 Diğer Faaliyetlerden Çeşitli Gider ve Zararlar (-)

659 nolu hesap, 655-658 nolu hesapların kapsamına girmeyen işletmenin diğer faaliyetlerinden kaynaklanan gider ve zararlarının izlenmesinde kullanılır. Ortaklara kâr payı olarak nakit yerine nakit dışı varlıklar dağıtıldığında, kâr payı ödemesinin yapıldığı tarih itibarıyla, dağıtılan varlığın defter değerinin ödenecek kâr payı için kaydedilen yükümlülüğün defter değerinden fazla olması durumunda ortaya çıkan kayıp da 659 nolu hesapta izlenir. Ayrıca, TFRS'yi uygulayan işletmeler açısından 563 Yurt Dışı İşletmedeki Net Yatırım Riskinden Korunma Kazançları (Kayıpları) hesabında yer alan yurt dışındaki işletmedeki net yatırım riskinden korunma kayıplarının birikimli tutarından, yurt dışındaki işletme elden çıkarıldığında kâr veya zarara yapılan aktarımlarda da 659 nolu hesap kullanılır (KGK, 2021:150).

665 Nakit ve Nakit Benzerleri Varlıklar İle Menkul Kıymet Yatırımlarına İlişkin Değer Artış Kazançları

665 nolu hesap, gerçeğe uygun değer yöntemiyle değerlendirilen nakit ve nakit benzeri varlıklar ile menkul kıymet yatırımlarına ilişkin dönemde meydana gelen gerçeğe uygun değer artışlarının ve söz konusu varlıkların maliyet ya da itfa edilmiş maliyet yöntemiyle değerlendirilmesi durumunda bunlara ilişkin daha önceki dönemlerde ayrılan değer düşüklüğü karşılıklarının iptal edilen kısımlarının izlenmesinde kullanılır (KGK, 2021:152).

668 Diğer Finansal Gelirler

668 nolu hesap, 660-667 nolu hesapların kapsamına girmeyen işletmenin elde ettiği diğer finansal gelirlerin izlenmesinde kullanılır. Katılım bankaları ya da diğer faizsiz finans kuruluşlarından elde edilen kâr payı gelirleri gibi finansal gelirler bu hesapta izlenir (KGK, 2021:154).

675 Nakit ve Nakit Benzeri Varlıklar İle Menkul Kıymet Yatırımlarına İlişkin Değer Azalış Zararları (-)

675 nolu hesap, gerçeğe uygun değer yöntemiyle değerlendirilen nakit ve nakit benzeri varlıklar ile menkul kıymet yatırımlarına ilişkin dönemde meydana gelen gerçeğe uygun değer azalışları ile söz konusu varlıkların maliyet ya da itfa edilmiş maliyet yöntemiyle değerlendirilmesi durumunda bunlara ilişkin dönemde ayrılan değer düşüklüğü karşılık

giderlerinin ve ayrılan karşılık tutarının aynı hesap dönemi içerisindeki iptallerinin izlenmesinde kullanılır (KGK, 2021:157).

678 Diğer Finansal Giderler (-)

678 nolu hesap, 670-677 nolu hesapların kapsamına girmeyen işletmenin diğer finansal giderlerinin izlenmesinde kullanılır (KGK, 2021:159).

Kamu Gözetimi Kurumu tarafından hazırlanan Finansal Raporlama Standartlarına Uygun Örnek Hesap Planında yer alan karşılık hesapları ve işleyişleri aşağıda açıklanmaya çalışılmıştır.

109 Nakit ve Nakit Benzerleri Değer Düşüklüğü Karşılığı (-)

Nakit, işletmedeki nakit ve vadeli mevduattan oluşur. Nakit benzerleri ise, tutarı belirli bir nakde kolayca çevrilebilen ve değerindeki değişim riski önemsiz olan yüksek likiditeye sahip olan kısa vadeli yatırımlardır. Nakit benzerleri; kısa vadeli yükümlülükler için nakit yönetiminin bir parçası olarak elde tutulan, yatırım amacıyla kullanılmayan varlıklardır. Bir varlığın nakit benzeri olarak kabul edilmesi için değeri kesinlikle saptanabilen bir nakde dönüştürülebilmesi ve değerindeki değişim riskinin önemsiz olması gerekmektedir (KGK, 2021:1).

109 nolu hesap, uygulanan geçerli finansal raporlama çerçevesi uyarınca değer düşüklüğüne tabi olan nakit ve nakit benzerleriyle ilgili olarak ortaya çıkan değer düşüklüğü karşılıklarının izlenmesinde kullanılır (KGK, 2021:4).

Nakit ve nakit benzerlerinde meydana gelen değer düşüklükleri için karşılık ayrıldığında yapılması gereken kayıt aşağıdaki gibi olacaktır.

_____ / _____ 675 Nakit ve Nakit Benzeri Varlıklar ile Menkul Kıymet Yatırımlarına İlişkin Değer Azalış Zararları -Karşılık Giderleri 109 Nakit ve Nakit Benzerleri Değer Düşüklüğü Karşılığı	XXX			
				XXX

Değer düşüklüğü zararının iptalinin karşılık ayrıldığı dönemde olması durumunda yapılması gereken kayıt aşağıdaki gibi olacaktır.

_____ / _____ 109 Nakit ve Nakit Benzerleri Değer Düşüklüğü Karşılığı 675 Nakit ve Nakit Benzeri Varlıklar ile Menkul Kıymet Yatırımlarına İlişkin Değer Azalış Zararları	XXX			
				XXX

Değer düşüklüğü zararının iptalinin değer düşüklüğü karşılığının ayrıldığı dönemden sonra olması durumunda yapılması gereken kayıt aşağıdaki gibi olacaktır.

109 Nakit ve Nakit Benzerleri Değer Düşüklüğü Karşılığı 665 Nakit ve Nakit Benzeri Varlıklar ile Menkul Kıymet Yatırımlarına İlişkin Değer Artış Kazançları -Konusu Kalmayan Karşılıklar	XXX	XXX
---	-----	-----

Mevcut tekdüzen hesap planında ise hazır değerler için karşılık ayrılmadığından, böyle bir karşılık hesabı bulunmamaktadır.

118 Finansal Yatırımlar Değer Düşüklüğü Karşılıkları (-)

118 nolu hesap, uygulanan geçerli finansal raporlama çerçevesi uyarınca değer düşüklüğüne tabi olan menkul kıymet niteliğindeki finansal yatırımlarla ilgili olarak ortaya çıkan değer düşüklüğü karşılıklarının izlenmesinde kullanılır (KGG, 2021:9).

Finansal yatırımlarda meydana gelen değer düşüklükleri için karşılık ayrıldığında yapılması gereken kayıt aşağıdaki gibi olacaktır.

675 Nakit ve Nakit Benzeri Varlıklar ile Menkul Kıymet Yatırımlarına İlişkin Değer Azalış Zararları -Karşılık Giderleri 118 Finansal Yatırımlar Değer Düşüklüğü Karş.	XXX	XXX
--	-----	-----

Değer düşüklüğü zararının iptalinin karşılık ayrıldığı dönemde olması durumunda yapılması gereken kayıt aşağıdaki gibi olacaktır.

118 Finansal Yatırımlar Değer Düşüklüğü Karşılıkları 675 Nakit ve Nakit Benzeri Varlıklar ile Menkul Kıymet Yatırımlarına İlişkin Değer Azalış Zararları	XXX	XXX
---	-----	-----

Değer düşüklüğü zararının iptalinin değer düşüklüğü karşılığının ayrıldığı dönemden sonra olması durumunda yapılması gereken kayıt aşağıdaki gibi olacaktır.

118 Finansal Yatırımlar Değer Düşüklüğü Karşılıkları 665 Nakit ve Nakit Benzeri Varlıklar ile Menkul Kıymet Yatırımlarına İlişkin Değer Artış Kazançları -Konusu Kalmayan Karşılıklar	XXX	XXX
--	-----	-----

Sermaye Piyasası Kanunu'na göre %10'dan fazla değer kaybeden menkul kıymetler borsa rayici ile değerlendirilmektedir. İhtiyatlılık kavramına göre bilançodaki varlıkları gerçek değeri ile göstermek için karşılık ayrılması zorunludur. VUK'na göre ise karşılık ayrılması, kanunen kabul edilmeyen giderdir (Karacan, 2015:67).

Mevcut tekdüzen hesap planında menkul kıymetler için değer düşüklüğü söz konusu olduğunda karşılık hesabı olarak 119 Menkul Kıymetler Değer Düşüklüğü Karşılığı Hesabı kullanılmaktadır. Karşılık ayrıldığında 654 nolu hesaba borç, 119 nolu hesap alacak kaydedilir. Karşılık iptal edildiğinde ise 119 nolu hesap borç, 644 nolu hesap alacak kaydedilir.

129 Ticari Alacaklar Değer Düşüklüğü Karşılıkları (-)

129 nolu hesap, 12 Ticari Alacaklar grubunda yer alan ticari alacaklar için ayrılan değer düşüklüğü karşılıklarının izlenmesinde kullanılır (KGGK, 2021:13).

Ticari alacaklarda meydana gelen değer düşüklükleri için karşılık ayrıldığında yapılması gereken kayıt aşağıdaki gibi olacaktır.

_____ / _____ 651 Esas Faaliyet Alacaklarına İlişkin Değer Düşüklüğü Karşılık Giderleri 129 Ticari Alacaklar Değer Düşüklüğü Karşılıkları _____ / _____	XXX			
				XXX

Değer düşüklüğü zararının iptalinin karşılık ayrıldığı dönemde olması durumunda yapılması gereken kayıt aşağıdaki gibi olacaktır.

_____ / _____ 129 Ticari Alacaklar Değer Düşüklüğü Karşılıkları 651 Esas Faaliyet Alacaklarına İlişkin Değer Düşüklüğü Karşılık Giderleri _____ / _____	XXX			
				XXX

Değer düşüklüğü zararının iptalinin değer düşüklüğü karşılığının ayrıldığı dönemden sonra olması durumunda yapılması gereken kayıt aşağıdaki gibi olacaktır.

_____ / _____ 129 Ticari Alacaklar Değer Düşüklüğü Karşılıkları 641 Esas Faaliyet Alacaklarına İlişkin Konusu Kalmayan Karşılıklar _____ / _____	XXX			
				XXX

Gerçekleşen zarar ayrılan karşılıktan fazlaysa, fazla kısım için yapılması gereken kayıt aşağıdaki gibi olacaktır.

654 Esas Faaliyetlerden Diğer Çeşitli Gider ve Zararlar XXX İLGİLİ HESAPLAR	XXX	XXX
--	-----	-----

Mevcut tekdüzen hesap planında tahsili şüpheli hale gelmiş ticari alacaklar için 129 Şüpheli Ticari Alacaklar Karşılığı hesabı kullanılır (Sevilengül, 2005:276).

Karşılık ayrıldığında 654 Karşılık Giderleri Hesaba borç, 129 Şüpheli Ticari Alacaklar Karşılığı Hesaba alacak kaydedilir. Karşılık iptal edildiğinde aynı dönemde olup olmamasına bakılmaksızın 129 Şüpheli Ticari Alacaklar Karşılığı Hesabı borçlu, 644 Konusu Kalmayan Karşılıklar Hesabı alacaklı olur. Gerçekleşen zarar ayrılan karşılıktan fazlaysa, fazla olan kısım aynı dönemse 659 ya da 689 nolu hesaplara, sonraki dönemse 681 nolu hesaba borç kaydedilir.

139 Diğer Alacaklar Değer Düşüklüğü Karşılıkları (-)

139 nolu hesap, 13 Diğer Alacaklar grubunda yer alan alacaklar için ayrılan değer düşüklüğü karşılıklarının izlenmesinde kullanılır (KGK, 2021:16).

13. grupta yer alan alacaklarda meydana gelen değer düşüklükleri için karşılık ayrıldığında yapılması gereken kayıt aşağıdaki gibi olacaktır.

678 Diğer Finansal Giderler -Karşılık Giderleri 139 Diğer Alacaklar Değer Düşüklüğü Karşılıkları	XXX	XXX
--	-----	-----

Değer düşüklüğü zararının iptalinin karşılık ayrıldığı dönemde olması durumunda yapılması gereken kayıt aşağıdaki gibi olacaktır.

139 Diğer Alacaklar Değer Düşüklüğü Karşılıkları 678 Diğer Finansal Giderler	XXX	XXX
---	-----	-----

Değer düşüklüğü zararının iptalinin değer düşüklüğü karşılığının ayrıldığı dönemden sonra olması durumunda yapılması gereken kayıt aşağıdaki gibi olacaktır.

139 Diğer Alacaklar Değer Düşüklüğü Karşılıkları 668 Diğer Finansal Gelirler	XXX	XXX
---	-----	-----

Gerçekleşen zarar ayrılan karşılıktan fazlaysa, fazla kısım için yapılması gereken kayıt aşağıdaki gibi olacaktır.

678 Diğer Finansal Giderler XXX İLGİLİ HESAPLAR	/	XXX		XXX
--	---	-----	--	-----

Mevcut tekdüzen hesap planında şüpheli hale gelen diğer alacaklar için 139 Şüpheli Diğer Alacaklar Karşılığı hesabı kullanılır (Lazol, 2018:83).

Mevcut tekdüzen hesap planında şüpheli hale gelen diğer alacaklar için karşılık ayrıldığında 654 Karşılık Giderleri Hesaba borç, 139 Şüpheli Diğer Alacaklar Karşılığı Hesaba alacak kaydedilir. Karşılık iptal edildiğinde aynı dönemde olup olmamasına bakılmaksızın 139 Şüpheli Diğer Alacaklar Karşılığı Hesabı borçlu, 644 Konusu Kalmayan Karşılıklar Hesabı alacaklı olur. Gerçekleşen zarar ayrılan karşılıktan fazlaysa, fazla olan kısım aynı dönemse 659 ya da 689 nolu hesaplara, sonraki dönemse 681 nolu hesaba kaydedilir.

144 Değer Düşüklüğü Karşılıkları (-)

14 nolu grupta yer alan devam eden inşa (taahhüt), proje veya hizmet sözleşmelerine ilişkin varlıklarla ilgili hesaplar, TFRS 15 Müşteri Sözleşmelerinden Hasılat ya da BOBİ FRS Bölüm 5 Hasılat'ı uygulayan, dolayısıyla hizmet ve inşa (taahhüt) sözleşmelerinden kaynaklanan hasılatlarını bu sözleşmelerle ilgili edim yükümlülüklerini yerine getirdikleri ölçüde kaydeden işletmeler tarafından hak edişe bağlanmamış (diğer ifadeyle alacak niteliği kazanmamış olan varlıkların) hasılatla ilişkin sözleşme varlıklarının izlenmesinde kullanılır. TFRS ve BOBİ FRS'yi uygulamayan işletmeler yıllara yaygın inşaat ve onarım işleri yapanlar ve bu işleri ile ilgili oluşan hasılat ve maliyeti tamamlanma düzeyine göre değil iş bitiminde geçici kabul yapılmasıyla kâr veya zarara aktaran işletmeler, diğer bir ifadeyle tamamlanmış taahhüt yöntemini kullanan işletmeler bu hesabı kullanmazlar, bunlar bu işlerle ilgili oluşan maliyetlerini 16 Yıllara Yaygın İnşaat ve Onarım Maliyetleri grubunda tanımlanan Yıllara Yaygın İnşaat ve Onarım Maliyetleri hesaplarında izler (KGK, 2021:17).

144 nolu hesap, 14 Devam Eden İnşa (Taahhüt), Proje veya Hizmet Sözleşmelerinden Varlıklar ile İmtiyazlı Hizmet Anlaşmalarına İlişkin Finansal Varlıklar grubunda yer alan varlıklar için ayrılan değer düşüklüğü karşılıklarının izlenmesinde kullanılır (KGK, 2021:19).

14. gruptaki varlıklarda meydana gelen değer düşüklükleri için karşılık ayrıldığında yapılması gereken kayıt aşağıdaki gibi olacaktır.

651 Esas Faaliyet Alacaklarına İlişkin Değer Düşüklüğü Karşılık Giderleri 144 Değer Düşüklüğü Karşılıkları	/	XXX		XXX
--	---	-----	--	-----

Değer düşüklüğü zararının iptalinin karşılık ayrıldığı dönemde olması durumunda yapılması gereken kayıt aşağıdaki gibi olacaktır.

144 Değer Düşüklüğü Karşılıkları	/		XXX		
651 Esas Faaliyet Alacaklarına İlişkin Değer Düşük. Karşılık Giderleri	/				XXX

Değer düşüklüğü zararının iptalinin değer düşüklüğü karşılığının ayrıldığı dönemden sonra olması durumunda yapılması gereken kayıt aşağıdaki gibi olacaktır.

144 Değer Düşüklüğü Karşılıkları	/		XXX		
641 Esas Faaliyet Alacaklarına İlişkin Konusu Kalmayan Karşılıklar	/				XXX

Gerçekleşen zarar ayrılan karşılıktan fazlaysa, fazla kısım için yapılması gereken kayıt aşağıdaki gibi olacaktır.

654 Esas Faaliyetlerden Diğer Çeşitli Gider ve Zararlar	/		XXX		
XXX İLGİLİ HESAPLAR	/				XXX

Mevcut tekdüzen hesap planında bu hesaba karşılık gelebilecek ayrı bir karşılık hesabı bulunmamaktadır.

158 Stok Değer Düşüklüğü Karşılıkları (-)

158 nolu hesap, stoklara ilişkin ayrılan değer düşüklüğü karşılıklarının izlenmesinde kullanılır (KGK, 2021:22).

Stoklarda meydana gelen değer düşüklükleri için karşılık ayrıldığında yapılması gereken kayıt aşağıdaki gibi olacaktır.

626 Stok Değer Düşüklüğü Karşılık Giderleri	/		XXX		
158 Stok Değer Düşüklüğü Karşılıkları	/				XXX

Değer düşüklüğü zararının iptalinin karşılık ayrıldığı dönemde olması durumunda yapılması gereken kayıt aşağıdaki gibi olacaktır.

158 Stok Değer Düşüklüğü Karşılıkları 626 Stok Değer Düşüklüğü Karşılık Giderleri	/		XXX		XXX
--	---	--	-----	--	-----

Değer düşüklüğü zararının iptalinin değer düşüklüğü karşılığının ayrıldığı dönemden sonra olması durumunda yapılması gereken kayıt aşağıdaki gibi olacaktır.

158 Stok Değer Düşüklüğü Karşılıkları 627 Stoklara İlişkin Konusu Kalmayan Karşılıklar	/		XXX		XXX
---	---	--	-----	--	-----

Mevcut hesap planında 158 Stok Değer Düşüklüğü Karşılığı hesabı yangın, deprem, su basması gibi doğal afetler ve bozulmak, çürümek, kırılmak, çatlamak, paslanmak, teknolojik gelişmeler ve moda değişiklikleri nedenleriyle stokların fiziki ve ekonomik değerlerinde önemli azalışların ortaya çıkması veya bunların dışında diğer nedenlerle stokların piyasa fiyatlarında düşmelerin meydana gelmesi dolayısıyla, kayıpları karşılamak üzere ayrılan karşılıkların izlenmesinde kullanılır (Yükücü, 2014:408).

Stok değer düşüklüğü için karşılık ayrıldığında 654 Karşılık Giderleri Hesabı borcuna, 158 Stok Değer Düşüklüğü Karşılığı Hesabı alacağına kayıt yapılır. Karşılık iptal edildiğinde aynı dönemde olup olmamasına bakılmaksızın 158 Stok Değer Düşüklüğü Karşılığı Hesabı borçlu, 644 Konusu Kalmayan Karşılıklar Hesabı alacaklı olur.

177 Canlı Varlıklar Değer Düşüklüğü Karşılıkları (-)

177 nolu hesap, maliyet yöntemi kullanılarak ölçülen canlı varlıklara ilişkin ayrılan değer düşüklüğü karşılıklarının izlenmesinde kullanılır (KGK, 2021:27).

Canlı varlıklarda meydana gelen değer düşüklükleri için karşılık ayrıldığında yapılması gereken kayıt aşağıdaki gibi olacaktır.

653 Tarımsal Faaliyetlerde Değerleme Azalışları -Karşılık Giderleri 177 Canlı Varlıklar Değer Düşüklüğü Karşılıkları	/		XXX		XXX
--	---	--	-----	--	-----

Değer düşüklüğü zararının iptalinin karşılık ayrıldığı dönemde olması durumunda yapılması gereken kayıt aşağıdaki gibi olacaktır.

177 Canlı Varlıklar Değer Düşüklüğü Karşılıkları 653 Tarımsal Faaliyetlerde Değerleme Azalışları	/		XXX		XXX
---	---	--	-----	--	-----

Değer düşüklüğü zararının iptalinin değer düşüklüğü karşılığının ayrıldığı dönemden sonra olması durumunda yapılması gereken kayıt aşağıdaki gibi olacaktır.

/		
177 Canlı Varlıklar Değer Düşüklüğü Karşılıkları 643 Tarımsal Faaliyetlerde Değerleme Artışları -Konusu Kalmayan Karşılıklar	XXX	XXX
/		

Mevcut tekdüzen hesap planında canlı varlıklar ile ilgili ayrı bir hesap bulunmamaktadır.

189 Sayım ve Tesellüm Noksanları Karşılıkları (-)

189 nolu hesap, 188 Sayım ve Tesellüm Noksanları hesabına kaydedilen sayım ve tesellüm noksanlarından henüz araştırılması tamamlanmamış ve bu sebeple kapatılmamış olanların tutarı kadar ayrılacak olan karşılıkların izlenmesinde kullanılır (KGK, 2021:29).

Sayım ve tesellüm noksanlarına ilişkin karşılık ayrıldığında yapılması gereken kayıt aşağıdaki gibi olacaktır.

/		
629 Diğer Giderler (Stoklarla ilgiliyse) ya da 659 Diğer Faaliyetlerden Çeşitli Gider ve Zararlar (Diğer varlıklarla ilgiliyse) -Karşılık Giderleri 189 Sayım ve Tesellüm Noksanları Karşılıkları	XXX	XXX
/		

Noksanlığın sebebi bulunup ilgili hesapla düzeltilmişse ve karşılık iptalinin karşılığın ayrıldığı dönem olması durumunda yapılması gereken kayıt aşağıdaki gibi olacaktır.

/		
189 Sayım ve Tesellüm Noksanları Karşılıkları 629 Diğer Giderler (Stoklarla ilgiliyse) ya da 659 Diğer Faaliyetlerden Çeşitli Gider ve Zararlar (Diğer varlıklarla ilgiliyse)	XXX	XXX
/		

Noksanlığın sebebi bulunup ilgili hesapla düzeltilmişse, karşılık iptalinin karşılığının ayrıldığı dönemden sonra olması durumunda yapılması gereken kayıt aşağıdaki gibi olacaktır.

/		
189 Sayım ve Tesellüm Noksanları Karşılıkları 629 Diğer Giderler (Stoklarla ilgiliyse) ya da 649 Diğer Faaliyetlerden Çeşitli Gelir ve Kazançlar (Diğer varlıklarla ilgiliyse) -Konusu Kalmayan Karşılıklar	XXX	XXX
/		

Mevcut tekdüzen hesap planında 199 Diğer Dönen Varlıklar Karşılığı hesabı yıl sonunda ilgili kesin hesaplarına aktarılması imkânı bulunmayan, kasa, stok ve maddi duran varlık sayım noksanları tutarlarının, sayım fazlaları tutarının üzerinde olması halinde fark kadar ayrılacak karşılıkların izlenmesinde kullanılır (Kayacan, 2016:287)

Karşılık ayrıldığında 654 Karşılık Giderleri Hesabının borcuna, 199 Diğer Dönen Varlıklar Karşılığı Hesabının alacağına kayıt yapılır. Gereksiz hale gelen karşılık ayrıldığı dönemin aynı olup olmadığına bakılmaksızın 644 Konusu Kalmayan Karşılıklar Hesabı ile iptal edilir.

208 Finansal Yatırımlar Değer Düşüklüğü Karşılıkları (-)

208 nolu hesap, uygulanan geçerli finansal raporlama çerçevesi uyarınca değer düşüklüğüne tabi olan menkul kıymet niteliğindeki finansal yatırımlarla ilgili olarak ortaya çıkan değer düşüklüğü karşılıklarının izlenmesinde kullanılır (KGK, 2021:38). Bu hesabın işleyişi 118 Finansal Yatırımlar Değer Düşüklüğü Karşılıkları hesabında olduğu gibidir.

Finansal yatırımlarda meydana gelen değer düşüklükleri için karşılık ayrıldığında yapılması gereken kayıt aşağıdaki gibi olacaktır.

/		
675 Nakit ve Nakit Benzeri Varlıklar ile Menkul Kıymet Yatırımlarına İlişkin Değer Azalış Zararları -Karşılık Giderleri 208 Finansal Yatırımlar Değer Düşüklüğü Karş.	XXX	XXX
/		

Değer düşüklüğü zararının iptalinin karşılık ayrıldığı dönemde olması durumunda yapılması gereken kayıt aşağıdaki gibi olacaktır.

/		
208 Finansal Yatırımlar Değer Düşüklüğü Karşılıkları 675 Nakit ve Nakit Benzeri Varlıklar ile Menkul Kıymet Yatırımlarına İlişkin Değer Azalış Zararları	XXX	XXX
/		

Değer düşüklüğü zararının iptalinin değer düşüklüğü karşılığının ayrıldığı dönemden sonra olması durumunda yapılması gereken kayıt aşağıdaki gibi olacaktır.

208 Finansal Yatırımlar Değer Düşüklüğü Karşılıkları 665 Nakit ve Nakit Benzeri Varlıklar ile Menkul Kıymet Yatırımlarına İlişkin Değer Artış Kazançları -Konusu Kalmayan Karşılıklar	XXX	XXX
---	-----	-----

Mevcut tekdüzen hesap planında 240 Bağlı Menkul Kıymetler hesabı bir şirketteki sermaye payının “iştirak” sayılması için aranan oranın altında kaldığından dolayı İştirakler hesabına alınmayan, ancak uzun vadede elde tutulması amaçlanan hisse senetlerinin izlenmesinde kullanılır. 241 Bağlı Menkul Kıymetler Değer Düşüklüğü Karşılıkları hesabı ise bağlı menkul kıymetlerin Pazar değerinin edinme bedelinin altına inmesi durumunda değer düşüklüğü için ayrılan karşılıkların izlenmesinde kullanılır (Sevilengül, 2005:407).

Bağlı menkul kıymetler için karşılık ayrıldığında 654 Karşılık Giderleri Hesabının borcuna, 241 nolu hesabın alacağına kayıt yapılır. Karşılık iptal edildiğinde ise karşılığın ayrıldığı dönemin aynı olup olmadığına bakılmaksızın 241 nolu hesabın borcuna, 644 Konusu Kalmayan Karşılıklar Hesabının alacağına kayıt yapılır.

219 Ortaklıklardaki Yatırımlar Değer Düşüklüğü Karşılıkları (-)

219 nolu hesap, maliyet ya da özkaynak yöntemi kullanılarak değerlendirilen, bağlı ortaklık, iştirak, iş ortaklığı ve müştereken kontrol edilen işletmelerdeki yatırımlarla ilgili olarak ortaya çıkan değer düşüklüğü karşılıklarının izlenmesinde kullanılır (KGK, 2021:44).

Ortaklıktaki yatırımlarda meydana gelen değer düşüklükleri için karşılık ayrıldığında yapılması gereken kayıt aşağıdaki gibi olacaktır.

656 Ortaklıklardaki Yatırımlardan Kaynaklanan Gider ve Zararlar -Karşılık Giderleri 219 Ortaklıklardaki Yatırımlar Değer Düşük. Karş.	XXX	XXX
---	-----	-----

Değer düşüklüğü zararının iptalinin karşılık ayrıldığı dönemde olması durumunda yapılması gereken kayıt aşağıdaki gibi olacaktır.

219 Ortaklıklardaki Yatırımlar Değer Düşüklüğü Karş. 656 Ortaklıklardaki Yatırımlardan Kaynaklanan Gider ve Zararlar	XXX	XXX
---	-----	-----

Değer düşüklüğü zararının iptalinin değer düşüklüğü karşılığının ayrıldığı dönemden sonra olması durumunda yapılması gereken kayıt aşağıdaki gibi olacaktır.

/	XXX	XXX
219 Ortaklıklardaki Yatırımlar Değer Düşüklüğü Karş. 646 Ortaklıklardaki Yatırımlardan Kaynaklanan Gelir ve Kazançlar -Konusu Kalmayan Karşılıklar		
/		

Mevcut tekdüzen hesap planında ise iştirak ve bağlı ortaklıklar ile diğer mali duran varlıklar için değer düşüklüğü söz konusu olduğunda karşılık hesabı olarak 244 İştirakler Sermaye Payları Değer Düşüklüğü Karşılığı Hesabı, 247 Bağlı Ortaklıklar Sermaye Payları Değer Düşüklüğü Karşılığı Hesabı ve 249 Diğer Mali Duran Varlıklar Karşılığı Hesapları kullanılmaktadır. Karşılık ayrıldığında 654 Karşılık Giderleri Hesabının borcuna, ilgisine göre 244/247/249 nolu hesapların alacağına kayıt yapılır. Karşılık iptal edildiğinde ise karşılığın ayrıldığı dönemin aynı olup olmadığına bakılmaksızın 244/247/249 nolu hesapların borcuna, 644 Konusu Kalmayan Karşılıklar Hesabının alacağına kayıt yapılır.

229 Ticari Alacaklar Değer Düşüklüğü Karşılıkları (-)

229 nolu hesap, 22 Ticari Alacaklar grubunda yer alan ticari alacaklar için ayrılan değer düşüklüğü karşılıklarının izlenmesinde kullanılır (KGK, 2021:48). Bu hesap 129 Ticari Alacaklar Değer Düşüklüğü Karşılıkları hesabı gibi çalıştığından tekrardan kaçınmak adına yevmiye kayıtları gösterilmemiştir.

Mevcut tekdüzen hesap planında şüpheli hale gelen ticari alacaklar için karşılık ayrıldığında 654 Karşılık Giderleri Hesabı borçlu, 229 Şüpheli Ticari Alacaklar Karşılığı Hesabı alacaklı olur. Karşılık iptal edildiğinde aynı dönemde olup olmamasına bakılmaksızın 229 Şüpheli Ticari Alacaklar Karşılığı Hesabı borçlu, 644 Konusu Kalmayan Karşılıklar Hesabı alacaklı olur. Gerçekleşen zarar ayrılan karşılıktan fazlaysa, fazla olan kısım aynı dönemse 659 ya da 689 nolu hesaplara, sonraki dönemse 681 nolu hesaba kaydedilir.

239 Diğer Alacaklar Değer Düşüklüğü Karşılıkları (-)

239 nolu hesap, 23 Diğer Alacaklar grubunda yer alan alacaklar için ayrılan değer düşüklüğü karşılıklarının izlenmesinde kullanılır (KGK, 2021:50). Bu hesap 139 Diğer Alacaklar Değer Düşüklüğü Karşılıkları hesabı gibi çalıştığından tekrardan kaçınmak adına yevmiye kayıtları gösterilmemiştir.

Mevcut tekdüzen hesap planında şüpheli hale gelen diğer alacaklar için karşılık ayrıldığında 654 Karşılık Giderleri Hesabı borçlu, 239 Şüpheli Diğer Alacaklar Karşılığı Hesabı alacaklı olur. Karşılık iptal edildiğinde aynı dönemde olup olmamasına bakılmaksızın 239 Şüpheli Diğer Alacaklar Karşılığı Hesabı borçlu, 644 Konusu Kalmayan Karşılıklar Hesabı alacaklı olur. Gerçekleşen zarar ayrılan karşılıktan fazlaysa, fazla olan kısım aynı dönemse 659 ya da 689 nolu hesaplara, sonraki dönemse 681 nolu hesaba kaydedilir.

244 Değer Düşüklüğü Karşılıkları (-)

244 nolu hesap, 24(240-244) Devam Eden İnşa (Taahhüt), Proje veya Hizmet Sözleşmelerinden Varlıklar ile İmtiyazlı Hizmet Anlaşmalarına İlişkin Finansal Varlıklar grubunda yer alan varlıklar için ayrılan değer düşüklüğü karşılıklarının izlenmesinde kullanılır (KGK, 2021:53). Bu hesap 144 Değer Düşüklüğü Karşılıkları hesabı gibi çalıştığından tekrar olmaması için yevmiye kayıtları gösterilmemiştir.

247 Yatırım Amaçlı Gayrimenkuller Değer Düşüklüğü Karşılıkları (-)

247 nolu hesap, maliyet yöntemi kullanılarak ölçülen yatırım amaçlı gayrimenkullere ilişkin değer düşüklüğü karşılıklarının izlenmesinde kullanılır (KGK, 2021:55).

Yatırım amaçlı gayrimenkullere ilişkin değer düşüklüğü karşılığı ayrıldığı anda yapılması gereken kayıt aşağıdaki gibi olacaktır.

657 Yatırım Amaçlı Gayrimenkullerden Kaynaklanan Gider ve Zararlar -Karşılık Giderleri	XXX	
247 Yatırım Amaçlı Gayrimenkuller Değer Düşük. Karşılıkları		XXX

Değer düşüklüğü zararının iptalinin karşılık ayrıldığı dönemde olması durumunda yapılması gereken kayıt aşağıdaki gibi olacaktır.

247 Yatırım Amaçlı Gayrimenkuller Değer Düşüklüğü Karşılıkları	XXX	
657 Yatırım Amaçlı Gayrimenkullerden Kaynaklanan Gider ve Zararlar		XXX

Değer düşüklüğü zararının iptalinin değer düşüklüğü karşılığının ayrıldığı dönemden sonra olması durumunda yapılması gereken kayıt aşağıdaki gibi olacaktır.

247 Yatırım Amaçlı Gayrimenkuller Değer Düşüklüğü Karşılıkları	XXX	
647 Yatırım Amaçlı Gayrimenkullerden Kaynaklanan Gider ve Zararlar -Konusu Kalmayan Karşılıklar		XXX

MSUGT ve VUK değerlendirme hükümleri esas alınarak hazırlanan finansal tablolarda ister kullanım amaçlı isterse kira geliri veya değer artış kazancı elde etmek amacıyla edinilmiş

olsun tüm gayrimenkuller (işletmenin esas faaliyet konusuyla ilgili olarak stoklar grubunda raporlananlar hariç) maddi duran varlıklar grubu içinde yer alan arsa ve araziler ya da binalar hesabından uygun olanın altında raporlanır (Karacan ve Uygun, 2017:93). Mevcut tekdüzen hesap planında maddi duran varlıklar ile ilgili karşılık hesabı bulunmamaktadır.

257 Maddi Duran Varlıklar Değer Düşüklüğü Karşılıkları (-)

257 nolu hesap, maddi duran varlıklara ilişkin değer düşüklüğü karşılıklarının izlenmesinde kullanılır (KGGK, 2021:58).

Maddi duran varlıklarda meydana gelen değer düşüklükleri için karşılık ayrıldığında yapılması gereken kayıt aşağıdaki gibi olacaktır.

XXX İLGİLİ FONKSİYONEL GİDER HESABI (629/630/631/632) 257 Maddi Duran Varlıklar Değer Düşük. Karş.	XXX			
				XXX

Değer düşüklüğü zararının iptalinin karşılık ayrıldığı dönemde olması durumunda yapılması gereken kayıt aşağıdaki gibi olacaktır.

257 Maddi Duran Varlıklar Değer Düşük. Karş. XXX İLGİLİ FONKSİYONEL GİDER HESABI (629/630/631/632)	XXX			
				XXX

Değer düşüklüğü zararının iptalinin değer düşüklüğü karşılığının ayrıldığı dönemden sonra olması durumunda yapılması gereken kayıt aşağıdaki gibi olacaktır.

257 Maddi Duran Varlıklar Değer Düşük. Karş. XXX İLGİLİ FONKSİYONEL GİDER HESABI (629/630/631/632)	XXX			
				XXX

MSUGT'lere göre maddi duran varlıklar için değer düşüklüğü hesaplanması söz konusu olmadığından mevcut tekdüzen hesap planında maddi duran varlıklar için ihdas edilmiş karşılık hesabı bulunmamaktadır.

267 Maddi Olmayan Duran Varlıklar Değer Düşüklüğü Karşılıkları (-)

267 nolu hesap, maddi olmayan duran varlıkların değerinde meydana gelen değer düşüklüklerinin izlenmesinde kullanılır (KGGK, 2021:62). Bu hesap 257 Maddi Duran Varlıklar Değer Düşüklüğü Karşılıkları hesabı gibi çalıştığından tekrardan kaçınmak adına yevmiye kayıtları gösterilmemiştir.

MSUGT'lere göre maddi olmayan duran varlıklar için değer düşüklüğü hesaplanması söz konusu olmadığından mevcut tekdüzen hesap planında maddi olmayan duran varlıklar için ihdas edilmiş karşılık hesabı bulunmamaktadır.

277 Canlı Varlıklar Değer Düşüklüğü Karşılıkları (-)

27 Canlı Varlıklar grubu, tarımsal faaliyette bulunan işletmelerin bu faaliyetleriyle ilgili canlı varlıklarını ayrı bir şekilde izlemesi durumunda on iki aydan daha uzun süre elde tutulacak olan canlı varlıkların gösterildiği hesaplardan oluşur (KGK, 2021:63).

277 nolu hesap, maliyet yöntemi kullanılarak ölçülen canlı varlıklara ilişkin ayrılan değer düşüklüğü karşılıklarının izlenmesinde kullanılır (KGK, 2021:66). Bu hesap 177 Canlı Varlıklar Değer Düşüklüğü Karşılıkları hesabı gibi çalıştığından tekrar olmaması için yevmiye kayıtları gösterilmemiştir.

Mevcut tekdüzen hesap planında canlı varlıklar ile ilgili hesap bulunmamaktadır.

298 Diğer Duran Varlıklar Değer Düşüklüğü Karşılıkları (-)

298 nolu hesap, 29 Diğer Duran Varlıklar grubundaki duran varlıklar ile stoklar için ayrılan değer düşüklüğü karşılıklarının izlenmesinde kullanılır. 29 nolu grupta işletmenin tedbirli satın alma ve imal etme politikası sonucu olağan iş akışı içerisinde ihtiyaç duyduğundan daha fazla stok bulundurması ve bu stokları gelecek yıllarda kullanmayı beklemesi durumunda bu stoklar 294 Gelecek Yıllar İhtiyacı Stoklar Hesabında, çeşitli nedenlerle işletme faaliyetlerinde kullanılmayan olanaklarını yitiren maddi duran varlıklar 296 Kullanım Dışı Maddi Duran Varlıklar Hesabında, diğer duran varlık hesaplarının içerisinde sayılanların dışında kalan diğer çeşitli duran varlıklar 297 Diğer Çeşitli Duran Varlıklar Hesabında izlenir. (KGK, 2021:69-70).

29 nolu gruptaki stok ve duran varlıklara ilişkin değer düşüklüğü için karşılık ayrıldığında yapılması gereken kayıt aşağıdaki gibi olacaktır.

629 Diğer Giderler (Stoklarla ilgiliyse) ya da 659 Diğer Faaliyetlerden Çeşitli Gider ve Zararlar (Diğer varlıklarla ilgiliyse) -Karşılık Giderleri 298 Diğer Duran Varlıklar Değer Düşüklüğü Karş.	XXX	XXX
--	-----	-----

29 nolu gruptaki stok ve duran varlıklara ilişkin değer düşüklüğü karşılık iptalinin karşılığın ayrıldığı dönem olması durumunda yapılması gereken kayıt aşağıdaki gibi olacaktır.

298 Diğer Duran Varlıklar Değer Düşüklüğü Karş. 629 Diğer Giderler (Stoklarla ilgiliyse) ya da 659 Diğer Faaliyetlerden Çeşitli Gider ve Zararlar (Diğer varlıklarla ilgiliyse)	XXX	XXX
---	-----	-----

29 nolu gruptaki stok ve duran varlıklara ilişkin değer düşüklüğü karşılık iptalinin karşılığın ayrıldığı dönemden sonra olması durumunda yapılması gereken kayıt aşağıdaki gibi olacaktır.

/		
298 Diğer Duran Varlıklar Değer Düşüklüğü Karş. 629 Diğer Giderler (Stoklarla ilgiliyse) ya da 649 Diğer Faaliyetlerden Çeşitli Gelir ve Kazançlar (Diğer varlıklarla ilgiliyse) -Konusu Kalmayan Karşılıklar	XXX	XXX
/		

Mevcut tekdüzen hesap planında 29 nolu grupta 293 Gelecek Yıllar İhtiyacı Stoklar, 294 Elden Çıkarılacak Stoklar ve Maddi Duran Varlıklar ve 297 Diğer Çeşitli Duran Varlıklar Hesapları yer almaktadır. Mevcut tekdüzen hesap planında 298 Stok Değer Düşüklüğü Karşılığı Hesabı yangın, su basması, deprem gibi doğal afetler veya kırılmak, çürümek, bozulmak, çatlamak, paslanmak, teknolojik gelişmeler ve moda değişiklikleri gibi nedenlerle ya da gelecek yıllar ihtiyacı stokların fiziki ve piyasa değerlerinde ortaya çıkan önemli değer azalışlarının karşılanması amacıyla ayrılan karşılıkların izlenmesinde kullanılır. Belirlenen değer düşüklüğü 654 Karşılık Giderleri Hesaba borç, 298 Stok Değer Düşüklüğü Karşılığı Hesabına alacak kaydedilir (Karacan, 2016:356-357). Karşılık iptal edilirken ise karşılığın ayrıldığı dönemin aynı olup olmadığına bakılmaksızın 644 Konusu Kalmayan Karşılıklar Hesabı ile iptal edilir.

Sonuç

İşletmelerin Kamu Gözetimi Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu tarafından yayımlanan standartlara uygun finansal raporlarını hazırlayabilmeleri için mevcut tekdüzen hesap planı yetersiz kalmış, bu ihtiyacın giderilmesi amacıyla KGK tarafından Finansal Raporlama Standartlarına Uygun Örnek Hesap Planı yayımlanmıştır.

Bu çalışmada KGK tarafından yayımlanan Finansal Raporlama Standartlarına Uygun Örnek Hesap Planının Taslağında yer alan aktif değer düşüklüklerine ilişkin karşılık hesapları ile karşılıkların iptaline ilişkin diğer hesaplar ele alınmış, işleyişleri gösterilmeye çalışılmış ve yürürlükte olan tekdüzen hesap planında yer alan aktif değer düşüklüğü karşılıkları hesapları ile karşılaştırılarak farklılıkların ortaya konması amaçlanmıştır.

KGK tarafından yayımlanan Finansal Raporlama Standartlarına Uygun Örnek Hesap Planı Taslağında yer alan aktif değer düşüklüklerine ilişkin karşılık hesapları 109, 118, 129, 139, 144, 158, 177, 189, 208, 219, 229, 239, 244, 247, 257, 267, 277 ve 298 nolu hesaplardır. Karşılık ayrılırken ve karşılıklar iptal edilirken kullanılan 6'lı hesaplar ise 626, 627, 629, 641, 643, 646, 647, 649, 651, 653, 656, 657, 659, 665, 668, 675, 678 ve ilgili fonksiyonel gider hesaplarıdır. Mevcut tekdüzen hesap planında yer alan karşılık hesapları ise 119, 129, 139, 158, 199, 229, 239, 241, 244, 247, 249 ve 298 nolu hesaplardır. Karşılık ayrılırken ve karşılık hesapları iptal edilirken kullanılan 6'lı hesaplar ise 654 ve 644 nolu hesaplardır.

KGK tarafından yayımlanan Finansal Raporlama Standartlarına Uygun Örnek Hesap Planı Taslağında yer alan ancak tekdüzen hesap planında bulunmayan karşılık hesapları 109, 144/244, 177/277, 247, 257 ve 267 nolu hesaplardır.

KGK tarafından yayımlanan Finansal Raporlama Standartlarına Uygun Örnek Hesap Planında yer alan ve tekdüzen hesap planında bu hesaplara karşılık gelen hesaplar 118-119, 129-129, 139-139, 158-158, 189-199, 208-241, 219-(244+247+249), 229-229, 239-239, 298-298(Sadece stoklar için) şeklindedir.

Karşılık ayrılırken ve iptal edilirken kullanılan 6'lı hesaplar KGK tarafından yayımlanan Finansal Raporlama Standartlarına Uygun Örnek Hesap Planı Taslağında daha fazla sayıdadır. Karşılık iptal edilirken mevcut tekdüzen hesap planında karşılığın ayrıldığı dönem ile iptal edilen dönemin aynı olup olmadığına bakılmaksızın 644 nolu hesap alacaklı iken, KGK tarafından yayımlanan Finansal Raporlama Standartlarına Uygun Örnek Hesap Planına göre karşılık iptal edilirken karşılığın ayrıldığı dönem ile iptal edilen dönemin aynı olup olmadığı çoğunlukla önem kazanmakta ve farklı 6 nolu hesaplar kullanılmaktadır.

Kaynakça

- Kamu Gözetimi Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu. (2021). "Finansal Raporlama Standartlarına Uygun Örnek Hesap Planı" <https://www.kgk.gov.tr/DynamicContentDetail/9187/Tu%CC%88rkiye-Muhasebe-Standartlar%C4%B1na-I%CC%87lis%CC%A7kin-Sunum-ve-Dig%CC%86er-Ac%CC%A7%C4%B1klay%C4%B1c%C4%B1-Materyaller/25.07.2021>.
- Karacan, Sami (2015). Muhasebede Dönem Sonu İşlemleri. Kocaeli: Umuttepe Yayınları.
- Karacan, Sami (2016). Muhasebede Dönem İçi İşlemleri. Kocaeli: Umuttepe Yayınları.
- Karacan, Sami, Rahmi Uygun (2017). Finansal Tabloların TMS/TFRS'ye Uyumlu Hale Getirilmesi. Kocaeli: Umuttepe Yayınları.
- Lazol, İbrahim (2018). Genel Muhasebe. Bursa:Ekin Yayınevi.
- Sevilengül, Orhan (2005). Genel Muhasebe. Ankara:Gazi Kitabevi.
- Sevilengül, Orhan (2020). "Muhasebede Karşılıklar". Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi, 22(1):21-37.
- TMS 37 Karşılıklar, Koşullu Borçlar ve Koşullu Varlıklar. [https://www.kgk.gov.tr/Portalv2Uploads/files/Duyurular/v2/TMS_TFRS_Setleri/2021/Mavi_Kitap/TMS%2037\(1\).pdf](https://www.kgk.gov.tr/Portalv2Uploads/files/Duyurular/v2/TMS_TFRS_Setleri/2021/Mavi_Kitap/TMS%2037(1).pdf)
- Yükçü, Süleyman (2014). Yeni TTK Uyumlu TMS ve UFRS Örnekli Genel Muhasebe. İzmir:Altın Nokta.

Yayın Geliş Tarihi: 2021-08-10

Yayın Onay Tarihi: 2022-04-21

DOI No: 10.35343/kosbed.981209

Hasan KÖSE •

Türkiye'nin AB'nin Serbest Ticaret Anlaşmalarına Uyumda Yaşadığı Sorunların ve Serbest Ticaret Anlaşması Politikası Farklılıklarının Üçüncü Ülke Pazarlarına Erişimine Etkisi*

Turkey's Problems in Compliance with EU's Free Trade Agreements and Free Trade Agreement Policy Differences' Effect on Turkey's Access to Third Country Markets

Özet

Avrupa Birliği (AB) ile Türkiye arasındaki 1/95 sayılı Ortaklık Konseyi Kararı'na göre Türkiye'nin AB'nin ortak ticaret politikasına uyum yükümlülüğü vardır. Bu uyum yükümlülüğüne rağmen Karar'da Türkiye'nin AB'nin serbest ticaret anlaşması (STA) yaptığı üçüncü ülkelerle eş zamanlı olarak anlaşma yapmasını düzenleyecek bir sistem öngörülmemiştir. Bu sistemsel eksiklik, Türkiye'nin AB'nin STA'larına uyumunda sorunlara yol açmaktadır. Bu sorunlar başta olmak üzere Türkiye ile AB'nin STA politikası farklılıkları, Türkiye'nin AB'nin STA'larını üstlenmesinde gecikmelere sebep olmakta dolayısıyla Türkiye'nin üçüncü ülke pazarlarına erişimini olumsuz etkilemektedir. Bu bağlamda bu çalışma, tarafların STA politikası farklılıkları ve Türkiye'nin AB'nin STA'larına uyumda karşılaştığı temel sorunları ortaya koyarak bu hususların Türkiye'nin üçüncü ülke pazarlarına erişimine etkisini incelemektedir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Avrupa Birliği, Serbest Ticaret Anlaşmaları

Jel Kodları: F13, F14, F15

Abstract

According to the Decision No. 1/95 of the EC-Turkey Association Council between the European Union (EU) and Turkey, Turkey has an obligation to comply with the EU's common trade policy. Despite this compliance obligation, no system has been envisaged in the Decision that would undertake free trade agreements (FTA) concurrently with the third countries with which the EU has signed FTAs. This systemic deficiency causes problems in Turkey's compliance with the EU's FTAs.

* Dr., Ticaret Bakanlığı, Uluslararası Anlaşmalar ve AB Genel Müdürlüğü, email: hasankose_tr@yahoo.com, ORCID: 0000-0002-1412-1028,

** Bu çalışma, Prof. Dr. Mustafa Nail ALKAN danışmanlığında Hasan KÖSE tarafından 4 Ocak 2021 tarihinde tamamlanan "Türkiye'nin Avrupa Birliği'nin Serbest Ticaret Anlaşmalarına Uyumuna İlişkin Öneriler" başlıklı Doktora tezinden türetilmiştir. Bu çalışmada yer alan görüş ve değerlendirmeler yazara ait olup, doğrudan Ticaret Bakanlığı'nın ve/veya çalışanlarının görüşlerini yansıtmaz.

Particularly these problems and differences in the FTA policies of the EU and Turkey cause delays in Turkey's undertaking the FTAs of the EU, thus negatively affect Turkey's access to third country markets. In this context, this study explores the differences in parties' FTA policies and the main problems faced by Turkey in compliance with FTAs of the EU, and examines the effect of these issues on Turkey's access to third country markets.

Keywords: Turkey, European Union, Free Trade Agreements

Jel Codes: F13, F14, F15

Giriş

1/95 sayılı Ortaklık Konseyi Kararı (OKK) hükümleri (OJ, 1996) uyarınca Türkiye (TR), Avrupa Birliği'nin (AB) ortak ticaret politikasına (OTP) uyum yükümlülüğü bulunduğundan üçüncü ülkelerle serbest ticaret anlaşmaları (STA) imzalamaktadır. Ancak OKK'nın mevcut hükümleri, TR ile AB arasındaki Gümrük Birliği'nin (GB) yürürlük tarihinden (31 Aralık 1995) bu yana TR ve AB ekonomileri yanısıra dünya ticaretindeki yapısal değişikliklerin de etkileriyle GB'nin düzgün işlememesi dahil TR için birçok soruna sebep olmaktadır. OKK'daki asimetrik yapı üzerinden TR'nin AB OTP'sine uyum yükümlülüğü, dış ticaret politikasını bağımsız olarak yürütmesine mâni olmakta (Kütük ve Akbostancı, 2016:261); TR menfaatleri gerektirdiği halde bazı ülkelerle doğrudan STA müzakereleri yapamadığı gibi AB ile beraber STA müzakereleri de yapamamaktadır.

AB, gerek küresel ticaret dinamikleri sonucu OTP'sindeki evrilme gerekse Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) Doha Turu çok taraflı ticaret müzakerelerindeki yavaş ilerlemeler nedenleriyle 2006 yılında Küresel Avrupa Stratejisi'ni yürürlüğe koyarak STA'lar yapmaya öncelik vermiştir. GB'nin yürürlüğe girdiği tarihte TR'nin STA uyumu sağlayacağı ülkeler sınırlı sayıda iken Küresel Avrupa Stratejisi ile AB'nin Amerika'dan Uzak Doğu'ya, Asya'dan Afrika ülkelerine kadar birçok ülkeyi kapsayacak şekilde kapsamlı STA müzakereleri yürütmeye başlaması TR ile AB arasındaki STA uygulamalarındaki farkın giderek açılmasına sebep olmuştur (Damlacı, 2019).

TR, bugüne kadar, AB'nin OTP'sine uyum yükümlülükleri çerçevesinde hareket etmiş, AB ile eş zamanlı veya AB'den sonra üçüncü ülkelerle STA müzakerelerini başlatmıştır. Ancak bu müzakerelerin çeşitli sebeplerle hızlı sonuç vermediği durumlarda, AB'nin STA ortağı ülke menşeli ürünlerin ticaret sapması ile AB üzerinden gümrük vergisine tabi olmaksızın TR pazarına girmesi gibi sorunlarla karşılaşmıştır. GB'deki asimetrik ilişkiden kaynaklı bu ve benzeri sorunlar, AB'nin STA yaptığı ülkelerin sayısının son yıllarda hızla artmasının da etkisiyle TR'nin uyum sağlamakta olduğu AB'nin STA'larını, "hareketli hedef problemine" (*moving target problem*) dönüştürmüştür (Çavuşoğlu, 2014). Söz konusu hususlara ilişkin olarak OKK'da hiçbir hüküm bulunmaması veya mevcut hükümlerin TR açısından yetersiz kalması bu sorunlara kaynak teşkil etmiştir.

TR'nin henüz imzalamadığı (AB'nin imzaladığı) STA'lar, yeni ticari ayrıcalıklardan faydalanmasına mâni olmakta hatta öncesinde sahip olduğu ticari ayrıcalıkları aşındırmaktadır. AB'nin son yıllarda imzaladığı yeni nesil STA'ları kapsamında tarım, hizmetler, yatırımlar ve kamu alımları gibi alanlarda üçüncü ülkelerle, TR ile olan ortaklık

ilişkisinden (GB'den) daha derin tercihli düzenlemeler yapması, TR'nin AB'nin STA'larına uyumunu iyice zorlaştırmaktadır.

Bu bağlamda çalışmada, TR'nin AB'nin STA'larına uyumda karşılaştığı temel sorunlar ile AB ve TR'nin STA politikası farklılıkları ortaya konularak bunların TR'nin üçüncü ülke pazarlarına erişimine etkisi incelenecektir. İnceleme yapılırken DTÖ'nün çok taraflı ticaret müzakerelerine rağmen AB'yi STA'lara önem vermeye yönelten sebepler tartışılacak, TR'nin AB'nin OTP'sine uyum yükümlülüğü çerçevesinde STA politikası irdelenecek ve tarafların akdettiği STA'ların kapsam ve özellikleri mukayeseli olarak analiz edilecektir.

1. AB'nin OTP'si ve STA'ları

AB, tüm üye ülkeler için bağlayıcı olan OTP gibi ortak politikalar uygulamaktadır. OTP, AB'nin tarihsel süreçteki ekonomik bütünleşmesi kapsamında ihtiyaç duyduğu tek iç pazar hedefi doğrultusunda üye ülkelerin dış ticaret politikalarını ortak kurallar çerçevesinde belirlemesiyle oluşmuş düzenlemeler bütünü olarak tanımlanmaktadır.

DTÖ Doha Turu kapsamındaki müzakerelerin zaten yaptıkları açılımlar ve STA'larla rekabetçiliği elde ederek yatırım merkezi olmayı başarmış başta Çin Halk Cumhuriyeti (Wolfe, 2015: 26) olmak üzere gelişmekte olan ülkelerin yanısıra menfaati icabı Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) küresel güç olarak müzakerelere liderlik etmekteki isteksizlikleri (Baldwin, 2011) gibi sebeplerle sekteye uğraması, Uruguay Turu'yla dünyada çok taraflı ticaretin belli seviyede serbestleştirilmesiyle gelişmiş ülkelerin yeterli faydayı elde etmesi ve Çin Halk Cumhuriyeti ile Hindistan gibi yükselen ekonomilerden kaynaklanan rekabetçi baskılar; AB'yi ticaret politikasında yeni arayışlara yöneltmiştir (Woolcock, 2014: 721). Bu arayışlar, Baldwin'in iddia ettiği gibi DTÖ'nün küresel ticaret rejimindeki merkezi rolünü kaybetmesiyle (Baldwin, 2019) de AB OTP'sinde önemli bir dönüşüme sebebiyet vermiş ve AB'yi STA'lar üzerine yoğunlaşmaya itmiştir.

2000'li yılların başından itibaren AB, çok taraflı ticaret müzakereleri yürütmek yerine ikili ve çoklu STA'lar yapmaya başlayarak dış ticaret stratejisini değiştirmiştir (Akman, 2013: 141-142). Woolcock (2014), AB'nin ticaret politikasındaki bu değişimi, küresel ekonomik gelişmelerin bir sonucu olarak AB'nin kalkınma ve güvenlik eksenli STA imzalamayı bırakarak 2006 yılındaki Küresel Avrupa Stratejisi ile beraber ticari ve ekonomik eksenli STA yapmaya başlamasıyla açıklamıştır (Woolcock, 2014: 718-732). Yine 2000'li yıllar itibarıyla Asya kıtasındaki gelişmekte olan ülkelerdeki ekonomik büyümeye paralel olarak küresel ekonominin sıklet merkezinin Asya'ya kaymasından mütevellit bu bölge başta olmak üzere dünyada yeni ekonomik ve ticari cazibe bölgelerinin oluşması, AB'yi yükselen bu yeni pazarlara daha hızlı erişmek gayesiyle çok taraflı ticaret müzakereler yerine STA'ları tercih etmeye yönlendirmiştir.

AB, 2006 yılı öncesinde (her ne kadar STA imzaladığı ülkeler geniş bir coğrafyaya yayılsa da) yeni ihracat pazarları bulma motivasyonundan ziyade AB'nin normatif değerleri çerçevesinde siyasi amaç taşıyan ve bölgesel entegrasyonu destekleyici STA'lar (Garcia, 2013: 527) imzalamıştır. Küresel Avrupa Stratejisi'yle ilgili ülkenin pazar büyüklüğü, AB'ye uyguladığı tarife ve tarife dışı engeller gibi konuları dikkate alarak STA müzakere etmeye başlamıştır. AB yine Doha Turu müzakerelerinde ilerleme kaydedilemeyen yatırımlar, kamu alımları ve fikri mülkiyet hakları gibi alanları STA'ları kapsamında ele

almaya yönelmiş böylece sadece mal ticaretini değil DTÖ hükümlerine ilave (DTÖ+) derin ve kapsamlı yeni nesil STA'lar müzakere etmeye başlamıştır (Crosbie, 2006).

AB'nin STA'lara ilişkin tarihsel stratejisi ve uygulamaları iki temel dönemi kapsamaktadır. 1973 yılından 2000'li yılların başına kadar olan ilk dönemde AB, uzak bölgelerdeki ülkeler ve bölgesel gruplardan ziyade yakın coğrafyasındaki ülkelerle karşılıklı serbest ticaretin geliştirilmesini amaçlayan ve genelde mal ticaretini kapsayan birinci nesil olarak adlandırılan STA'ları imzalamış; 2000'li yıllar itibariyle de mal ticaretine ilaveten hizmetler, yatırımlar, kamu alımları ve rekabet konularındaki düzenlemeleri de içeren yeni nesil STA'lar imzalamaya başlamıştır.

AB'nin 97 ülke ile 37 adet STA'sı bulunmaktadır. Bu STA'lardan, 65 ülke ile olan 33 STA'sı yürürlüktedir. Ayrıca, AB'nin TR, Andorra (1990) ve San Marino (1992) ile GB'si mevcuttur (AB KTPa). AB'nin GB ve STA'lar ile kurduğu ticaret anlaşmaları ağı, 2018 yılı itibariyle AB'nin dış ticaret hacminin %31'ini kapsamıştır (AB KTPb).

AB Komisyonu, AB'nin STA'larını muhteva, amaç ve tercih edilen ortaklık ilişkisi açısından dört grupta değerlendirmektedir (AB KTPc). Bu gruplar; birinci nesil (geleneksel) STA'lar, derin ve kapsamlı serbest ticaret alanı tesis eden STA'lar, Ekonomik Ortaklık Anlaşmaları ve yeni nesil STA'lardır.

AB'nin birinci nesil STA'larının çoğu, 2006 yılından önce Ortadoğu, Akdeniz ve Batı Balkan ülkeleri ile imzalananlardır. AB, birincil nesil STA'ları döneminde, öncelikle komşu ülkelerle serbest ticaretin oluşturulmasına ağırlık vermiş, coğrafi olarak uzak ülkelere yalnızca Güney Afrika Cumhuriyeti, Meksika, Şili, Fildişi Sahili Cumhuriyeti ve Kamerun ile STA yapmıştır.

AB, derin ve kapsamlı serbest ticaret alanı tesis eden STA'larla Moldova, Ukrayna ve Gürcistan örneklerinde olduğu gibi komşu ülkelerle arasındaki ekonomik ilişkileri derinleştirmeyi ve özellikle ticaretle ilgili alanlarda bu ülkelerin mevzuatlarını, AB müktesebatına yaklaştırmayı amaçlamıştır.

AB, Afrika, Karayipler ve Pasifik bölgelerinde yer alan ülkelerle imzaladığı Ekonomik Ortaklık Anlaşmaları ile bölge ülkeleriyle olan ticareti serbestleştirmenin yanı sıra bu ülkelere teknik ve mali yardım sağlayarak bu ülkelerdeki üretim altyapısının gelişmesine ve istikrarlı ekonomik büyümelerine katkı sağlamayı amaçlamıştır (Flint, 2008). Hatta bu ülkeleri, DTÖ aracılığıyla küresel ekonomi ile bütünleştirme amacını gütmüştür (Gathii, 2011: 391).

Ticaret politikasındaki değişimler çerçevesinde AB, Küresel Avrupa Stratejisi ile birlikte ticari amacı daha fazla olan STA'lar müzakere etmeye başlamış, mal ticaretine ilaveten hizmetler, kamu alımları, yatırımlar, fikri mülkiyet hakları gibi alanlarda düzenlemeleri kapsayan yeni nesil STA'lar, AB ticaret politikasının yeni enstrümanları olmuştur. ¹ Bu gelişmelere paralel olarak AB, geleneksel (yürürlükteki) STA'larını, yeni

¹ AB'nin STA'ların kapsam açısından detaylı analizi için bkz. (Horn *et al*, 2010: 1565-1568).

nesil STA konularını da kapsayacak şekilde derinleştirmeye ve güncelleştirmeye başlamıştır.

Genel olarak bakıldığında, AB her ne kadar ABD ve Hindistan gibi STA imzalamayı hedeflediği ülkelerle STA müzakerelerini henüz tamamlayamasa da yeni nesil STA'ları imzalamayı başardığı Singapur ve Japonya gibi ülkeler dikkate alındığında AB OTP'sinin temel araçlarından olan STA'lar konusunda başarılı bir grafik çizdiği söylenebilir. AB'nin özellikle Küresel Avrupa Stratejisi ile şekillendirdiği aktif OTP'si bağlamında STA'ları etkin kullandığı değerlendirilebilir. Bu stratejiyle belirlenen anlayış çerçevesinde AB'nin yeni nesil STA'larında normatif değerlere ilişkin hükümler olsa da tartışmasız bir şekilde ticari amaçlar daha ağır basmaktadır (Onur, 2016: 32-35).

2. TR'nin STA Politikası ve STA'ları

TR'nin dış ticaret politikasını, başlıca 1951 yılında üyesi olduğu Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT), 1995 yılında üyesi olduğu DTÖ ve AB ile tesis ettiği GB şekillendirmektedir (Togan, 2005: 1237-1238). GATT/DTÖ'nün ticaretin serbestleşmesine yönelik ilk müzakere turlarındaki başarısının özellikle Doha Turu müzakereleri itibarıyla devam ettirilememesi ve DTÖ kapsamındaki çok taraflı düzenlemelerin küresel ekonomi ile ticaretin gelişen dinamiklerinin gerisinde kalması gibi nedenlerden ötürü ülkeler ticari açılımlarını STA'lar üzerinden yapmaya başlamışlardır. Uruguay Turu müzakereleri akabinde birçok ülkedeki özel sektör gruplarının menfaatleri gereği STA'ların imzalanmasına yönelik lobi faaliyetleri (Stoyanov, 2014: 561-577) sonucu bu anlaşmalar, ülkelerin ticarete serbestleşmesinde en çok tercih edilen yöntem olmuştur. TR, ülkelerin tercihindeki bu değişime mutabık yönelim yanı sıra OKK'dan kaynaklanan yükümlülüğüne istinaden STA'lar imzalamaktadır.

Aydın (2004), yeni pazarlar bulma ve ihracatı ürün bazında çeşitlendirme hedeflerini içeren 1980 yılında başlayan ihracata dayalı büyüme stratejisinin TR'nin STA politikasının temellerini oluşturduğundan bahsetmiştir. Aydın, TR ile AB arasındaki GB'den önceki dönemde, dış ticarete tarife ve tarife dışı engellerin kaldırılması için bir çaba gösterilmeden diğer ülkelerin pazarları veri kabul edilerek sadece dâhili ihracat teşvikleri yöntemiyle TR ihracatının artırılmaya çalışıldığını vurgulamıştır. Ancak TR, AB'ye karşı yükümlülükleri ve DTÖ taahhütleri nedenleriyle bu dâhili ihracat teşviklerini veremez duruma geldiğinden yeni ülke pazarlarına açılım için STA'lara yönelmiştir. Bu minvalde Aydın, TR'nin STA imzalamadaki başlıca amaçlarını; ekonomik iş birliğinin artırılması, tarım ürünleri dâhil olmak üzere mal ticaretindeki kısıtlamaların kaldırılması ve yatırımların teşvik edilmesi olarak belirtmiştir.

Gürlel ve Alkin (2010: 45), TR'nin STA imzalamasındaki başat motivasyonlarını; ihracat odaklı büyüme, yeni pazarlara erişim sağlanması, uluslararası rekabet için daha ucuz hammadde temini ve doğrudan yabancı yatırımların çekilmesi olarak sıralamıştır.

Damlacı, TR'nin STA'lardaki amaçlarını; tarife ve tarife dışı engellerin kaldırılarak ihracatın ülke ve madde bazında çeşitlendirilmesi ve artırılması, ihracatta Batı Avrupa pazarlarına bağımlılığın azaltılması, üçüncü ülke pazarlarına girişte AB ve tercihli giriş imkânlarına sahip diğer ülkelerle eşit rekabet koşullarının sağlanması ve karşılıklı ticaret hacminin artırılması olarak belirtmiştir (Damlacı, 2008: 71).

GB sonrasında AB'nin ticaret politikalarının peyder pey üstlenilmesi ve aktif bir STA müzakere sürecinin başlatılması, TR'nin küresel ekonomiyle bütünleşmesine ivme kazandırmıştır (Kekeç, 2010: 89). Böylece TR'nin dış ticaret rejimi, özellikle de STA politikası, GB ile önemli bir değişim ve dönüşümü tecrübe etmeye başlamıştır. GB, TR'nin STA'larla ilgili politikalarında ve tercihlerinde esas belirleyici unsur olmuştur.

TR'nin AB'nin OTP'sine uyum sağlayabilmek amacıyla imzalayageldiği STA'lar, dış ticaret yelpazesini genişletmiş ve TR'deki şirketlere yeni pazarlara açılma fırsatı sunmuştur. TR böylece küresel ekonomik yapıdaki değişime paralel olarak farklı bölgelerdeki ülkelerle daha fazla ticaret yapmaya başlamış, bunun sonucunda AB'nin TR'nin dış ticaretindeki payı yıllar itibariyle azalmıştır. TR'nin dış ticaret hacminde AB'nin payı, 1996 yılında %55,3 iken bu oran 2017 yılı itibariyle %40,8'e gerilemiştir (TÜİK). TR, dış ticaretindeki pazar çeşitliliğini, izlediği aktif STA politikasının da bir eseri olarak değerlendirerek uzak coğrafyalardaki ülkelerle de STA yapma politikasını benimsemiştir. Bu ülkelerle STA imzalama girişimlerinde bulunmuş ayrıca ABD, Brezilya, Malezya gibi uzak coğrafyalardan birçok ülkeyi hedef ihracat pazarları listesine ekleyerek bu ülkelere ihracat yapan şirketlere ilave destekler sağlamaya başlamıştır (TBa).

1/95 sayılı OKK ile TR, AB'nin tercihli ticaret anlaşması imzaladığı ülkeler ile karşılıklı yarar esasına dayalı benzer anlaşmalar imzalamakla yükümlü kılınmış ancak bu yükümlülük, AB'nin STA'larını kapsam ve muhteva açısından aynen kabul etme zorunluluğu anlamına gelmemektedir. TR, STA'larla ilgili süreci, GB'den kaynaklanan bu yasal çerçevede, AB'nin politikaları ile uyumlaştırarak sürdürmektedir. Akman, TR'nin bahsedilen yasal yükümlülüğe uymaya yönelik gayretine ilaveten özellikle AB'nin (2006 yılı itibariyle dış ticaret stratejisindeki değişikliğe paralel olarak) OTP'sindeki amaç ve yöneme benzer şekilde TR'nin, İhracat Strateji Planı (2004-2006), Stratejik Plan (2009-2013) ve 2023 İhracat Strateji Planı'nda ihracata yönelik proaktif bir politika çerçevesi çizdiği, katma değerli ürün ihracatı ve dış pazar çeşitliliğini artırmaya odaklandığından bahisle TR'nin AB ile aynı dönemde ufak farklılıklar olsa da aynı STA politikasını uyguladığını değerlendirmiştir (Akman, 2013: 141-152).

Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi'nin 448. maddesi hükmünce TR adına STA müzakereleri yürütmek, imzalamak ve yürürlüğe koymak Ticaret Bakanlığının görevleri arasındadır.² Bakanlık portalında, ülkeler arasındaki STA ağının genişlemesinin bir sonucu olarak birçok ülkenin mal tedarikini STA ortaklarından yaptığı, STA ağları dışında kalan ülkelerin tercihli ticaretin fırsatlarından faydalanamadığı vurgulanmaktadır. 'Domino etkisi' oluşturan bu durumun çok sayıda ülkenin artan şekilde STA ağları oluşturmaya yol verdiğinden bahsedilmektedir. TR'nin uluslararası ticaretteki STA ağları oluşturma eğilimine paralel olmasına ilaveten GB çerçevesinde AB'nin STA imzaladığı ülkelerle karşılıklı yarar esasına dayalı benzer anlaşmalar imzaladığı belirtilmektedir (Tbb).

Ticaret Bakanlığınca TR'nin STA politikası; komşu ve çevre ülkelerle dış ticaretin geliştirilmesi, ihracatçıların dış pazarlarda (başta AB'deki şirketler olmak üzere) rakipleri

² Ticaret Bakanlığının görevleri için bkz. (T.C. RG., 2018: Sayı 30474)

ile eşit koşullarda rekabet edebilmesinin temini, karşılıklı yatırımların artırılması ve ortak girişimlerle TR'nin uluslararası rekabet gücünün yükseltilmesi olarak açıklanmaktadır. Bu kapsamda, ilgili Bakanlık, AB'nin imzaladığı STA'ların içeriğini TR'nin aynen kabul etme yükümlülüğü bulunmadığını, TR'nin yaptığı STA müzakerelerinde sanayi ve ticaret politikası öncelikleriyle TR'nin hassasiyetlerinin dikkate alındığını belirtmektedir.

TR'nin STA politikası, AB'nin OTP'sine uyum yükümlülüğü ve GB'nin asimetric yapısından kaynaklı ticaret sapmasını önlemeye ilaveten yukarıdaki ilgili Bakanlık kaynaklı değerlendirmelerde görüldüğü üzere, büyüyen ihrac sektörleri için yeni pazarlar bulma ve küresel ekonomiye entegrasyonunu artırma çerçevesinde şekillenmektedir.

TR bugüne kadar 22'si yürürlükte olmak üzere toplam 39 adet STA imzalamıştır. Bu STA'lardan 11 tanesi ilgili ülkenin AB üyeliği nedeniyle feshedilmiştir. TR, yürürlüğe giren son STA'sını Brexit (birlikten çıkış) sonrasında tarafların kamu ve özel sektörlerinin imzalanması için büyük destek verdiği (AAa, 2020) Birleşik Krallık ile 29 Aralık 2020 tarihinde imzalamıştır.

1/95 sayılı OKK'nun 16. maddesi uyarınca TR öncelikli olarak bu maddede atıfta bulunulan 10 sayılı Ek'teki AB'nin STA ortakları ile anlaşma imzalamaya gayret göstermiştir. TR, bu Ek'teki ülkelerden İsviçre ve Lihtenştayn ile olan STA yükümlülüğünü, Avrupa Serbest Ticaret Birliği ile (EFTA) 1992 yılında (GB'den önce) yapılan anlaşmayla yerine getirmiştir. Güney Kıbrıs Rum Yönetimi ile herhangi bir diplomatik ve ekonomik ilişkisi olmadığı için bu yönetimle STA'ya ilişkin herhangi bir temasta bulunmamıştır. TR açısından AB'nin tercihli gümrük rejimine uyum kapsamındaki ilk tecrübesi olan EFTA STA'sı, 2018 yılında revize edilerek STA kapsamındaki mal ticareti ve menşei kurallarına ilişkin hükümler güncellenmiş, DTÖ hükümlerinin ötesi e-ticaret, fikri mülkiyet hakları gibi konular STA'nun kapsamına dâhil edilmiştir (AAb, 2019).

TR'nin GB sonrası ilk STA'sı, İsrail ile 1996 yılında imzalanan anlaşmadır. Bu STA, TR'nin Orta Doğu ülkeleriyle imzaladığı ilk, genel olarak ise imzaladığı ikinci STA olma özelliğini taşımaktadır. TR'nin 1998-2000 yılları arasında Merkezi Doğu Avrupa Ülkeleri ile imzaladığı STA'lar, AB'nin 2004, 2007 ve 2013 yıllarındaki genişlemeleri sonucu bu ülkelerin AB'ye üye olmalarıyla feshedilmiştir. Bu ülkelerle ticari ilişkiler, TR-AB arasındaki GB temelinde yürütülmektedir. Ticaret ve yatırım menfaatlerine ilaveten Balkanlarla köklü tarihi ve kültürel ilişkileri, TR'nin Batı Balkan ülkeleriyle STA imzalamasına etki eden amiller olmuştur. TR, AB'nin 1995 yılındaki "Barselona Deklarasyonu" ile oluşturduğu Avrupa-Akdeniz Ortaklığı'nın barış ve istikrarın oluşturulmasıyla ilgili siyasi ve güvenlik boyutlarından ziyade Akdeniz'de serbest ticaret alanı oluşturmayı hedefleyen ekonomik boyutu üzerine odaklanarak bu bölge ülkeleriyle STA'lar akdetmiştir (Kekeç, 2010: 86-89). Bu bölgelerde, STA yapılan ülkelerin çoğu, Damlacı'nın ifadesiyle TR için tamamlayıcı ekonomi niteliğinden ziyade rakip ekonomi niteliğine sahip ülkelerdir (Damlacı, 2008: 72).

TR, AB'nin STA imzaladığı veya müzakere sürecine başladığı üçüncü ülkelerle STA imzalamaya yönelik girişimlerde bulunmaktadır. AB ile STA'sı olup da halen TR ile STA imzalamamış olan ülkeler *Meksika, Güney Afrika Cumhuriyeti, Papua Yeni Gine, Seyşeller, Madagaskar, Orta Amerika Topluluğu, Peru, Kolombiya, Fiji, Kanada ve Vietnam'dır*. TR'nin

Japonya, Tayland, Endonezya, Ukrayna, Somali, Meksika, Peru, Kolombiya, Kamerun, Güney (Amerika) Ortak Pazarı ülkeleri, Demokratik Kongo Cumhuriyeti, Körfez İşbirliği Konseyi ülkeleri, Pakistan, Ekvator, Cibuti, Çad ile müzakereleri devam etmektedir. TR, ABD, Kanada, Hindistan, Vietnam, Orta Amerika Topluluğu, Afrika-Karayip-Pasifik Ülkeleri, Cezayir, Güney Afrika Cumhuriyeti ve Libya nezdinde STA müzakerelerine başlama girişiminde bulunmuştur.

2021 yılı itibariyle AB'nin Meksika ve Güney Afrika Cumhuriyeti'yle STA'ları 20 yıldır, Cezayir'le STA'sı 15 yıldır yürürlükte olmasına rağmen TR henüz bu ülkelerle STA imzalama başarısını gösterememiştir. Meksika, AB ile STA'sının 2000 yılında yürürlüğe girdiği tarihten tam 13 yıl sonra TR ile müzakere yapmaya ikna olmuş, Cezayir ve Güney Afrika Cumhuriyeti ise TR ile müzakere masasına henüz oturmamıştır. Meksika'nın TR ile STA müzakerelerine başlamaya ikna olmasındaki en önemli etken, Meksika menşeli otomobillere TR'nin AB'nin ortak gümrük tarifesiyle saparak ilave gümrük vergisi uygulama yoluna gitmesi yani bir anlamda ticari menfaatlerine dokunması iledir. Cezayir'in TR'ye en önemli ihracat kalemi doğalgaz, Güney Afrika Cumhuriyeti'nin de altın ve kömür gibi madenlerdir. Hâlihazırda bu ürünlerin TR sanayisi için önemli hammadde girdileri olması sebebiyle zaten TR'nin bu ürünleri gümrük vergisinden muaf tutması veya bu ürünlere çok düşük gümrük vergisi uygulaması sebebiyle STA imzalanması noktasında yeterli ticari menfaati ve motivasyonu olmayan bu iki ülkenin TR ile STA müzakereleri için ikna edilmesinde zorluk yaşanmaktadır (Öztelli, 2016: 136-137). Girişimlerin ve/veya müzakerelerin uzaması ve sonuçlandırılmamasının bir diğer sebebi de TR karşısında tek taraflı olarak serbest ticaret imkânını elde eden bu ülkelerin nihai bir anlaşmaya giderek kendi pazarlarını TR'ye açma konusundaki isteksizlikleridir. TR, AB'nin OTP'sine uyum sürecinde STA'larla ilgili karşılaştığı bu problem nedeniyle STA'larını istediği hızda tamamlayamamaktadır.

AB'nin Küresel Avrupa Stratejisi ile aktif STA politikası uygulamasına geçerek dünyanın birçok bölgesindeki ülkelerle muhteva olarak daha kapsamlı STA'lar imzalaması eğilimine paralel olarak TR de sadece mal ticaretini kapsayan STA politikasını değiştirerek dünyanın farklı coğrafyalarındaki (büyük ekonomiler dâhil) birçok ülkeyle yeni nesil STA konularını içeren derin ve kapsamlı anlaşmalar imzalamaya ve müzakere etmeye başlamıştır. TR'nin Güney Kore Cumhuriyeti ve Singapur ile yürürlükte olan STA'ları bu eğilimin en bilinen örnekleridir. TR ayrıca mevcut STA'larının güncellenmesi ve kapsamının genişletilmesine yönelik olarak Bosna-Hersek, Sırbistan ve Karadağ ile yürütülen müzakereleri tamamlamıştır. TR, bu politikası çerçevesinde Birleşik Krallık ile olan STA'sına eklenen bir hüküm ile STA kapsamının hizmetler, yatırımlar, ileri tarım tavizleri gibi alanları da ihtiva edecek şekilde genişletilmesi hususunda mutabakata varmıştır.

3. AB ve TR'nin STA'larının Kapsam ve Özellik Açısından Değerlendirilmesi

AB'nin üçüncü ülkeler ile imzaladığı STA'ların metinleri ile TR'nin aynı ülkeler ile imzaladığı STA metinleri karşılaştırıldığında metin dillerinin aynı, TR STA'larının konular itibariyle daha kapsayıcı olan AB STA'larının adeta birer özeti olduğu görülmektedir.

TR'nin STA'ları incelendiğinde, çoğunluğunu TR'nin yakın coğrafyasındaki komşu ve çevre ülkelerin oluşturduğu, STA'ların kapsamının da temel olarak tarife ve tarife dışı

engellerin kaldırılması, tarife indirimlerinin yol açabileceği olumsuzluklara karşı alınabilecek tedbirler ve uygulama esasları, anlaşmanın doğru ve etkin uygulanmasından sorumlu ortaklık organlarının teşkili ve ortak menş kuralları ile gümrük idareleri arasında iş birliğinin sağlanması gibi düzenlemeler olduğu görülmektedir.

Aydın, TR'nin STA'larının tarafların AB ile mevcut STA'ları çerçevesinde, karşılıklılık esası üzerine global simetrik bir modele dayandığından bahsetmiştir. Bu model doğrultusunda bir yandan taraflar arasında AB'ye tanınan tavizler karşılıklı olarak yansıtılırken diğer yandan tarafların yükümlülükleri arasında ekonomik bir denge sağlanmasının dikkate alındığını belirtmiştir (Aydın, 2018).

Akman, TR ile AB'nin amaç ve kapsam açısından STA'lar konusunda farklı stratejiler izlediğini, AB'nin STA stratejisinin rekabet, kamu alımları ve fikri mülkiyet gibi alanları içeren daha kapsayıcı iken TR'nin STA stratejisinin daha çok mal ihracatına yönelik dar kapsamlı olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Akman, AB'nin STA stratejisinin Kanada, ABD, Güneydoğu Asya Uluslar Birliği, Güney (Amerika) Ortak Pazarı gibi büyük, gelişmiş ve potansiyeli yüksek pazarlara haiz ülkeleri hedeflediğini, TR'nin STA stratejisinin ise daha çok komşu ve çevre ülkelerden müteşekkil hedef pazarlarına dönük olduğunu ifade etmiştir (Akman, 2013: 141-151).

Damlacı, TR'nin STA'larının kapsam açısından AB'nin STA modeline paralel olarak sanayi ürünlerinde genelde asimetrik bazda tam serbestleşme ancak tarım ürünlerinde AB'nin STA'larından farklı olarak sınırlı sayıda ürün için STA'nın yürürlüğe girdiği tarih itibarıyla eş anlı olarak karşılıklı uygulanan dengeli taviz değişimini ihtiva ettiğini ifade etmiştir (Damlacı, 2008: 62). Öztelli (2016: 156), TR'nin Şili ile yaptığı STA'yı, DTÖ+ ve DTÖ- hükümlerle TR'nin diğer STA'larından ayırarak TR'nin yeni nesil STA'lar imzalamaya başladığının ilk habercisi olarak değerlendirmiş, TR'nin Güney Kore Cumhuriyeti ve Singapur STA'larını ise yeni nesil STA'ları olarak belirtmiştir. Öztelli ayrıca Güney Kore Cumhuriyeti ve Singapur yeni nesil STA'ları hariç TR'nin STA'larının büyük kısmının kapsamı konusunda AB'ye nazaran korumacı bir yaklaşım gösterdiğini, bu STA'larında ise kapsamı geniş tutarak tarife indirimlerinin yanı sıra yatırımlar, hizmetler, fikri mülkiyet hakları gibi hususlara yer vererek korumacı yaklaşımını yumuşattığını vurgulamıştır Öztelli (2016: 64-69).

Hofmann et.al. (2019: 365-398) tüm dünyada imzalanan STA'ların içerdikleri hükümleri, DTÖ+ ve DTÖx³ olarak sınıflandırmış ve bu hükümlerin sayıca ne kadarını kapsadığına göre ilgili STA'lara yönelik derinlik kriteri belirlemişlerdir. Hekim-Yılmaz, Hofmann ve diğerlerinin çalışmasını baz alarak TR'nin STA'larının kapsam açısından derinliğini incelediği çalışmasında,⁴ TR'nin STA'larının derinlik ölçüsünün 15 civarında, AB'nin ise 25 olduğu tespitinde bulunarak TR'nin STA'larının AB STA'ları ile mukayese edildiğinde derinlik bağlamında yetersiz olduğu bilgisini vermiştir. Bu çalışmaya göre,

³ DTÖ+, ticarete teknik engeller, kamu alımları gibi düzenlemeler; DTÖx ise kültürel iş birliği, vize, nükleer güvenlik gibi düzenlemeler olup tam liste için bkz (Hekim-Yılmaz, 2020: 52.)

⁴ Hekim-Yılmaz (2020), Dünya Bankası Derin Ticaret Anlaşmaları İçeriği Veritabanı'nın TR'nin Malezya, Singapur, Faroe Adaları, Moldova ve Kosova STA'larını içermediğini belirterek çalışmasına bu anlaşmaları dahil edemediğini belirtmiştir.

TR'nin en derin STA'ları, Şili, Singapur, Güney Kore Cumhuriyeti ve Filistin ile imzalananlardır. Hekim-Yılmaz, DTÖ+ sınıflandırması altındaki hükümlere göre TR'nin STA'larının hepsinde endüstriyel ve tarımsal tarifelerle ilgili düzenlemeler bulunduğunu, birçoğunda ticarete teknik engeller ve anti-damping önlemlerine yer verildiğini, fikri mülkiyet hakları, kamu alımları ve yatırımlarla ilgili düzenlemelere ise az sayıda STA'da rastlandığını belirtmiştir. Aynı çalışmada, DTÖx sınıflandırması altında yer alan hükümlerin TR'nin STA'ları kapsamında görülmediği, istisna olarak Singapur STA'sında e-ticaret, finansal hizmetler ve telekomünikasyon alanlarına ilişkin hükümlere yer verildiği ifade edilmiştir. Hekim-Yılmaz, başta AB olmak üzere gelişmiş ülkelerin STA'larında daha fazla DTÖx hükmünün yer aldığı ancak TR'nin STA'larının daha çok geleneksel pazara giriş hükümleri ihtiva ettiği bilgisini vererek AB'deki şirketlerin TR'dekilere kıyasla daha kapsamlı bir alanda ticaret yapma imkânına sahip olduklarını bu bağlamda TR'nin bu dezavantajlı durumdan kurtulmak için daha derin STA'lar yapması gerektiği değerlendirmesinde bulunmuştur (Hekim-Yılmaz, 2020: 56-61).

4. TR'nin AB'nin STA'larına Uyum Sorunları ve Nedenleri

Gümrük Birliklerinde, ortak ticaret politikası uygulanması temel ilkelerden birisidir. 1/95 sayılı OKK uyarınca TR'nin AB'nin OTP'sine uyum yükümlülüğü bulunmakla birlikte OKK'nın 16. maddesindeki "...Türkiye, ticaret politikasını Topluluğun Ticaret Politikasına uyumlu hale getirmek amacıyla bu Kararın yürürlüğe girmesinden itibaren beş yıl içinde Topluluğun tercihli gümrük rejimine aşamalı olarak uyum sağlar. Bu uyum, hem otonom rejimleri hem de üçüncü ülkelerle tercihli anlaşmaları kapsar. Bu amaçla, Türkiye gerekli önlemleri alır ve ilgili ülkelerle karşılıklı yarar temeline dayanan anlaşmaları müzakere eder..." hükmü, STA'ların TR'nin kendisi tarafından uyumlaştırılmasını öngörmektedir. Güney (Amerika) Ortak Pazarı gibi bölgesel ticari entegrasyonlarda STA müzakereleri tüm üyeler adına yapıp tüm üyelerde eş zamanlı yürürlüğe girerken ve GB ilişkisi çerçevesinde AB'nin Andorra ve San Marino'yu STA'larına eklediği hükümlerle anlaşmaları kapsamına aldığı bir örnek var iken TR, AB ile GB ilişkisinde olmasına rağmen STA müzakerelerini AB'den ayrı olarak yürütmekte ve STA'larını, AB ile eş zamanlı olarak yürürlüğe koyamamaktadır (Damlacı, 2009).

OKK'nın 16. maddesi ile TR, AB'nin STA imzalamadığı bir ülkeyle AB'nin rızası olmadan STA imzalamama yükümlülüğü altına da girmiştir. AB Komisyonu'nun Türkiye'nin Avrupa Birliğine Katılım Sürecine İlişkin 2002 Yılı İlerleme Raporu'na "...Komisyon, Gümrük Birliği Kararı uyarınca, Topluluğun anlaşma yapmadığı ülkelerle, Türkiye'nin, tercihli anlaşma müzakereleri yapmaktan kaçınması gerektiğini eklemiştir..." (AB P) ifadesiyle yansıdığı üzere, TR, AB'den bağımsız olarak herhangi bir ülkeyle STA yapamamaktadır. Örneğin üretim ve ihracat imkânları, AB bakımından ciddi bir rekabet veya olumsuz etki doğurmayacak dolayısıyla AB'nin pazar payını tehdit edemeyecek nitelikteki TR-Makedonya STA'sı için dahi TR, AB ile ciddi müzakereler yapmıştır (Karakaş, 2002).

AB ile TR'nin STA'ları arasındaki zaman farkı, TR aleyhine rekabet koşulları oluşturmaktadır. TR'nin orta vadede AB'ye üye olacağı perspektifiyle 1/95 sayılı OKK hazırlanmış ancak TR'nin AB'ye üyelik süreci uzadıkça OKK'nın 1995 yılındaki şartlar içinde hazırlanan muhtevası, günümüzde STA uygulamalarında TR için ticarete asimetric

bir durum oluşturmaktadır. TR, STA müzakerelerinde kaydedilen gelişmelere karşın GB kapsamında STA'ların AB ile eş zamanlı yürürlüğe konulmasına yönelik bir sistem tesis edilmemiş olmasından dolayı AB'nin STA'larına uyumda sorunlarla karşılaşmaktadır.

TR, AB'nin STA'lara ilişkin karar alma mekanizmasına katılamamakta, kendi önceliklerini dile getirememekte ve AB'nin aldığı kararlarda söz sahibi olamamaktadır. Hatta AB, STA imzalayacağı ülkelere yönelik olarak TR'yi bilgilendirmemektedir. TR, takvimleri ve kapsamı AB ile ilgili üçüncü ülke arasında belirlenen, dâhil olmadığı ve hassasiyetlerinin dikkate alınmadığı müzakere süreçleri sonucunda imzalanan ve sonuçları itibariyle TR'yi doğrudan etkileyen STA'ları üstlenmek durumunda kalmaktadır (Dilemre, 2010: 64).

AB'nin yenilenen dış ticaret stratejisi bağlamında OTP'sinde STA'lara önem vermeye başlaması ve özellikle TR'nin üçüncü ülke pazarlarındaki rakipleriyle STA yapma önceliğinin olması, TR için STA'lardan kaynaklı sorunların etkilerini daha da artırmıştır. AB'nin büyük ekonomik güçlerle derin ve kapsamlı STA'lar imzalanmasını, OTP'sinin temel amacı haline getirmesi de TR'nin AB'nin STA'larına uyumunu zorlaştırmıştır.

Avrupa Birliği Başkanlığınca, TR ile AB arasındaki GB'nin TR ekonomisi için kazanımlarından bahsedilirken aynı zamanda GB'nin uygulamadan kaynaklanan sorunlara değinilmiştir. Bu sorunlar; AB'nin STA imzaladığı bazı ülkelerin AB üzerinden TR pazarına girme avantajının da etkisiyle TR ile benzer bir anlaşma imzalamada isteksiz kalmasıyla oluşan ticaret sapması ve haksız rekabet riskine ilaveten GB'yi ilgilendiren alanlarda AB'nin karar alma mekanizmalarına TR'nin yeterli düzeyde dâhil olamaması olarak ifade edilmiştir (AB BP).

Gürlesel ve Alkin (2010: 74-78), TR'nin AB'nin STA'larına uyumda karşılaştığı sorunları; AB'nin üçüncü ülkeler ile akdettiği STA'lara TR'nin aynı anda taraf olamaması, ticaret sapması yoluyla TR pazarına AB'nin STA ortaklarının tercihli erişimi, TR'nin AB'nin STA ortağı üçüncü ülke pazarlarında AB'ye nazaran rekabet avantajı kaybı, AB'nin STA etki analizleri ve müzakere süreçlerine TR'nin katılamaması, AB'nin akdettiği STA'lara "TR Hükümü" ilave edilmesine rağmen üçüncü ülkelerin TR ile STA imzalamadaki isteksizlikleri, AB'nin yeni nesil STA'larının kapsamının genişliği ve AB'nin bölgesel birlikler dâhil yeni ülkelere yönelik STA imzalama hedefinden mütevellit STA'larının sayısının artış gösterme potansiyeli olarak sıralamıştır.

Damlacı (2008) ve Öztelli (2016: 137-140), STA müzakerelerinde TR'nin tarım sektöründe ciddi bir hassasiyete sahip olduğundan birçok ülke ile STA müzakerelerine başlayamadığını, müzakerelere başlasa bile STA'yı tamamlayamama riskine rağmen tarım ürünlerinde muhataplarından alabileceği tavizlerden ziyade vermek istemediği tavizlere odaklandığını belirterek bu nedenlerle müzakerelerin tıkanığında bahsetmişlerdir. Tarım sektörünün TR'nin AB'nin STA'larına uyumdaki en önemli sorunlarından biri olduğunu vurgulamışlardır. Damlacı ayrıca bazı ülkelerin TR'nin uluslararası rekabetçi olduğu hazır giyim gibi sektörleri anlaşma kapsamından çıkararak STA müzakere etmek istediklerini belirtmiştir. Damlacı ve Öztelli, Meksika ve Cezayir örneklerini vererek AB'li ihracatçıların ilgili üçüncü ülke pazarlarına tavizli giriş imkânı elde ederken Türk ihracatçıların TR'nin AB'nin STA'larına uyumda karşılaştığı sorunların bir sonucu olarak bu imkândan yararlanamadığını aksine mevcut pazarlarını da AB'li ihracatçıların lehine

kaybettiğini ifade etmişlerdir. Damlacı ilaveten TR ile AB'nin STA'ları arasındaki farkın açıldıkça ticaret sapması riskinin giderek daha endişe verici hal aldığını ifade etmiştir.

Cengiz ve Kurtbağ (2015: 7-12), TR'nin AB'nin STA'larına uyumda karşılaştığı sorunları; AB'nin STA müzakere ederken üçüncü ülkeleri TR ile de benzer bir anlaşmayı yapması hususunda zorlayıcı bir hüküm bulunmaması, AB'nin STA ortaklarının TR pazarına gümrüksüz erişim avantajı ve bu avantajı elde eden ülkelerin pazarlarına TR'nin avantajlı erişim imkânının olmaması, AB'nin yeni nesil STA'larının kapsamının geniş olması nedeniyle bunlara uyumun zorlaşması olarak değerlendirmiştir.

Meunier ve Nicolaidis (2006: 906-925) ile Damro (2012: 682-699), AB'nin tek pazarının büyüklüğünü küresel siyasi ve ticari hedefleri için kullandığını, özellikle Meunier ve Nicolaidis, AB'nin STA müzakerelerinde iç pazarını önemli bir pazarlık kozu olarak kullandığını ifade etmişlerdir. TR'nin böyle bir imkândan yoksun olması, müzakerelerde aleyhine bir durum ortaya çıkarmaktadır.

Akman (2010: 25-27), AB'nin STA ortağı ülkeleri, TR ile de STA yapmaya zorlayıcı yasal veya pratikte kullanılabilir bir yöntem bulunmadığından bahisle AB'nin STA'larının TR için de eş zamanlı yürürlüğe girmesini sağlayacak hüküm yokluğuna işaret etmiştir. Altaş da 1/95 sayılı OKK'da AB'nin STA'larının TR için de eş zamanlı yürürlüğe girmesini sağlayacak hüküm eksikliğini, TR'nin AB'nin STA'larına uyumda karşılaştığı en önemli sorunlardan birisi olarak değerlendirmiş ayrıca ticaret sapması, üçüncü ülke pazarlarına erişim kaybı, AB'nin STA müzakerelerine ilişkin TR'ye bilgi vermemesini diğer sorunlar olarak eklemiştir (Altaş, 2016: 16).

Dünya Bankası Raporu'nda, TR'nin GB ortağı olarak AB ile eş zamanlı STA müzakeresi yapamamasının GB'nin asimetrik yapısından kaynaklandığı vurgulanarak dolaylı olarak AB'nin STA'larının TR için de eş zamanlı yürürlüğe girmesini sağlayacak hüküm yokluğuna değinilmiştir. AB'nin STA ortakları menşeli malların ticaret sapması ile AB üzerinden TR'ye erişim imkânının olduğu belirtilmiştir. Rapor'da ayrıca TR'deki şirketlerin AB'li ihracatçılar karşısında AB'nin bazı STA ortaklarının pazarlarına doğrudan karşılıklı erişim imkânı bulamadığına değinilerek TR'nin AB'nin STA'larına uyumda karşılaştığı üçüncü ülke pazarlarına erişim sorunu incelenmiştir (World Bank, 2014: iii ve 25-27).

Yukarıda muhtelif kaynakların nedenler ve sorunlar ayrımı yapmadan TR'nin AB STA'larına uyumda yaşadığı konular üzerine yaptıkları incelemelerden de görüldüğü üzere, mutabık oldukları konular örtüşmektedir. Esasında TR, AB'nin STA imzaladığı ülkelerle eş zamanlı olarak STA imzalamamasının sonucunda temelde iki sorunla muhatap olmaktadır. Bu sorunlar; ticaret sapmasıyla AB'nin STA ortaklarının TR pazarına tercihli erişimi ve TR'nin üçüncü ülke pazarlarına avantajlı erişim kaybıdır. Bu iki temel sorunun nedenleri; 1/95 sayılı OKK'da AB'nin STA'larının eş zamanlı olarak TR'de yürürlüğe girmesini temin edecek bağlayıcı bir hükmün olmaması, ticaret sapmasıyla TR pazarına tercihli erişim sağlayan AB'nin STA ortaklarının TR ile STA imzalamak istememesi, TR'nin STA müzakerelerinde tarım sektöründeki hassasiyetleri, derinlik ve kapsamından ötürü AB'nin yeni nesil STA'ları, AB'nin pazarını, "pazarlık kozu" olarak kullanarak ve üçüncü ülkelere teknik ve mali yardımlar sunarak bu ülkeleri STA

imzalamaya ikna etmesi ve üçüncü ülkelerin bazı sektörlerde TR'nin uluslararası rekabet üstünlüğünden çekinmesi olarak sıralanabilir.

5. STA'ların TR'nin Üçüncü Ülke Pazarlarına Erişimine Etkisi

TR'nin STA imzalamada öncelikli beklentilerinden birinin ikili ticaretin artırılması olduğuna değinilmişti. Baier ve Bergstrand'ın (2007: 72-95) STA'ları da kapsayan bölgesel ticaret anlaşmalarının anlaşmaya taraf ülkeler arasındaki ticareti 10 yıl içerisinde ortalama iki kat artırdığına dair iddiasını teyit edersesine Damlaçı (2008: 72), (2008 yılı verileri itibariyle) TR'nin STA imzaladığı ülkelerle dış ticaretinin sürekli bir artış eğilimi içerisinde olduğunu, TR'nin STA ortaklarıyla ihracat ve ithalatının genel ortalamasının üzerinde artış gösterdiğini, STA ortağını AB'den bağımsız belirleyememe ve AB ile STA'ları eş zamanlı imzalamama gibi bilinen ve çözümü için TR'nin yoğun çaba sarf ettiği sorunlara rağmen STA'ların TR'nin en etkin pazara giriş aracı olduğunu belirtmiştir.

Tablo 1'den görüldüğü üzere yürürlükte olan STA'lar, 2019 yılı itibariyle Türk ihracatçılarına 330 milyon nüfuslu, yaklaşık 5 trilyon Amerikan dolarlık Gayri Safi Yurt İçi Hâsıla (GSYİH) büyüklüğüne haiz, 1,81 trilyon Amerikan dolarlık ithalat pazarına avantajlı giriş olanağı sağlamıştır. İç onay süreçleri devam eden Katar, Lübnan ve Sudan STA'larının da yürürlüğe girmesi halinde TR toplamda 383 milyon nüfuslu, 5,1 trilyon Amerikan dolarlık GSYİH ve 1,86 trilyon Amerikan dolarlık ithalat pazarına tercihli erişim imkânına kavuşacaktır.

Tablo 1: TR'nin Yürürlükteki STA Ülkelerinin GSYİH, Nüfus ve İthalatı (2017-2019)

	GSYİH * (milyar \$)			NÜFUS * (milyon kişi)			İTHALAT ** (milyar \$)		
	2017	2018	2019	2017	2018	2019	2017	2018	2019
EFTA	1.102,9	1.165,4	1.132,4	14,0	14,2	14,3	359,4	374,5	369,7
Arnavutluk	13,1	15,1	15,3	2,9	2,9	2,9	5,3	5,9	5,4
Bosna Hersek	18,1	20,2	19,9	3,4	3,3	3,3	10,4	11,6	11,2
Fas	109,7	117,9	118,6	34,9	35,2	35,6	45,1	51,3	51,1
Güney Kore	1.623,9	1.724,8	1.646,7	51,4	51,6	51,7	478,4	535,2	503,3
Gürcistan	16,2	17,6	17,7	3,7	3,7	3,7	7,8	7,2	7,4
İsrail	352,7	370,5	394,7	8,7	8,9	9,1	69,1	76,6	76,5
Karadağ	4,9	5,5	5,5	0,6	0,6	0,6	2,6	3,0	2,9
Makedonya	11,3	12,6	12,7	2,1	2,1	2,1	7,7	9,1	9,5
Malezya	319,1	358,7	364,7	32,0	32,4	32,6	195,1	217,7	205,0
Mısır	236,5	250,3	302,3	95,2	97,1	99,3	66,8	82,4	78,7
Moldova	9,7	11,3	12,0	2,8	2,7	2,7	4,8	5,8	5,8
Morityus	13,3	14,2	14,0	1,3	1,3	1,3	4,9	5,6	5,6

	GSYİH * (milyar \$)			NÜFUS * (milyon kişi)			İTHALAT ** (milyar \$)		
	2017	2018	2019	2017	2018	2019	2017	2018	2019
Sırbistan	44,1	50,6	51,4	7,0	7,0	7,0	22,1	25,8	26,5
Singapur	341,9	373,2	372,1	5,6	5,6	5,7	327,5	370,9	359,0
Şili	277,0	298,2	282,3	18,4	18,8	19,1	59,5	68,5	64,1
Tunus	39,8	39,8	38,8	11,5	11,7	11,8	20,6	22,7	21,6
Venezuela	143,8	98,4	64,0	30,4	28,9	27,8	10,9	11,7	5,7
Faroe Adaları	-	-	-	-	-	-	1,0	1,1	1,2
Filistin	-	-	-	-	-	-	5,9	6,5	0,9
Kosova	-	-	-	-	-	-	-	-	-
TOPLAM	4.677,9	4.944,4	4.864,9	325,9	327,9	330,4	1.704,9	1.893,2	1.811,1
<i>Katar</i>	161,1	183,3	175,8	2,7	2,8	2,8	29,9	31,7	29,2
<i>Lübnan</i>	53,1	55,0	52,5	6,8	6,9	6,9	19,6	20,4	19,2
<i>Sudan</i>	45,9	35,7	33,4	40,8	42,0	43,2	10,3	10,5	7,6
TOPLAM	4.938,1	5.218,4	5.126,6	376,2	379,5	383,3	1.764,6	1.955,7	1.867,1

- Lihtenştayn'ın verileri bulunmadığından EFTA ülkeleri toplamına dâhil edilmemiştir.
- Faroe Adaları ile Filistin'in GSYİH ve nüfus verileri bulunmamaktadır.
- Kosova'nın verileri bulunmamaktadır.
- Katar, Lübnan ve Sudan STA'larına ilişkin iç onay süreçleri devam ettiği için bu ülkeler Tablo sonuna eklenerek yürürlükteki STA'lardan ayrılmış ve ayrı bir toplam hesaplanmıştır.
- Birleşik Krallık ile olan STA, 2021 yılı Şubat ayında yürürlüğe girdiğinden hesaplamaya dâhil edilmemiştir.

Kaynak: * IMF Portalı. "DataMapper" Erişim Tarihi: Kasım 25, 2020, <https://www.imf.org/external/datamapper/NGDPD@WEO/OEMDC/ADVEC/WEOORLD> ve <https://www.imf.org/external/datamapper/LP@WEO/WEOORLD> (kendi hesaplamaları)

** ITC TradeMap. "Trade Statistics for International Business Development", Erişim tarihi: Aralık 03, 2020, www.trademap.org (kendi hesaplamaları)

TR'nin STA ülkeleriyle gerçekleştirdiği ticaretin toplam hacmi, 2017 yılı itibarıyla 38,5 milyar Amerikan dolarına ulaşmış olup⁵ bu rakamın 9 milyar Amerikan dolarını TR'nin ithalatı, 15 milyar Amerikan dolarını ise ihracatı oluşturmuştur. 2017 yılında TR'nin STA ülkelerine olan ihracatı, 2017 yılı genel ihracatının %9,3'üne, STA ülkelerinden ithalatı ise genel ithalatının %10,2'lik kısmına tekabül etmektedir. 2000 yılında Makedonya STA'sının

⁵ TR'nin Venezuela ile olan STA'sı 2020 yılı Ağustos ayında, Birleşik Krallık ile olan STA'sı 2021 yılı Şubat ayında yürürlüğe girdiğinden hesaplamaya bu ülkeler dahil edilmemiştir.

yürürlüğe girmesiyle TR'nin genel ihracatı içinde STA ülkelerine yapılan ihracatının payı %1,5 düzeyinden %4 seviyesine, 2008 yılında Gürcistan ile yapılan STA'nın yürürlüğe girmesiyle %10 seviyesine yükselmiştir. TR'nin STA yaptığı ülkelerden ithalatına bakıldığında ise 2000-2013 yılları arasında STA ülkelerinin TR'nin genel ithalatındaki payı %5 seviyelerinde gerçekleşmiş, 2013 yılında Güney Kore Cumhuriyeti STA'sı yürürlüğe girene kadar bu seviye muhafaza edilmiş, bu STA'nın yürürlüğe girmesiyle (2017 yılı itibarıyla) %10 seviyesine yükselmiştir (TÜİK).

Özellikle 2000'li yıllarla birlikte TR'nin STA imzaladığı ülke sayısının yıldan yıla artış gösterdiği görülmektedir. TR'nin uzak pazarlar başta olmak üzere yeni pazarlara açılma stratejisinin olduğu bu dönemde, TR'nin STA yaptığı ülke sayısının artması TR'nin dış ticaret hacminin artmasına katkı sağlamakla birlikte küresel ticaret sistemine entegrasyonunu da artırmıştır. TR'nin AB'nin STA'larının üstlenilmesinde sağladığı başarılar dolayısıyla artan STA'ları, TR'nin bölgesi başta olmak üzere dünyada küresel bir aktör olarak benimsenmesine katkıda bulunmuştur (Damlacı, 2009).

STA'lar yürürlüğe girdikten sonra TR'nin STA akdedilen ülkelere başta ihracatı olmak üzere ikili ticareti artış göstermiştir. Diğer yandan, AB'nin STA imzaladığı ancak TR'nin henüz STA imzalamadığı ülkeler karşısında ise ikili ticaret TR'nin aleyhine gelişmekte, TR'deki şirketler ilgili ülke pazarlarında dezavantajlı duruma düşmektedir. AB, STA imzaladığı üçüncü ülkelerin pazarlarına avantajlı olarak erişim imkânı elde ederken TR, STA imzalamadan bu imkânı elde edememektedir. Bu sebeple, AB'deki şirketler, üçüncü ülke pazarlarında rekabet avantajı elde etmekte, TR'deki şirketlerin rekabet şartlarını eşitlemeleri ancak TR'nin de bu ülkelerle STA yapmasıyla mümkün olmaktadır. Bu durumda, TR'deki şirketler üçüncü ülkelerde mevcut pazarlarını kaybetmekte veya pazara girişteki dezavantajlı durum nedeniyle pazar paylarını artıramamaktadırlar. Örneğin, AB ile STA'sı olan ancak TR ile STA imzalamayan Cezayir'e TR'deki bir ihracatçı, Gümrük Tarife İstatistik Pozisyonu No: 40.11 altında yer alan araç dış lastiklerini ihraç ederken Cezayir'in uyguladığı gümrük vergisi oranı %15 iken AB'den aynı ürün için Cezayir'e yapılan ihracatta, Cezayir gümrük vergisi uygulamamaktadır (AB KPGP). Uluslararası rekabetin çok yoğun olduğu günümüzde, AB'deki şirketler, TR'dekilere göre Cezayir pazarına girişte bu üründe %15 oranında avantajlı olmaktadır. Hatta Cezayir'in uyguladığı en çok kayırılan ülke (MFN) gümrük vergisi oranı, TR'nin ihraç potansiyeli yüksek tekstil ve hazır giyim ürünlerinde %30 iken AB'deki şirketler, bu sektörlerde gümrük vergisi ödmeden Cezayir pazarına ihracat yapmaktadırlar. 2017 yılında Cezayir, %13,8 (sanayi ürünlerinde %14,3), Meksika %4,4 (sanayi ürünlerinde %3,6) ve Güney Afrika Cumhuriyeti %6,5 (sanayi ürünlerinde %5,9) oranında ağırlıklı ortalama MFN tarifeleri uygulamıştır (WTO ITC UNCTAD, 2019: 28-32). Bu oranlar dikkate alındığında, AB'deki şirketlerin TR'deki şirketlere nazaran bu ülke pazarlarına daha avantajlı bir şekilde girdikleri görülmektedir.

Esasında AB'nin STA'sı olup da TR'nin STA'sı olmayan ülke pazarlarında, AB sermayeli olan TR'de yerleşik şirketlerin menfaatleri dolayısıyla AB'nin menfaatleri olumsuz etkilenmektedir. Dünya Bankası Raporu'nda, 2006-2009 yılları arasında çoğunluk hissesi AB sermayeli olup da TR'de yerleşik Meksika'ya ihracat yapan 30, Güney Afrika Cumhuriyeti ve Cezayir'e ihracat yapan 40 civarında şirket olduğundan bahisle bu ülkelerin TR ile STA imzalamasının AB'nin kendi menfaatine de olduğundan

bahsedilmiştir (World Bank, 2014: 21). Ancak AB, bu menfaatini daha az gördüğünden olsa gerek Damlacı'nın (2008: 49) ifade ettiği gibi TR'yi bu ülke pazarlarında ortak olarak görmekten ziyade rakip olarak görmektedir. Dolayısıyla bu ülkelerin TR ile STA imzalaması için gerekli desteği sağlamamaktadır.

AB ile STA imzalayıp da TR ile STA imzalamayan ülkeler incelendiğinde, Meksika menşeli olup AB üzerinden TR pazarına (gümrük vergisiz) giren binek otomobillerin sebep olduğu ticaret sapması kaynaklı TR'nin ekonomik kaybı istisna tutulursa asıl kaybın (ihraç) pazar kayıpları olduğu görülmektedir (World Bank, 2014: 98-100). Diğer bir ifadeyle TR'nin AB'den daha sonra STA imzalamasında kayda değer en önemli husus, ticaret sapması sorunundan ziyade TR'deki şirketlerin STA imzalanacak üçüncü ülke pazarlarına avantajlı girme istekleridir. Mevcut durumda, AB'nin STA'ları ile TR'nin STA'ları arasındaki zaman farkından dolayı AB'de yerleşik şirketler Tablo 2'den de görüldüğü üzere, (2019 yılı itibariyle) 695 milyon nüfus, 9,8 trilyon Amerikan doları büyüklüğündeki ekonomi ve 2,2 trilyon Amerikan dolarlık bir pazara tercihli erişim sağlarken, TR'de yerleşik şirketler bu imkândan faydalanamamaktadır.

Tablo 2: TR'nin Henüz STA İmzalamadığı Ülkelerin Nüfus, GSYİH ve İthalatı (2017-2019)

	GSYİH * (milyar \$)			NÜFUS * (milyon kişi)			İTHALAT ** (milyar \$)		
	2017	2018	2019	2017	2018	2019	2017	2018	2019
Cezayir	167,4	173,8	169,3	41,7	42,6	43,4	46,1	49,5	41,7
Ekvator	104,3	107,6	107,4	16,8	17,0	17,3	19,8	23,0	20,3
Fiji	5,4	5,5	5,4	0,9	0,9	0,9	2,4	2,7	2,7
Güney Afrika Cum.	349,4	368,1	351,4	57,1	57,9	58,8	83,3	94,0	88,2
Japonya	4.866,9	4.952,3	5.079,9	126,7	126,5	126,2	672,1	749,1	721,0
Kamerun	35,0	38,7	38,9	24,3	24,9	25,5	5,2	6,1	6,1
Kanada	1.649,6	1.716,2	1.736,4	36,5	37,0	37,5	432,9	460,1	453,2
Kolombiya	311,9	333,5	323,6	49,3	49,8	50,4	46,1	51,2	50,4
Madagaskar	13,2	13,9	14,1	25,5	26,2	26,9	3,7	3,9	3,9
Meksika	1.158,9	1.222,4	1.258,2	124,8	126,2	127,6	420,4	464,3	467,3
Papua Yeni Gine	22,7	24,0	24,8	8,3	8,4	8,6	4,4	4,5	4,3
Peru	214,1	225,2	230,7	31,8	32,2	33,2	39,8	43,1	42,4
Seyşeller	1,5	1,6	1,7	0,1	0,1	0,1	1,4	1,9	1,5
Ukrayna	112,1	130,9	154,7	42,2	42,0	41,7	49,4	57,2	51,4
Vietnam	277,1	304,0	329,5	94,6	95,5	96,5	213,2	236,9	253,4
TOPLAM	9.289,6	9.617,8	9.826,0	680,6	687,2	694,5	2.040,1	2.247,6	2.207,8

Kaynak: * IMF Portalı, "DataMapper", (kendi hesaplamalarım)

** ITC TradeMap, "Trade Statistics", (kendi hesaplamalarım)

Dünya Bankası Raporu'nda, *Hesaplanabilir Genel Denge Modeli* (yöntemin detayı için bkz. World Bank, 2014: 98-100) kullanılarak yapılan etki analizine göre, AB'nin STA imzaladığı ancak TR'nin henüz STA imzalamadığı ülkeler ile TR'nin STA imzalaması halinde TR'nin reel gelirinin artacağı hesaplanmıştır. TR ile hâlihazırda sanayi ürünlerine yönelik STA imzalamayan 10 ekonominin TR ile STA imzaladığı (TR'nin bu ülkelere gümrük vergisine tabi olmadan ihracat yapabildiği) varsayımına dayalı olarak yapılan çalışmada, TR'nin en yüksek gelir artışını sırasıyla Güney Afrika Cumhuriyeti (115 milyon Amerikan doları), Meksika (111 milyon Amerikan doları) ve Kolombiya (41 milyon Amerikan doları) ile imzalanacak STA'lardan elde edebileceği hesaplanmıştır. Yine Rapor'da, TR Ekonomi Bakanlığınca yapılan bir çalışmaya atıfla, AB ile STA imzalayan ancak TR ile henüz STA imzalamayan Cezayir ile TR'nin bir STA imzalaması (tüm gümrük vergilerinin anında kaldırılmış olması) halinde 2010 yılında TR'nin Cezayir'e ihracatının 450 milyon Amerikan doları daha fazla olacağı hesaplanmıştır (World Bank, 2014: 25-26). TR'nin Cezayir'e ihracatının 2010 yılında 1,5 milyar Amerikan doları civarı olduğu düşünüldüğünde 450 milyon Amerikan dolarlık bir ihracat kaybı TR açısından önemli bir potansiyeli değerlendirememesi anlamına gelmektedir.

Diğer taraftan AB'nin hâlihazırda müzakere etmekte olduğu Hindistan gibi (2019 yılı verileri ile) 1,3 milyar nüfus ve 2,8 trilyon Amerikan doları büyüklükteki ekonomiye sahip (IMF Datamapper) bir ülkeyle STA'sının yürürlüğe girmesi durumunda, AB'deki şirketler 480 milyar Amerikan dolarlık bir ithalat pazarına (ITC TradeMap) tercihli erişim elde edebilecekken, TR bu ülkeyle STA imzalayana kadar TR'deki şirketler Hindistan pazarına AB'deki şirketlerle eşit şartlarda erişim sağlayamayacaktır. Ayrıca AB ile STA'sı TR'den önce yürürlüğe girmesi durumunda, Hindistan gibi TR ile benzer ihracat ürün yelpazesine sahip ülkeler AB pazarına tercihli erişim sağlayarak AB pazarında TR'nin ciddi rakipleri olabileceklerdir. Winters ve diğerlerinin de iddia ettiği gibi vaki bir AB- Hindistan STA'sından en fazla AB pazarında Hindistan ile rekabet eden (TR başta olmak üzere) gelişmekte olan ülkeler olumsuz etkilenecektir (Winters et. al., 2009).

2019 yılında yürürlüğe giren AB-Japonya STA'sı sonrasında TR, Japonya ile yürüttüğü STA müzakerelerinden bir sonuç elde edemezse Felbermayr ve diğerlerinin yaptığı çalışmaya göre, TR'nin Japonya'ya olan ihracatında %2,82 oranında, ithalatında ise %13,05 oranında bir düşüş söz konusu olabilecektir (Felbermayr, et al, 2016: 45 ve 82).

TR, ağırlıklı olarak AB pazarına ihracat yapmakta iken bu pazara olan bağımlılığını azaltmak için uygulamaya koyduğu Komşu ve Çevre Ülkeler ile Ticareti Geliştirme Stratejisi (2000) ve Afrika Stratejisi (2010) ile Ortadoğu, Orta Asya ve Afrika pazarlarına açılım sağlamıştır. Ancak bu ülkelerin GSYH'lerinde önemli bir gelir kalemini teşkil eden emtia fiyatlarında 2015 yılı itibarıyla baş gösteren düşüş, alım güçlerini olumsuz etkilemiştir. Ayrıca Trans Pasifik Ortaklık Anlaşması'ndan dışlanan Çin Halk Cumhuriyeti'nin bu ülke pazarlarına yönelik aktif girişimleri, TR'nin bu pazarlardaki varlığını menfi etkilemektedir. Bu bilgiler dikkate alındığında, TR'nin AB ile ABD arasındaki Transatlantik Ticaret ve Yatırım Ortaklığı'nın dışında kalması, Türk ihracatçısı için genişleyebileceği tek gerçekçi pazar olan (dünyanın en büyük ithalatçısı) ABD'nin kaybedilmesini de beraberinde getireceği değerlendirilmektedir (TÜRKONFED, 2016: 9). AB'nin bu ortaklık girişimiyle ABD (330 milyon nüfus; 21,4 trilyon Amerikan doları GSYİH; 2,6 trilyon Amerikan dolarlık ithalat pazarı) (IMF DataMapper) gibi büyük bir

ekonomiyle STA imzalamayı planlaması TR'nin AB'nin STA'larına uyumda karşılaştığı sorunlar kaynaklı ticari ve ekonomik kayıpların daha da büyüyeceğini göstermektedir.

Sonuç ve Öneriler

STA'lar, TR'nin ikili ticaretine ilaveten uluslararası ekonomik entegrasyonuna önemli katkılar sunmuştur. TR'nin AB'nin OTP' sine uyum yükümlülüğü çerçevesinde imzaladığı STA'lar ile ticaret sapması vb. TR aleyhine olan durumlar nispeten önlenebilmiş böylece TR ile AB arasındaki GB'nin daha iyi işleyişi sağlanabilmiştir. STA'ların yürürlüğe girmesiyle TR'deki şirketler, pazar çeşitliği yanı sıra AB'deki şirketlerle üçüncü ülke pazarlarına aynı şartlarda girme fırsatı elde ederek uluslararası rekabette eşitliği sağlamışlardır.

TR ile AB'nin imzaladığı STA'lar mukayese edildiğinde amaç ve kapsam açısından farklı stratejilerin izlerini görmek mümkündür. AB'nin STA stratejisinin rekabet, kamu alımları ve fikri mülkiyet gibi alanları içeren daha kapsayıcı iken TR'nin STA stratejisinin daha çok mal ticaretine yönelik dar kapsamlı olduğu görülebilir. Diğer taraftan TR'nin Güney Kore Cumhuriyeti ve Singapur STA'ları dikkate alındığında AB'nin stratejisine paralel olarak kapsam açısından stratejisini değiştirdiği söylenilebilir.

TR'nin, AB'nin STA'larına uyum konusunda başlıca amacı, ticaret sapmasının engellenmesinden öte TR'deki şirketlerin AB'deki şirketlerle eşit şartlarda üçüncü ülke pazarlarına (avantajlı) erişimini temin etmektir. GB'nin yürürlüğe girdiği tarihten itibaren TR'nin AB'nin STA'larına uyumda karşılaştığı sorunlar dikkate alındığında Meksika menşeli olup AB üzerinden TR pazarına (gümrük vergisiz) giren binek otomobillerin sebep olduğu ticaret sapması kaynaklı TR'nin ekonomik kaybı istisna tutulursa asıl kaybın (ihraç) pazar kayıpları olduğu görülmektedir.

AB ile TR'nin STA'ları arasındaki zaman farkından dolayı AB'deki şirketlerin 2019 yılı itibarıyla 2,2 trilyon Amerikan dolarlık bir pazara TR'deki şirketlere nazaran tercihli erişim sağlıyor olması ve AB'nin Hindistan ve ABD gibi büyük ekonomilerle STA imzalamayı planlaması, TR'nin AB'nin STA'larına uyumda muhatap olacağı sorunlar kaynaklı ticari ve ekonomik kayıpların ileriki dönemlerde artacağına işaret eder. Bu sebeple, TR'nin AB'nin STA'larını üstlenmede yeni açılımlar yapması gerektiği değerlendirilmektedir.

TR'nin mevcut STA'larının istenilen ticari ve ekonomik katkıdan uzak olduğu bilgisi ve yeni nesil STA'ların ticarete olan katkısının fazla olduğu (Dür et al, 2014: 353-375) ile katma değerli ticareti artırdığı (Osnago et al, 2017: 119-125) tespitleri dikkate alındığında, TR'nin daha fazla (katma değerli) ticaret yapmak ve yatırım çekmek için STA'larını kapsam açısından derinleştirilmesi ve yeni nesil STA'larının sayısını artırması önem arz etmektedir. TR'nin STA'larının daha çok geleneksel pazara giriş hükümleri ihtiva etmesinden ötürü TR'nin STA'ları kapsam açısından AB STA'ları ile mukayese edildiğinde derinlik bağlamında yetersizdir. Bu da AB'deki şirketlerin TR'dekilere nispetle daha kapsamlı bir alanda ticaret yapma imkânına sahip olmalarının önünü açmıştır. TR, bu dezavantajlı durumdan kurtulmak için tarım sektörüne ilaveten e-ticaret gibi yeni başlıkları kapsayan daha derin STA'lar yapmalıdır.

Hızla değişen küresel ticaret dinamikleri ve AB'nin OTP'sindeki yaklaşım değişikliği çerçevesinde, AB'nin büyük ekonomilerle derin ve kapsamlı STA'lar müzakere etmesi/imzalaması, TR'nin AB'nin STA'larından kaynaklı sorunlara ivedi çözüm bulması gerekliliğini bir kez daha ortaya koymuştur. Yarım asırdan fazla AB'ye tam üyelik için gayret gösteren ve AB ile işleyen bir GB'si olan TR'nin, AB'nin STA'larla geliştirdiği ticari iş birliklerine dâhil olabilmesi için yeni politikalar geliştirmeye ihtiyacı vardır. TR, AB OTP'sinin oluşturulma sürecine ve AB'nin STA'larla ilgili girişimlerine katılmasına imkân vermeyen dolayısıyla "AB'nin uydusu" rolüne indirgeyen mevcut pozisyonundan (Kabaalioğlu, 2012: 11-23) kurtulmalıdır. Bu bağlamda, TR ile AB arasındaki GB'nin güncellenmesi sürecinde müzakerelerin çerçevesini belirleyen 2015 yılındaki Yüksek Düzeyli Memurlar Çalışma Grubu Raporu'nda, STA sorununun çözümüne yönelik revize edilecek olan 1/95 sayılı OKK'ya AB'nin üçüncü ülkelerle imzaladığı STA'lardan TR'nin eş zamanlı yararlanmasını sağlayacak yasal bağlayıcılığı olan bir hüküm eklenmesi TR açısından yeni bir fırsat doğurmuştur. Bu fırsatın iyi değerlendirilmesi gerekmektedir.

Kaynakça

- AAa, "TOBB Başkanı Hisarcıkıoğlu: Arzumuz İngiltere ile en kısa sürede STA yapılması" (7 Şubat 2020), Erişim tarihi: Şubat 10, 2020, <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/tobb-baskani-hisarciklioglu-arzumuz-ingiltere-ile-en-kisa-surede-sta-yapilmasi/1727557>
- AAb, "Türkiye-EFTA Serbest Ticaret Anlaşması güncellendi", (25 Haziran 2018), Erişim Tarihi: Aralık 14, 2019 <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/turkiye-efta-serbest-ticaret-anlasmasi-guncellendi/1186693>
- AB BP (Avrupa Birliği Başkanlığı Portalı). "AB ile İlişkiler / Gümrük Birliği", Erişim Tarihi: Mayıs 17, 2019 https://www.ab.gov.tr/gumruk-birligi_46234.html.
- AB KPGP (AB Komisyonu Pazara Giriş Portalı). "Market Access Database" Erişim Tarihi: Mayıs 04, 2019, <https://madb.europa.eu/madb/>.
- AB KTPa (AB Komisyonu Ticaret Portalı). "Trade / EU Trade Helpdesk / Free trade agreements" Erişim Tarihi: Kasım 13, 2020, <http://trade.ec.europa.eu/tradehelp/free-trade-agreements>.
- AB KTPb (AB Komisyonu Ticaret Portalı). "EU Trade Agreements: Delivering New Opportunities in Time of Global Economic Uncertainties, Press Release 14 October 2019, Brussels" Erişim Tarihi: Aralık 15, 2019, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_19_6074.
- AB KTPc (AB Komisyonu Ticaret Portalı). "2019 Report on Implementation of EU Free Trade Agreements, 1 January 2018 - 31 December 2018" Erişim Tarihi: Eylül 17, 2019, https://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2019/october/tradoc_158387.pdf.

- AB P (AB Komisyonu Portalı) . "2002 Regular Report On Turkey's Progress Towards Accession, Brussels, 9.10.2002, 126" Erişim Tarihi: Ağustos 20, 2019, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/archives/pdf/key_documents/2002/bu_en.pdf.
- Akman, Mehmet S. (2010). "The European Union's Trade Strategy and Its Reflections on Turkey: An Evaluation from the Perspective of Free Trade Agreements". Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 12(2), 17-45.
- Akman, Mehmet S. 2013). "Dynamics of the European Union's Trade Strategy and Its Imperatives on Turkish Trade Policy: Prospects for a Functioning Customs Union", ed. Belgin Akçay ve Bahri Yılmaz içinde Turkey's Accession to the European Union: Political and Economic Challenges, (Plymouth: Lexington Books, 127-160
- Altaş, Suat (2016). "FTA Problems of Turkey within the EU-Turkey Customs Union", Nihai Araştırma Makalesi, University of Barcelona
- Aydın, Ali Kemal (2004). "Serbest Ticaret Anlaşmalarının Yeri ve Türkiye'nin Dış Ticaretinin Geliştirilmesindeki Önemi". Dışişleri Bakanlığı Yayınları Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi, No: XII, Erişim Tarihi: Aralık 18, 2018, http://www.mfa.gov.tr/serbest-ticaret-anlasmalarinin-yeri-ve-turkiye_nin-dis-ticaretinin-gelistirilmesindeki-onemi.tr.mfa
- Baier, Scott C. ve Jeffrey H. Bergstrand (2007). "Do Free Trade Agreements Actually Increase Members' International Trade?", Journal of International Economics, 71(1): 72-95.
- Baldwin, Richard (2011). "Is America Mis-thinking Its 21st Century Trade Strategy? Part 2", VOX CEPR Policy Portal, Erişim Tarihi: Ocak 13, 2020, <https://voxeu.org/article/america-mis-thinking-its-21st-century-trade-strategy-part-2>.
- Baldwin, Richard (2011). "21st Century Regionalism: Filling the Gap between 21st Century Trade and 20th Century Trade Rules", WTO Staff Working Papers, No: ERSD-2011-08, Erişim Tarihi: Nisan 11, 2019, https://www.wto.org/english/res_e/reser_e/ersd201108_e.pdf
- Cengiz, Cihangir ve Ömer Kurtbağ (2015). "Türkiye-AB Gümrük Birliğinde Yaşanan Güncel Sorunlar ve Bunlara Olası Çözüm Önerileri", Akademik Yaklaşımlar Dergisi, 6(2):1-33.
- Crosbie, Judith (2006). "EU negotiates bilateral trade deals but hopes for Doha revival," European Voice, Temmuz 27, 2006, Erişim Tarihi: Aralık 14, 2019, <https://www.politico.eu/article/eu-negotiates-bilateral-trade-deals-but-hopes-for-doha-revival/>.

- Çavuşoğlu, Mevlüt (2014). "Statement by H.E. Mr. Mevlüt Çavuşoğlu", 52nd Meeting of the EU-Turkey Association Council, Luxembourg: 23 June 2014, Erişim Tarihi: Temmuz 02, 2020, https://www.parlament.gv.at/PAKT/EU/XXV/EU/03/15/EU_31509/imfname_10479442.pdf.
- Damlacı, Cemalettin (2008). "Gümrük Birliği Çerçevesinde AB'nin Üçüncü Ülkelerle Yaptığı Serbest Ticaret Antlaşmalarının Avrupa ve Türk İş Dünyasına Etkileri" Semineri Konuşması, içinde Gümrük Birliği Çerçevesinde AB'nin Üçüncü Ülkelerle Yaptığı Serbest Ticaret Anlaşmalarının Avrupa ve Türk İş Dünyasına Etkileri, İstanbul: TÜSİAD Yayınları No: TÜSİAD-T/2008-06-467
- Damlacı, Cemalettin (2009). "AB'nin Üçüncü Ülkelerle Yaptığı Serbest Ticaret Anlaşmalarının Türkiye-AB Ekonomik İlişkilerine Etkisi", 26. Türkiye-AB Karma İstişare Komitesi Toplantısı, (27-28 Nisan 2009, İstanbul), Erişim Tarihi, Nisan 04, 2019, <https://www.eesc.europa.eu/resources/docs/cemallettin-damlaci-tr.pdf>.
- Damro, Chad (2012). "Market Power Europe". Journal of European Public Policy, 19(5): 682-699.
- Dilemre, Hüsnü (2010). "Avrupa Birliği ile Ekonomik ve Ticari İlişkilerin Gelişimi", Dış Ticarete Durum Dergisi, No: 69: 58-66.
- Dür, Andreas, Leonardo Baccini ve Manfred Elsig (2014). "The Design of International Trade Agreements: Introducing a New Dataset", The Review of International Organizations, 9(3): 353-375.
- Felbermayr, Gabriel, Rahel Aichele ve Erdal Yalcin, (2016). Turkey's EU Integration at a Crossroads, GED Study Gütersloh: Bertelsmann Stiftung, Erişim Tarihi: Kasım 16, 2019, https://www.bertelsmann-stiftung.de/fileadmin/files/BSt/Publikationen/GrauePublikationen/NW_Turkey_s_EU_integration.pdf
- Flint, Adrian (2008). Trade, Poverty and the Environment, The EU, Cotonou and African-Caribbean-Pacific Bloc, New York: Palgrave Macmillan
- Garcia, Maria (2013). "From Idealism to Realism? EU Preferential Trade Agreement Policy", Journal of Contemporary European Research, 9(4): 521-541.
- Gathii, James T. (2011). African Regional Trade Agreements as Legal Regimes, Cambridge: Cambridge University Press, 2011
- Gürlesel, Can F. ve Kerem Alkin (2010). Avrupa Birliği'nin Serbest Ticaret Anlaşmaları'na Türkiye'nin de Dâhil Edilmesi, İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları
- Hekim-Yılmaz, Derya (2020). "Bölgesel Ticaret Anlaşmaları (BTA)'nın Gelişimi ve Derin Ticaret Anlaşmaları: Türkiye'nin Serbest Ticaret Anlaşmaları (STA) Açısından Bir Analiz". TESAM Akademi Dergisi, 7(1): 39-64.

- Hofmann, Claudia, Alberto Osnago ve Michele Ruta (2019). "The Content of Preferential Trade Agreements". *World Trade Review*, 18(3):365-398.
- Horn, Henrik, Petros C. Mavroidis ve Andre Sapir (2010). "Beyond the WTO? An Anatomy of EU and US Preferential Trade Agreements". *The World Economy*, 33(11):1565-1568.
- IMF Portalı. "DataMapper" Erişim Tarihi: Kasım 25, 2020, <https://www.imf.org/external/datamapper/NGDPD@WEO/OEMDC/ADVEC/WEOORLD> ve <https://www.imf.org/external/datamapper/LP@WEO/WEO WORLD>.
- ITC TradeMap. "Trade Statistics for International Business Development", Erişim Tarihi: Aralık 03, 2020, www.trademap.org.
- Kabaalioğlu, Haluk (2012). "Turkey's Relations with the European Union: Customs Union and Accession Negotiations", içinde ed. Peter C. Müller, Graff ve Haluk, Kabaalioğlu, *Turkey and the European Union*, Baden-Baden: Nomos, 11-23.
- Karakaş, Oya (2002). "Türkiye ile ABD Arasında Olası Bir Serbest Ticaret Anlaşmasının, Dünya Ticaret Örgütü ve Avrupa Birliği Çerçevesindeki Yükümlülüklerimiz Açısından İncelenmesi", *Dışişleri Bakanlığı Yayınları Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi*, No: VII, Erişim Tarihi: Şubat 11, 2019 http://www.mfa.gov.tr/turkiye-ile-abd-arasinda-olasi-bir-serbest-ticaret-anlasma-sinin_-dunya-ticaret-orgutu-ve-avrupa-birligi-cercevesindeki-yukumluluklerimiz-acisindan-incelenmesi.tr.mfa.
- Kekeç, Serah (2010). "Türkiye'nin Avrupa-Akdeniz Ortakları ile Serbest Ticaret Anlaşmaları". *Ortadoğu Analiz*, 2(24): 85-93.
- Kütük, Merve Mavuş ve Elif Akbostancı (2016). "Do Regional Trade Agreements Actually Increase Turkey's Foreign Trade? ". *METU Studies in Development*, 43(1): 257-288.
- Meunier, Sophie ve Kalypso Nicolaidis (2006). "The European Union as a Conflicted Trade Power", *Journal of European Public Policy*, 13(6): 906-925.
- OJ (Official Journal of the EC), Decision No 1/95 of the EC-Turkey Association Council of 22 December 1995 on implementing the final phase of the Customs Union (96/142/EC), L 035, (February 13, 1996)
- Onur, Yıldız (2016). "Evaluation of European Union's Preferential Trade Agreements Policy Outlined in the Global Europe Strategy Perspectives, Aims and Achievements", *Yüksek Lisans Tezi*, King's College London
- Osnago, Alberto, Nadia Rocha ve Michele Ruta (2017). "Do Deep Trade Agreements Boost Vertical FDI?", *World Bank Economic Review*, 30, No:1: 119-125.

- Öztelli, Emre O. (2016). "AB Ortak Ticaret Politikasına Uyumun Hızlandırılmasında Türkiye'nin Yeni Nesil Serbest Ticaret Anlaşmalarının Rolü", Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Stoyanov, Andrey (2014). "Endogenous Free Trade Agreements and Foreign Lobbying", *Review of International Economics*, 22(3): 561-577
- T.C. RG (T.C. Resmi Gazete). "Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi, Tarih: 10/07/2018 ve Sayı: 30474" Erişim Tarihi: Ağustos 18, 2019, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2018/07/20180710-1.pdf>.
- TBa (Ticaret Bakanlığı Portalı). "İhracat / Pazara Giriş -Hedef ve Öncelikli Ülkeler" Erişim Tarihi: Mayıs 02, 2020, <https://ticaret.gov.tr/ihracat/pazara-giris/hedef-ve-ocelikli-ulkeler>.
- TBb (Ticaret Bakanlığı Portalı). "Serbest Ticaret Anlaşmalarına İlişkin Genel Bilgi" Erişim Tarihi: Mart 01, 2021, <https://www.ticaret.gov.tr/dis-iliskiler/serbest-ticaret-anlasmalari/genel>
- Togan, Sübidey (2005). "Turkey: Trade Policy Review", *The World Economy*, 28(9): 1229-1262.
- TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu). "Temel İstatistikler" Erişim Tarihi: Nisan 04, 2019, <http://tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist>.
- TÜRKONFED, Transatlantik Ticaret ve Yatırım Ortaklığı'nın (TTIP) Türkiye'deki KOBİ'lere Etkisi ve Politika Önerileri, (İstanbul: TÜRKONFED Yayınları, 2016)
- Winters, L. Alan, Michael Gasiorek, Javier López González, Peter Holmes, Maximiliano Méndez Parra, Jim Rollo, ve Anirudh Shingal (2009). *Innocent Bystanders: Implications of an EU-India Free Trade Agreement for Excluded Countries*, London: Commonwealth Secretariat, 2009.
- Wolfe, Robert (2015). "First Diagnose, Then Treat: What Ails The Doha Round?", *World Trade Review*, 14(1): 7-28.
- Woolcock, Stephen (2014). "EU Policy on Preferential Trade Agreements in the 2000s: A Reorientation towards Commercial Aims", *European Law Journal*, 20(6): 718-732.
- World Bank (2014). , *Evaluation of the EU-Turkey Customs Union*, Report No. 85830-TR, (March 28, 2014), Erişim Tarihi: Kasım 16, 2018, <http://documents.worldbank.org/curated/en/298151468308967367/pdf/858300EW0P1440disclosed090260140TR.pdf>
- WTO ITC UNCTAD (2019). "World Tariff Profiles 2019, 28-32" Erişim Tarihi: Ocak 21, 2020, https://www.wto.org/english/res_e/booksp_e/tariff_profiles19_e.pdf.

Yayın Geliş Tarihi: 2022-02-14

Yayın Onay Tarihi: 2022-04-12

DOI No: 10.35343/kosbed.1073047

Hüseyin DOĞAN*

Eski Anadolu Türkçesi Metinlerine Göre Bitkilerde İşaret Teorisi

*Doctrine of Signatures of Plants in Old-Anatolian
Turkish Texts*

Özet

Bu çalışmada, bitkiler (Regnum: Plantae) özelinde 13. ve 15. yüzyıllar arasında Anadolu'da Türkçe yazınında İşaret Teorisi'nin yansımalarını göstermeye çalışacağız. İşaret Teorisi basitçe, (çalışmamız özelinde) bitkilerin bir parçası ya da tamamının insanın bir organına benzemesinin, söz konusu bitkinin ilgili organ üzerinde tedavi edici özellikler taşıdığına dair doğal bir kod olduğuna dair bir inanıştır. Bu inanişaya göre, bir bitkinin kökleri ya da yaprakları saçla benziyorsa, bu bitkinin saçla ilgili rahatsızlıklarda (dökülmesi, kırılması, erken ağarması, geç uzaması, vb.) faydalı olması beklenmektedir. İşaret Teorisi ayrıca, süte benzer bir usaresi olan bitkinin süt salgısını arttırdığı, bitkinin bir parçasının muayyen bir hayvanın organına benzemesi halinde o hayvandan gelecek zararlara karşı etkili olduğu, nemli bölgelerde yetişen bitkilerin rutubet kaynaklı hastalıklara iyi geleceği, vb. gibi geniş bir algı çerçevesine sahiptir. Benzeri, benzer özellikleri olması nedeniyle tedavi eden benzer'e, örneğin kokusu ile benzeyen başka bir bitki de zaman zaman benzer'in ikamesi olarak kullanılmıştır ve bu kullanım da teorinin kapsamı içinde değerlendirilmelidir.

Anahtar Kelimeler: İşaret Teorisi, Ortaçağ, Anadolu, Bitki Tarihi

Abstract

In this study, we will try to show the examples of the "Doctrine of Signatures" in 13th – 15th centuries Anatolian Turkish writing particularly within plants (Regnum: Plantae). Doctrine of Signatures refers to a doctrine in subject of plants that some part of plants, or their whole resembling an organ or body part of a human, thus the plant in question being medically effective on the organ or body part it resembles. The doctrine was set around the belief that there was a natural code that enabled such treatments. According to this belief, if roots or leaves of a plants resembled human hairs, it was expected that those plants to be useful in treatment of diseases and problems about hair: such as hair loss, early bleaching, not growing at a regular pace, etc. The belief also consisted that such theories about plants having juice similar to milk increased the lactation ratio of mothers; if a plant resembled a specific animal's body part, then it was believed that the plant would prevent any harm coming from that animal. Plants grown in humid temperatures were used for illness and diseases related to humidity. The theory and belief consist of many examples like these. The resembling thing used in treatment of something it is similar because it resembles the similar was the concept of the theory, and attributes other than physical resemblance, such as smell was also part of the theory.

Keywords: Doctrine of Signatures, Medieval Age, Anatolia, History of Plants

* Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Doktora öğrencisi, email: huseyinchiddogan@gmail.com, ORCID: 0000-0003-4290-5062

Giriş

Büyük ölçüde coğrafyasına münhasır bir bitki çeşitliliğine sahip olan Anadolu, özellikle 11. yüzyıldan itibaren Türklerin kitlesel göçlerine şahit olmuştur. Anadolu ve civar bölgelerde bilinen bitkiler, buğday, soğan, sarımsak¹ gibi kozmopolit bitkileri hariç tutarsak, Türklerin daha önce görmedikleri bitkilerdir. Bu nedenle Ortaçağ Anadolu'sunda Türkçe yazan bilim insanları, bitkilerle ilgili Türkçe yazını oluştururken, gerek Anadolu gerekse komşu bölgelerin yazınlarından faydalanmıştır. Bu durum, 13. yüzyıldan itibaren Türkçe yazınında yer verilen bitki adlarında, Yunanca, Arapça, Süryanice, Sanskritçe ve Farsça dillerindeki karşılıklarının tercih yoğunluğunda kendini göstermektedir.

Türkçe yazan bilim insanlarının, florasına yabancı oldukları bir millete, hem Anadolu florasını tanıtmak hem de bu flora özü bitkilerin kullanımları hakkında bilgi vermek için telif ettikleri eserler, Anadolu'da Türk uygarlığının gelişiminin bitkiler özelinde gösterilmesi bağlamında benzersiz bir örnek teşkil eder.

Biz de bu nedenle çalışmamızı, Eski Anadolu Türkçesi yazını ile sınırlı tuttuk ve bu yazında İşaret Teorisi olarak bilinen kavramın yansımalarını göstermeye çalıştık.

1. Yöntem

Çalışmamızda 13 ve 15. yüzyıllar arasında Anadolu'da Türkçe kullanılarak derlenen, tercüme edilen, kısmen ya da tamamen müellifin görüşleri ile oluşturulan eserler kullanılmıştır. Çalışmamız, baytarnâme, bâznâme, tâbirnâme, bahnâme gibi türlerin yanı sıra, tıp, astronomi ve kozmografya disiplinlerine ait eserleri de kapsamaktadır. Söz konusu eserler çalışmamızın konusu itibari ile incelenmiş, işaret teorisi kapsamında tespit edilen örnekler önce tasnif edilmiş, daha sonra ise toplanan veriler mukayeseye tabi tutularak incelenmiştir.

2. Bulgular ve Yorum

Ortaçağ Anadolu'sunda baldırıkara (بالديرى قره) olarak bilinen bitki² için sıklıkla bersiyâvuşân (برسيواوشان) adının da kullanıldığı görülmüştür. Siyâvuşun saçı anlamına gelen bu tamlama, bitkinin Antik Yunanca adları arasında bulunan ve çok saçlı anlamına gelen polutrikhon (πολυτριχον) ve Latince venüs'ün saçı anlamına gelen capillus veneris kullanımları ile doğrudan ilintilidir. Râzî (ö. 925), bitkinin adlarından birinin "çok saçlı olan" olduğunu yazmış (Ibn al-Baithar, 1840: 127), Gâfikî (ö. 1165) ise "gûlyâbâni saçlı" olarak da bilindiğini belirtmiştir (al-Ghâfiqî, 1937: 350). Bitkinin yapraklarının su tutmama özelliği vardır, bu karakteri, denizin köpüklerinden doğduğu halde saçları hiç ıslanmamış olan Venüs'ün (Afrodit, İstar, İnanna, vb.) saçları ile ilişkilendirilmesine yol açmıştır (Theophrastus, 1916: 7-14 1). Dioscorides'e göre bitki, saçlardaki kepek ve ölü derilerin

¹ Kaynaklarımızda yer verilen Türkçe bitki isimleri bu örneklerle sınırlı değildir, Türklerin Anadolu'ya gelmelerinden önce de mutfak değeri, tıbbî değeri yahut floral bölgesinin ortak olması nedeniyle bilinen ve Türkçe isimleri mevcut olan bitkiler için metinlerimizde Türkçe isimleri de tercih edilmiştir.

² *Adiantum capillus-veneris* L.

temizlenmesi için kül suyu ile birlikte uygulanmış, laden ve mersin yağı ile birlikte saç koruyucu olarak kullanılmış, saç dökülmesini önlemesi için, yaprakları dövüldükten sonra zeytin yağı ile birlikte baş bölümüne sürülmüştür (Dioscorides, 2000: 4-136). Yıl boyu nemli olan kayalık alanlarda yetişen ve özellikle siyah renkli sapları ile bir tutam saç andıran bitki, Anadolu'da saç ve sakalı siyaha boyamak için kullanılmış (Yıldız, 2016: 174), dökülen saçları yeniden çıkartıcı ya da dökülmelerini engelleyici (İbn Baytâr, 2017: 93) etkisi olduğu kaydedilmiştir.

Saçlarla ilişkilendirilen diğer bitkimiz, metinlerimizde şa'r el-gûl (شعر الغول), lahâ el-gûl (لحا الغول) ve dîv sakalı olarak anılan bitkidir.³ Bu isimlerden ilki gûlyâbâni saçı, diğer ikisi ise gûlyâbâni sakalı anlamını vermektedir. Antik Yunancadaki karşılığı olan trikhomanes (τριχομανές) ise deli saçı anlamına sahiptir. Bitkimiz kayalık alanları tercih eder ve dağınık bir tutam saçı andırır. Şerîf (ö. ?), bitkinin yakıldığında yanmış saç kokusu gibi bir koku yaydığını kaydetmiştir. Dioscorides (ö. 90), baldırıkara ile aynı etkilere sahip olduğunu tahmin ettiğini belirtmiş (2000: 4-137), Plinius (ö. 79) ise saç dökülmesi vakalarında uygulandığını aktarmıştır (1970: 27-11).

Aftîmûn (افتيمون), çoğunlukla kekik (*Thymus* sp.) ancak zaman zaman diğer bitkilerin üzerinde de görülen ve hayatta kalmak için gerekli besinleri konukçu olduğu bitkiden elde eden parazit karakterli bitkinin⁴ metinlerimizde anılan ismidir. Bitki, uygun bir kurban bulana kadar hareketine devam eder ve bu arada gerekirse kök yapısını da feda eder. Bu, parazit kavramı için tipik bir davranış biçimidir. Bitki, konukçu olduğu bitkinin üzerinde birbirine geçmiş bir saç yığınının andırır. Bitkimiz Anadolu'da saçkıran vakalarında kullanılmış (Hekim Bereket, 2016: 31; Anonim, 2013: 125), ayrıca parazit düşürücü olarak da faydalanılmıştır (İbn Baytâr, 2017: 54).

Metinlerimizde safed (صفد) olarak anılan bitkinin hangi bitkiye işaret ettiğini tespit edemedik. İnce liflerle kaplı siyah köklü bir bitki olduğu, Şam, Mısır ve Antakya'da yaygın olarak yetiştiği belirtilmiştir. Bitki saç andıran kök yapısı nedeniyle, kadınlar tarafından saç uzatıcı olarak kullanılmış, ayrıca bân yağı ile birlikte saç dökülmesini engellemek için uygulanmıştır (İbn Baytâr, 2017: 293).

Metinlerimizde fûlfül el-sûdân (فلفل السودان) olarak geçen bitkinin⁵ fasulye benzeri bir meyvesi vardır, meyvenin içindeki tohumlar dişe benzer ve tıpkı dişler gibi sıralı biçimde dizilidir. Bir büber türü olduğu belirtilen bitkiye, Anadolu'da dişlerin sallanması halinde başvurulmuş ve diş ağrısı giderici olduğu ifade edilmiştir (İbn Baytâr, 2017: 323).

Gâfit (غافت) ve kuzı butrağı olarak bilinen bitki⁶, nemli çayırarda ve sulak alanların civarında görülür. Gövde boyunca sarı çiçekler açar ve bu çiçekler zamanla yüzeyinde sivri yapılar bulunan meyvelere dönüşür. Bu meyveler de koyunların yünlerine yapışarak dağılır. Bitki, çiçek rengi dolayısıyla sarılık tedavisinde kullanılmıştır (Hekim Bereket, 2016: 115).

³ *Asplenium trichomanes* L.

⁴ *Cuscuta epithymum* (L.) L.

⁵ *Xylopiya aethiopica* (Dunal) A.Rich.

⁶ *Agrimonia eupatoria* L.

Sarılık tedavisi ile meşhur olan diğer bitkiler⁷ metinlerimizde mâmîrân (ماميران) adı ile geçmektedir. İki bitkinin de çiçekleri parlak sarı renklidir, ayrıca büyük mâmîrân hasar aldığıda koyu sarı renkli bir usare sızdırır. Büyük mâmîrân, bir metre kadar boylanan ve sulak alanların civarında görülen, küçük mâmîrân ise kış aylarının sonuna doğru makilik alanlar ile çayırarda yaygın olarak görülen ve boyu 10 santimetre civarında olan bir bitkidir. Tabîb Şerîf (15. yy.), bitkilerin sarılık tedavisinde meşhur olduğunu ve bu nedenle “saruluk otları” olarak bilindiklerini kaydetmiştir (Tabîb İbn-i Şerîf, 2017: 571).

Husya el-kelb (خصي الكلب) ve it hayası adları ile anılan bitkilerin⁸ yumruları bölünmüş yapıdadır ve belirgin biçimde testisi andırmaktadır. Bu nedenle bitkilerin cinsel yaşam ile ilgili şikayetleri gidereceği düşünülmüştür. Bu bitkilerin dâhil olduğu aile (Familia: Orchidaceae) günümüzde orkide olarak bilinmektedir, bu kelime de Antik Yunancada testis anlamına gelen orkhis (ὄρχις) kelimesinden muharreftir. Bitkileri bahar mevsiminin başlarında, düşük rakımlardaki çayırarda gözlemledik. 10 ila 20 santimetre kadar boylanırlar ve habitusları oldukça yakındır. Kaynaklarımızda yumrularının köpek testisine benzediği belirtilen bitkilerin biri dolu biri boş olmak üzere iki yumrusunun bulunduğu, cinsel ilişkiden önce dolu yumruyu erkeğin tüketmesi halinde doğacak çocuğun erkek, boş olanı kadının tüketmesi halinde doğacak çocuğun kız olacağı kaydedilmiş, dolu olan yumru keçi sütü ile birlikte tüketildiğinde cinsel arzuyu uyandırdığı, boş olan tüketildiğinde ise cinsel isteği baskıladığı belirtilmiştir (İbn Baytâr, 2017: 195). Bitkilerin doğacak çocuğun cinsiyetine etkileri ile ilgili bilgiler Dioscorides’ten, cinsel arzuya etkileri ile bilgiler ise Galen’den (ö. yaklaşık 216) çekilmiştir (2000: 3-141, 142). Plinius da, bitkilerin yumrularının güçlü bir uyarıcı olduğunu belirtmiştir (1966: 26-62).

Yumru yapısı nedeniyle hayvan testisine benzetilen diğer bitkilerimiz⁹, husya el-sa’leb (خصي الثعلب) ve dilkü daşağı adları ile bilinmektedir. Bitkilerin cinsel yaşama dair faydalarını ifade etmek için, Ortaçağda bu konuda benzersiz bir üne sahip olan bir canlıdan faydalanılmıştır: Metinlerimize göre bitkiler, cinselliğe etkileri bakımından sakankûr’a (*Scincus scincus*) eşittir. Dioscorides, cinsel arzuyu uyandırıcı olduklarını (2000, 3-143); Gâfikî ise, yumruların sperm benzeri bir kokusu olduğunu ve bu nedenle erkeklere cinsel istek arttırıcı olarak verildiğini kaydetmiştir (İbn al-Baithar, 1840: 372). Bitkiler Anadolu’da ereksiyon olamama şikayetlerinde kullanılmış (İbn Baytâr, 2017: 196) ve bitkilere cinsel istek arttırıcı (Kaya, 2008: 374; Celâlüddin Hızır, 1990: 118; Karaman, 2019: 33; Şengün, 2017: 515) olarak başvurulmuştur.

Rizomları ile penis arasındaki benzerlik, lu’ba el-berberiye (لعبه البربرية) olarak bilinen bitkinin¹⁰ kullanım kapsamında da kendini göstermektedir. Anadolu’da, cinsel arzu uyandırıcı (Özer, 1995: 310) ve sperm arttırıcı (Buçukcu, 2017: 74) olarak faydalanılmıştır.

⁷ *Chelidonium majus* L. / *Ficaria verna* Huds.

⁸ *Anacamptis papilionacea* (L.) R.M.Bateman, Pridgeon & M.W.Chase / *Anacamptis morio* (L.) R.M.Bateman, Pridgeon & M.W.Chase

⁹ *Orchis anthropophora* (L.) All. / *Erythronium dens-canis* L.

¹⁰ *Iris tuberosa* L.

Kaynaklarımızda mevz (موز) olarak geçen bitkinin¹¹ ise meyvesi penisi andırmaktadır. Bu bitki de cinsel arzu uyandırıcı ve sperm arttırıcı (İbn Baytâr, 2017: 375; Aydın, 2016: 149) olarak kullanılmıştır.

Hurmâ¹² (خرما), özellikle Ortadoğu kültürlerinde özel bir yere sahip bitkilerin başında gelmektedir. Plinius, bitkinin erkek ve dişi bireyleri olduğunu, aralarında cinsel bir ilişki bulunduğunu, erkek ya da dişi birey eksik olduğunda ağaçların verimsiz olacağını ve erkek bireylerden alınan spermlerin (polenler) dişi ağaçlara serpiştirildiğini yazmıştır (1945: 13-7). Bu pasaj, bitkilerin üreme sistemi üzerine yazılan erken metinlerden biridir. Plinius'un bahsettiği yapı metinlerimizde tal' (طلع) adı ile geçmektedir, el-Yakutî, tal'in erkek hurma ağacından çıktığını ve dişi hurma ağacını dölemek için kullanıldığını yazmıştır (Ibn al-Baithar, 1842: 162). Bitkinin Adem yaratılırken artan balçıktan yaratıldığına ve bu nedenle insanoğlunun halası sayıldığına inanılmış (Toprak, 2019: 83), Anadolu'da, yaygın olarak sperm arttırıcı (İshâk bin Murâd, 2016: 29; Kaya, 2008: 168; Aktaş, 2010: 174; İbn Baytâr, 2017: 240; Tutmacı, 2018: 94; Rıza, 1987: 34; Koldanca, 2018 s.99) ve cinsel istek arttırıcı (İbn Baytâr, 2017: 133; Tutmacı, 2018: 94; Karaman, 2019: 30) olarak kullanılmıştır. Bitkiye ayrıca hamile kalınmaması durumunda da başvurulmuştur (Gümüştam, 2009: 281).

Anavatanı Güneydoğu Asya olan ve metinlerimizde cevz hindi (جوز هندي) ya da bunun tercümesi olan hindustân kozı adı ile yer bulan bitkinin¹³ meyvesinin süt rengindeki usaresi ile sperm arasında bir bağıntı kurulmuştur. Mesîh, cinsel arzuyu uyandırdığını; Râzî ise, sperm oluşumunu teşvik ettiğini belirtmiştir (Ibn al-Baithar, 1842: 544). Bitki Anadolu'da sperm arttırıcı (İbn Baytâr, 2017: 115), cinsel arzuyu uyandırıcı (Tabîb İbn-i Şerîf, 2017: 275; İshâk bin Murâd, 2016: 52; Karaman, 2019: 30) ve cinsel hazzı arttırıcı (Şengün, 2017: 515) olarak kullanılmıştır.

Metinlerimizde kulkâs (قلقاس) olarak geçen bitkinin¹⁴ çiçek kurulu erekte olmuş bir penisi andırmaktadır. Bu bitki de Anadolu'da sperm arttırıcı ve cinsel arzuyu uyandırıcı olarak kullanılmıştır (Kaya, 2008: 180; Celâlüddin Hızır, 1990: 35; Koldanca, 2018: 101).

Keşür (كشور), cezer (جزر), astûflin (اصطفلين), hevîc (هويج) ve bürçeklü adları kullanılan bitkilerimizin¹⁵, toprak altı yapıları penisi andırmaktadır. Dioscorides, idrar söktürücü olduklarını, hamile kalamama ve ağrılı idrar vakalarında kullanıldıklarını, cinsel istek arttırıcı olarak başvurulduğunu yazmıştır (2000, 2-167). Râzî, idrar söktürücü olup ereksiyonu sağladıklarını; İbn İmrân (9. yy.), cinsel arzuyu uyandırdığını, rahmi temizlediğini ve sperm salgısını arttırdığını belirtmiştir (Ibn al-Baithar, 1840: 247). Bitkiler Anadolu'da, idrar yolu şikayetlerinin (Özdemir, 2018: 111; Şirvani Mahmud, 2007: 21) tedavisinde kullanılmış, cinsel istek arttırıcı (Tabîb İbn-i Şerîf, 2017: 271; Kaya, 2008: 188;

¹¹ *Musa × paradisiaca* L.

¹² *Phoenix dactylifera* L.

¹³ *Cocos nucifera* L.

¹⁴ *Colocasia esculenta* (L.) Schott

¹⁵ *Daucus carota* L. / *Daucus carota* subsp. *sativus* (Hoffm.) Arcang.

İbn Baytâr, 2017: 49; Karaman, 2019: 29), sperm arttırıcı (Şengün, 2017: 516) ve idrar söktürücü (İbn Baytâr, 2017: 49) olarak faydalanılmıştır.

Hem meyve yapısı hem de bitkiden sızan usaresi gözyaşını andıran ve kaynaklarımızda anzarût (انزروت) adıyla geçen bitkinin¹⁶, Galen gözyaşını dindirdiğini ve insanı mutlu hale getirdiğini (Everett, 2012: 327); Hubeyş bin Hasan (9. yy), göz için özel olarak yaratıldığını; Taberî (ö. 861), yumurta akı ya da sütle karıştırılarak uygulandığında göz hastalıklarını tedavi ettiğini belirtmiş (Ibn al-Baithar, 1840: 92), Beyrûnî de (ö. 1048) gözle ilgili en az dört rahatsızlık için bitkiyi önermiştir (El-Beyrûnî, 2011: 94). Bitki, Anadolu'da göz ağrısını gidermek için kullanılmıştır (Hekim Bereket, 2016: 58).

Uşak (اشق) kavramı, Ortaçağ Anadolu metinlerinde bir dizi bitkinin¹⁷ ortak adı olarak kullanılmıştır. Bu bitkiler birbirlerinden coğrafi olarak izole olmuş konumdadır ancak benzer reçinelere sahip olmaları onların tek kavram altında birleştirilmelerine neden olmuştur. Bitkilerden sızan reçine gözyaşını andırır. Plinius, bitkinin usaresinin Kartaca'nın bitkilerden sorumlu tanrısı Hammon'un gözyaşına benzediği için ammoniakon (ἀμμωνιακόν) olarak adlandırıldığını kaydetmiştir (1945: 12-49). Bu benzerliği ayrıca göz çevresinde çıkan arpacık adı verilen rahatsızlık ile de ilişkilendirmek mümkündür. Buna uygun olarak, Huneyn bin İshak'a (ö. 873) göre göz hastalıklarında, ibnû'l-Baytâr'a (ö. 1248) göre ise arpacık tedavisinde faydalıdır (Ibn al-Baithar, 1840: 49). Bitkiler Anadolu'da, arpacık (Tabib İbn-i Şerîf, 2017: 190) ve göz hastalıklarının (Okumuş, 1998: 62) tedavisinde kullanılmıştır.

Göz ağrısının giderilmesi için başvurulan diğer bitki¹⁸ metinlerimizde amadriyân (امدریان) adı ile geçmektedir. Bitkinin tohumları belirgin biçimde gözyaşına benzer, söz konusu benzerlik bitkinin bilimsel adında da açıkça görülmektedir, lacryma-jobi, Eyüp'ün gözyaşları anlamını vermektedir. Beytû'l-mukaddes'te yetiştiği belirtilen bitki, göz ağrısını geçirmek için kullanılmıştır (İbn Baytâr, 2017: 65). Bu bitki ile ilgili tespitimiz şüphelidir. Kudüs, bitkinin doğal yayılış alanı içinde yer almaz, ancak erken dönemde ülkemizin de içinde bulunduğu bazı coğrafyalarda doğallaşmıştır. Biz bu bitkinin gözyaşına benzeyen tohumlarının ülkemizde tespit yapımında kullanıldığını gözlemledik.

Metinlerimizde behâr (بهار) ve sığır gözü olarak geçen bitkiler¹⁹, ekili alanların civarında görülen, sarı çiçekler açan ve disk çiçekleri gözü andıran bitkilerdir. Bu bitkiler Antik Yunancada öküz gözü anlamına gelen bopphthalmon (βοόφθαλμον) adı ile bilinmekteydi. Dioscorides, çiçeklerinin göze benzediğini ve çiçeklerinin sarı renkli olması nedeniyle sarılık tedavisinde kullanıldığını yazmıştır (2000: 3-156). Temîmî (ö. 990) de, bitkinin koç gözü olarak bilindiğini, çiçeklerinin kurutulup öğütüldükten sonra çeşitli göz rahatsızlıklarında kullanıldığını aktarmıştır (al-Ghâfiqî, 1937: 321). Bitkiler Anadolu'da göz rahatsızlıklarının tedavisinde kullanılmıştır (Özer, 1995: 227).

¹⁶ *Astragalus sarcocolla* Dymock

¹⁷ *Ferula marmarica* Asch. & Schweinf. / *Dorema ammoniacum* D.Don / *Dorema aucheri* Boiss. / *Ferula tingitana* L.

¹⁸ *Coix lacryma-jobi* L.

¹⁹ *Glebionis coronaria* (L.) Cass. ex Spach / *Glebionis segetum* (L.) Fourr.

Çiçek başları behâr ile benzerlik bakımından oldukça yakın olan ütunnâ'nın²⁰ da (اوتتا) gözle ilgili rahatsızlıklarda faydalı olduğu belirtilmiştir (İbn Baytâr, 2017: 77).

Çiçek başları benzerliği nedeniyle göz rahatsızlıklarında kullanılan diğer bitkiler²¹ metinlerimizde bâbûnec (بابونج) olarak geçmektedir. Bu bitkilerde göz benzerliği sabit olmakla birlikte, ilk ve sonuncusunun dilsî çiçekleri üstte yer verdiklerimizden farklı olarak beyaz renklidir. Bu bitkiler de Anadolu'da, çocuklarda göz şişmesi vakalarında kullanılmış (Eşref bin Muhammed, 1961: 18) ve bitkilere göz ağrısının (İbn Baytâr, 2017: 82) geçirilmesi için başvurulmuştur.

Kara çalu, makilik alanlar ile sulak bölgelerin sınırlarında görülen dikenli bir çalıdır. Bitkinin²² yuvarlak meyvelerinin merkezinde gözbebeğini andıran bir daire daha vardır ve bu yapı göz benzerliğini tamamlayıcı unsurdur. Bitki, Anadolu'da göz rahatsızlıklarının tedavisinde yaygın bir kullanıma sahiptir (Tabîb İbn-i Şerîf, 2017: 187; Okumuş, 1998: 172; Uysal, 2010: 40; Gürlek, 2011: 120; Aynacı, 2014: 299).

Nercis (نرجس) olarak bilinen bitki²³, Ortaçağ Türkçe şiirinde rastladığımız yaygın teşbihlerden biridir. Bitkinin çiçeğinin ortasındaki taç (corona) adı verilen yapı belirgin biçimde gözü andırmaktadır. Bu benzerlik şiirde sevgilinin ya da hayran olunan kimsenin gözünün bitkiye benzetilmesi sonucunu doğurmuştur (Mehmed II, 2014: 332; Ahmed-i Dâî, 1992: 333; Şeyhî, 1990: 70; Nesîmî, 1990: 106; Necatî Beg, 1992: 188; Mihrî Hâtun, 2007: 191). Çalışmamız boyunca yer verdiğimiz İşaret Teorisi uygulamaları göz önüne alındığında bu bitkinin gözle ilgili kullanımlarını da görmemiz gerekirdi ancak biz bu yönde bir kullanıma rastlamadık. Metinlerimizden çıkardığımız bitki ve gözle ilgili kurulan tek ilişki, cinsel ilişki sırasında bitkiye bakıldığında, doğacak çocuğun gözlerinin güzel olacağı bilgisidir (Karaman, 2019: 22).

Mercüme (مرجمك), tohumlarının gözbebeğine benzerliği nedeniyle göz şikayetlerinin tedavisinde yaygın bir üne sahiptir.²⁴ Bu şöhret hem dilimizdeki Farsça orijinli mercimek adında, hem de bitki cinsinin Latince bilimsel adı olan lens kelimesinde kendini göstermektedir. Bitkimiz Anadolu'da da bu kapsamda kullanılmıştır (Tabîb İbn-i Şerîf, 2017: 189; İshâk bin Murâd, 2016: 49; Okumuş, 1998: 72).

Meyve yapısı mercüme'yi andıran başka bir bitki²⁵ metinlerimizde sumâk (سماق) adıyla anılmıştır. Bu bitki de Anadolu'da yaygın olarak göz rahatsızlıklarının tedavisinde kullanılmıştır (Tabîb İbn-i Şerîf, 2017: 189; Celâlüddin Hızır, 1990: 57; İbn Baytâr, 2017: 274; Gümüştam, 2009: 226; Şirvani Mahmud, 2007: 14; Okumuş, 1998: 62). Bitkinin olgun meyvelerinin koyu kırmızı rengi ise, kanama durdurucu olarak kullanılmasında tezâhür etmiştir (İbn Baytâr, 2017: 274).

²⁰ *Hertia cheirifolia* (L.) Kuntze

²¹ *Matricaria chamomilla* L. / *Cota tinctoria* (L.) J.Gay / *Chamaemelum nobile* (L.) All.

²² *Paliurus spina-christi* Mill.

²³ *Narcissus poeticus* L.

²⁴ *Lens culinaris* Medik.

²⁵ *Rhus coriaria* L.

Çiçek ve meyveleri kan renginde olan diğer bitki²⁶, metinlerimizde satûbî (سطوبي) adı ile geçmektedir. Dioscorides, bitkinin gözlerin kanlanması halinde uygulandığını belirtmiş (2000: 4-12), Anadolu'da ise bitkiye kanama durdurucu olarak başvurulmuştur (İbn Baytâr, 2017: 263). Bu bitkiyi günümüzde abdestbozan adı ile biliyoruz, düşük rakımlardaki sulak alanların yakınlarında birkaç metre karelik kümeler oluşturan dikenli bir bitkidir.

Parazit karakterli bir diğer bitki²⁷ metinlerimizde tarâşîs (طراثيث) olarak geçmektedir. Bu bitki herhangi bir yeşil parçaya sahip değildir, fotosentez yapamaz ve tüm ihtiyaçlarını başka bitkilerden elde eder. Çiçek döneminde kan kırmızısı bir renge sahip olan bitki Anadolu'da kan tükürme (Aydın, 2016: 145) vakalarında kullanılmış ve bitkiye kanama durdurucu (İbn Baytâr, 2017: 300) olarak başvurulmuştur.

Dam el-ahaveyn'in (دم الأھوين) ya da ikikardaş kanı olarak bilinen bitki²⁸, hasar aldığı anda kan kırmızısı renkli bir usare sızdırır. Bu özelliği bitkinin ismine sirayet ettiği gibi ayrıca kullanımında da kendini göstermiştir. Anadolu'da burun kanamasını (Tabîb İbn-i Şerîf, 2017: 200) durdurmak için başvurulmuş, kılıç gibi keskin aletlerin yol açtığı vakalarda kanama durdurucu, yara iyileştirici (Celâlüddin Hızır, 1990: 158; Anonim, 2013: 145; İbn Baytâr, 2017: 212; Gürlek, 2011: 27) ve iltihap giderici (Anonim, 2013: 143; İbn Baytâr, 2017: 212; Aydın, 2016: 141) olarak uygulanmıştır. Ayrıca atların baş ve gözlerinde darbe sonucu oluşan kanamalı yaralanmalarda da kullanılmıştır (Küçük, 2014: 105).

Günümüzde sarı kantaron olarak bilinen bitkiler²⁹ Ortaçağ Anadolu'sunda heyûfârîkûn (ھيوفاريقون) olarak bilinmekteydi. Bitkilerin çiçekleri elle ezildiğinde kan renkli bir sıvı bulaştırırlar. Bu durum bitkilerin Anadolu'da kanama durdurucu (Tabîb İbn-i Şerîf, 2017: 151) ve yara iyileştirici (Çetin, 2016: 133) olarak kullanılmalarında kendini göstermiştir.

Kökünden elde edilen kırmızı renkli boya ile meşhur olan bitkiler³⁰ metinlerimizde kızıl boya olarak geçmektedir. Bitkilerin kökleri kırmızı renklidir ve kesildiklerinde kan kırmızısı renginde bir sıvı sızdırırlar. Anadolu'da bitkilere, atların kesici bir aletle (örneğin kılıç) damarlarının kesilmesi durumunda başvurulmuştur (Küçük, 2014: 107).

Kaynaklarımızda sukûlûfenderiyûn (سقولوفندريون) olarak geçen bitkiler³¹ ormanlık alanlarda, kayaların üzerinde ve ağaç köklerinin yakınlarında görülmektedir. Bitkilerin Antik Yunancadaki karşılığı olan asplenos (ἄσπληνος), dalak otu anlamına gelmektedir. Yaprak biçimlerinin (özellikle *A. ceterach*) dalağı andırması nedeniyle, bu organla ilgili rahatsızlıklarda etkili oldukları düşünülmüştür ve Anadolu'da yaygın olarak dalak şikayetlerinde kullanılmışlardır (Tabîb İbn-i Şerîf, 2017: 255; Hekim Bereket, 2016: 122;

²⁶ *Sarcopoterium spinosum* (L.) Spach

²⁷ *Cynomorium coccineum* L.

²⁸ *Dracaena cinnabari* Balf.f.

²⁹ *Hypericum triquetrifolium* Turra / *Hypericum barbatum* Jacq. / *Hypericum perforatum* L. / *Hypericum perforatum* L. / *Hypericum coris* L.

³⁰ *Rubia tinctorum* L. / *Rubia peregrina* L.

³¹ *Asplenium ceterach* L. / *Asplenium scolopendrium* L.

Celâlüddin Hızır, 1990: 97; Kaya, 2008: 365; Anonim, 2001: 65; Aydın, 2016: 136). Beyrûnî, dalak ağrısını giderdiğini (2011: 59), İbn Sînâ (ö. 1037) ise dalak şikayetleri için oldukça etkili bir çare olduğunu belirtmiştir (1998: 265).

Metinlerimizde kâkenc (ككنج) olarak anılan bitkilerin³² meyvelerini saran yapı belirgin biçimde mesaneyi andırmaktadır. Bitkilerimizden ilki sulak alanların yakınlarındaki gölgeli bölgelerde, ikincisi ise düşük rakımlardaki kayalık alanlarda yetişmektedir ve ikisinin de meyvesi mesaneyi andıran zarsı bir yapı tarafından korunmaktadır. Buna uygun olarak bitkiler Anadolu'da, mesane şikayetlerinin tedavisinde kullanılmıştır (Tabîb İbn-i Şerîf, 2017: 258).

Ortaçağ Anadolu'su Türkçe yazınında lisân el-hamal (لسان الحمل) olarak bilinen bitkiler³³ adlarını, Antik Yunancadaki karşılığı olan arnoglosson'un (αρνώγλωσσον) doğrudan tercüme edilmesi ile kazanmışlardır, buna uygun olarak metinlerimizde kuzu dili adının da kullanıldığı görülmektedir. Bitkilerin yaprakları dile benzetilmiştir ve Anadolu'da dil rahatsızlıklarının tedavisinde kullanılmıştır (Celâlüddin Hızır, 1990: 59).

Yaprakları dile benzetilen diğer bitki³⁴ metinlerimizde elâlisfâkun (الاليسفان) ve deve dili adları ile yer bulmuştur. Elâlisfâkun, bitkinin Antik Yunancadaki karşılığı olan eleliphakon'dan (ἐλελιφάκων) çekilmiştir. Bitki Anadolu'da, dil felci vakalarında kullanılmıştır (İbn Baytâr, 2017: 64).

Metinlerimizde buhûr-ı meryem (بخور مريم) olarak anılan bitkiler³⁵, adından da anlaşılacağı üzere İsâ'nın annesi Meryem'in adını, daha doğrusu onun kokusunun adını taşımaktadır. Meryem, İsâ'nın babasız olarak doğmasını izah edememesi nedeniyle tecrit edilmiş ve sıkıntılı bir doğum süreci yaşamıştır. Bitkilerin çiçekleri baş aşağı (pendulus) konumdadır, ayrıca çiçeklerin merkezinde, çiçeklerin kırmızı tonlarındaki genel renginden daha koyu bir tonda yüzeysel olarak kalbi andıran şekiller bulunur. Bu yapı, "boynu bükük ve kalbi kan ağlayan Meryem" algısında kendini göstermiştir. Dioscorides bitkilerin üzerinden atlanması halinde doğumun hızlı ve kolay olacağını yazmıştır (2000: 2-194). Anadolu'da bitkiler düşük yapıştırıcı olarak kullanılmış ve kadınların cinsel ilişki sırasında boyunlarına asmaları halinde hamile kalmayacaklarına inanılmıştır (İbn Baytâr, 2017: 91). Bu kapsamda Meryem'e adanmış çok sayıda bitki vardır. Gerçekte bunların tamamı başka dişil karakterlerin adını taşımaktaydı ancak Hıristiyanlık sonrası bu isimler bir nevi sansüre tabi tutularak tamamı Meryem kelimesi ile değiştirilmiştir. Örneğin Venüs'ün aynası olarak bilinen *Legousia speculum-venenis*, bakire Minerva'ya adanan *Tanacetum parthenium*, Freya'nın saçı olarak bilinen *Polygala vulgaris* gibi çok sayıda taksonun adındaki karakterler Hıristiyanlık sonrası Meryem'e evrilmiştir. Bitkilerin doğrudan bir dişil karakterle özdeşleştirilmesi hem İlkçağ hem de Ortaçağ'da yaygındır ve bu bitkilerin ortak özellikleri kadınsal rahatsızlıklarda yaygın olarak kullanılmalarıdır. Bunlardan en bilineni, doğumundan hemen sonra ikiz kardeşinin doğumunda annesine yardım ettiği

³² *Physalis alkekengi* L. / *Withania somnifera* (L.) Dunal

³³ *Plantago major* L. / *Plantago asiatica* L.

³⁴ *Salvia officinalis* L.

³⁵ *Cyclamen graecum* Link / *Cyclamen persicum* Mill.

nakledilen Artemis'in adını taşıyan *Artemisia* cinsidir. Bu cinse bağlı çok sayıda bitki Anadolu'da kadınsal şikayetlerin tedavisinde kullanılmıştır.³⁶

Bâldrân (بالدران), maydanozgiller ailesine bağlı, sulak alanların civarında görülen ve iki metreye kadar boylanabilen bir bitkidir.³⁷ Bitkinin gövdesinde kırmızı lekeler görülmektedir, bu lekeler kaşıntıdan muzdarip bir cildi andırmaktadır. Bitkimiz, Anadolu'da atlarda görülen kaşıntının tedavisinde kullanılmıştır (Küçük, 2014: 115). Mezkûr lekelerin, bitkinin zehirli olduğuna dair bir sembol olarak da algılanması mümkündür.

Metinlerimizde elbah (البخ) olarak anılan bitkinin hangi bitki olduğunu tespit edemedik. İbn Rıdvân (ö. 1061), Hindistan'tan ithal edildiğini, deniz kenarında yetiştiğini, beyaz renkli olduğunu kökünde siyah benekler bulunduğunu yazmıştır (İbn al-Baithar, 1840: 75). Bitki Anadolu'da, ciltte çıkan kaşıntılı kabarcıkların tedavisinde kullanılmıştır (İbn Baytâr, 2017: 62).

Görünümleri yüzeysel olarak oldukça yakın olan, aynı zaman diliminde aynı habitat değerlerini paylaşan bitkilerimiz³⁸ metinlerimizde zenb el-akreb (ذنب العقرب) adı ile geçmektedir. Bitkilerin meyve yapıları belirgin biçimde akrep kuyruğunu andırmaktadır ve bu nedenle akrep sokmalarının panzehiri olarak başvurulmuştur (İbn Baytâr, 2017: 237).

Akrebe benzetilen diğer bitki³⁹ kaynaklarımızda derûnec (درونج) adı ile geçmektedir. Benzerlik bu örneğimizde akrebin kuyruğu ile bitkinin kök yapısı arasında kurulmuştur. Bitkiye Anadolu'da akrep sokması vakalarında başvurulmuştur (Erarslan, 2018: 125; İbn Baytâr, 2017: 210).

Bambul adı verilen bitkilerle de⁴⁰ akrep arasında bağıntı kurulmuştur. Gerçekte, ikinci bitkimizde akrep kuyruğunu andıran bir yapı görülmez, bunun yerine meyvelerinde belirgin biçimde siğili andıran çıkıntılar bulunur. Karışıklığın nedeni, Yunanca metinlerde bu bitkilerin isimlerinin aynı olmasıdır. Bitkilerden ilki *heliotropion mega*'dır (ἡλιωτρόπιον μέγα), kabaca büyük günebakan olarak tercüme edilebilir ve akrep kuyruğu ile benzerlik kurulan bitki budur. Diğeri ise *heliotropion mikron*'dur (ἡλιωτρόπιον μικρόν), bu bitkinin de diğeri gibi yaprakları ile güneşi takip ettiği kaydedilmiştir ve meyve yapısı nedeniyle siğil tedavisi ile özdeşleştirilmiştir (Dioscorides, 2000: 4-193, 194). Bitkiler Anadolu'da, siğil (Tabîb İbn-i Şerif, 2017: 320) ve akrep sokması (İbn Baytâr, 2017: 290) vakalarında kullanılmıştır.

Yılan yasaduğı ve yılan bıçağı adları ile bilinen bitkilerin⁴¹ çiçek kurulu, adlarından da anlaşılacağı üzere yılan benzemektedir. Anadolu'da bitkinin suyu vücuda sürüldüğünde yılanların sokmayacağına, bitkilerin parçaları yere serpildiğinde ise serpilen yere yılan

³⁶ Örneğin, afsentîn olarak bilinen *Artemisia absinthium* L., rahim hastalıkları (Anonim, 2001: 64) tedavisinde kullanılmıştır.

³⁷ *Conium maculatum* L.

³⁸ *Scorpiurus muricatus* L. / *Coronilla scorpioides* (L.) W.D.J.Koch

³⁹ *Doronicum grandiflorum* Lam.

⁴⁰ *Heliotropium europaeum* L. / *Chrozophora tinctoria* (L.) A.Juss.

⁴¹ *Dracunculus vulgaris* Schott / *Arum italicum* Mill. / *Arum maculatum* L.

gelmeyeceğine inanılmıştır (Buçukcu, 2017: 87). Bitkiler ile kurulan diğer benzerlik ise yine çiçek kurulları ile ilgilidir. Çiçek kurulu erekte olmuş penise benzeyen bitkiler, cinsel istek arttıracı olarak kullanılmıştır (İshâk bin Murâd, 2016: 22).

Metinlerimizde yer verilen ahiyûn (أحيون) kelimesi, bitkilerin⁴² Antik Yunancadaki karşılığı olan ekhion'dan (ἔχιον) muharreftir ve ilgili dilde küçük engerek anlamına gelmektedir. Bitkilerin çiçek kurulu yapı itibariyle yılan başına benzemektedir ve bu nedenle yılan ısırması kaynaklı vakalarda antidot olarak kullanılabilceği düşünülmüştür. Dioscorides, bitkilerin yılan ısırması halinde zehri nötralize ettiğini, hatta bitkileri önceden alanların yılanlar tarafından ısırılmayacağını savunmuştur (Dioscorides, 2000: 4-27). Bitkiler Anadolu'da da yılan tarafından ısırılanlara verilmiştir (İbn Baytâr, 2017: 22).

Yılan benzerliği kurulan diğer bitki⁴³ metinlerimizde ûd el-hayye (عود الحية) adı ile geçmektedir. Bu bitki, uzun, ince ve kıvrımlı bir kök sistemine sahiptir. Anadolu'da bitkiye hem panzehir olarak başvurulmuş hem de elde tutulduğunda yılan kovucu olduğuna inanılmıştır (İbn Baytâr, 2017: 314).

Ulama, olasılıkla eklemli gövde yapısı nedeniyle bitki⁴⁴ için kullanılan isimdir. Bitki, generatif dönemde belirgin biçimde at kuyruğunu andırır. Tabib Şerif (15. yy.), sulak alanlarda görülen bitkinin at kuyruğuna benzediğini, at otu olarak bilindiğini ve atları beslemek için kullanıldığını yazmıştır (2017: 267). At kuyrukları zehirli oldukları bilinen bir cinstir, biz bitkilerin hayvan yemi olarak kullanıldığına dair bir bilgiye diğer kaynaklarımızda rastlamadık. Dolayısıyla, Şerif'in bitkinin at kuyruğuna benzemesi nedeniyle, benzerliği atları beslemek için kullanılabilceği olarak yorumladığının ötesinde bir çıkarıma sahip değiliz.

Haşhâş zübdî (خشخاش زبد) olarak bilinen bitkide⁴⁵, konukçu olan böcekler (*Philaenus spumarius* gibi) tarafından üretilen, şeytan tükürüğü olarak bilinen beyaz renkli ve köpüklü bir sıvı görülür. Bu sıvı ile bazı epilepsi nöbetlerinde görülen hastanın ağzının köpürmesi arasında bağlantı kurulmuş ve bitki epilepsi vakalarında kullanılmıştır (İbn Baytâr, 2017: 195).

Ortaçağda İşaret Teorisi kapsamında değerlendirilen bitkilerin en meşhurları metinlerimizde luffâh (لفاع), yabrûh el-sanem (بيروح الصنم) ve sirâc el-kutrüb (سراج القطرب) olarak geçen bitkilerdir.⁴⁶ Bitkilerin kök sistemi insana ya da insana benzediği düşünülen metafiziksel varlıklara benzetilmiştir. Bu benzerlik bitkinin psikiyatrik vakalarda kullanılmasının yanı sıra metafiziksel varlıklar üzerinde de etkili olduğu inancını doğurmuştur. Bu bakımdan, Ortaçağ Anadolu'su Türkçe yazınında görülen ampirik anlayış içinde bu bitkiler istisnai bir konumdadır. Örneğin kaynaklarımız arasında yer alan *Hazâ Kitâb u Hükemâ-yı Tertîb-i Mu'âlece* adlı eserde Süleyman'ın yüzüğünde bu bitkiden bir parça taşıdığı için insan ve cinlere hükmettiği, Zülkarneyn'in de bu bitki sayesinde

⁴² *Echium plantagineum* L. / *Echium rubrum* Forssk.

⁴³ *Rauwolfia serpentina* (L.) Benth. ex Kurz

⁴⁴ *Equisetum telmateia* Ehrh.

⁴⁵ *Silene vulgaris* (Moench) Garcke

⁴⁶ *Mandragora officinarum* L. / *Mandragora autumnalis* Bertol.

doğu ve batının hükümdarı olduğu zikredilmiştir. Kaynağımıza göre bitkiyi söken canlı anında ölmektedir, bu yüzden aç bırakılan bir köpeğe bitki bağlandıktan sonra yemek gösterilerek bitkinin sökülmesi tavsiyesinde bulunulmuştur. Dahası, bitkiyi yanında taşıyanın hasta olmayacağı, dumanı evlere tutulduğunda cin ve şeytanların giremeyeceği, kola asıldığında ok ve kılıcın işlemeceği, muska olarak takıldığında ateşten, yıldırım çarpmasından ve suda boğulmaktan koruyacağı gibi bir dizi absürd bilgi verilmiştir (Gümüştam, 2009: 192). Gerçekte bu bitkiler Anadolu'da doğal olarak yayılış göstermektedir ve söz konusu etkilerin gerçekliği deneyimlenebilir. Bu örnek, Ortaçağ Anadolu yazınının, kaynaklarını doğrudan kullandığına dair somut bir örnektir. Bitkiler Anadolu'da ayrıca melankoli (Gümüştam, 2009: 191), epilepsi (İbn Baytâr, 2017: 261) ve delilik (İbn Baytâr, 2017: 393) vakalarında kullanılmış, rüyada bitkiyi görenin, görene göre karısının ya da kocasının hasta olacağına yorulmuş (Eminoğlu, 2003: 217), tüm bitkilerin insanların faydası için yaratılmış olmalarına rağmen bu bitkinin hem insan hem de cinler için yaratıldığı belirtilmiştir (Aktürk, 2012: 52).

Üzn el-fâr (أذن الفار) olarak bilinen bitkilerin⁴⁷ adları, Antik Yunancadaki karşılıkları olan muos ota'nun (μυὸς ὄτα) tercüme edilmesi ile oluşturulmuştur. Buna uygun olarak Akşemseddin de bitkileri sıçan kulağı adı ile karşılamıştır. Bu isimlerde atıf, bitkilerin yaprak biçiminin fare kulağını andırıyor olmasındadır. Bitkilerimiz için kullanılan diğer isimler 'ayn el-hüdhüd (عين الهدد) ve bunun Türkçe karşılığı olan hüdhüd gözü'dür. Bu isimlerde de atıf bitkilerin göze benzer çiçek yapılarındadır. Benzerlik itibarıyla bitkilerimiz, kulak ağrısı (Aydın, 2016: 172) ve göz hastalıklarının (Çetin, 2016: 169; İbn Baytâr, 2017: 28) tedavisinde kullanılmıştır.

Ma'denûs (معدنوس) günümüzde yaygın olarak yetiştirilen ve tüketilen bir bitkidir.⁴⁸ Biz bu bitkinin doğal örneğini gözlemleyemedik, bu nedenle doğal habitatı hakkında bilgi sahibi değiliz. Ancak Dioscorides, bitkinin kayalık sarp yamaçlarda görüldüğünü belirtmiş ve bu nedenle petroselinon (πετροσέλινον), yani taş kerevizi olarak bilindiğini yazmıştır (2000: 3-77). İshâk bin Murâd da (14. yy.) bitki için "tağda, yabanda biter" ifadesini kullanmıştır. Bitkinin kayalık bölgelerde yetişmesi doğrudan böbrek ve mesane taşlarında etkili olacağı sonucunu doğurmuştur. Bitki Anadolu'da, böbrek şikayetleri (Tabîb İbn-i Şerîf, 2017: 259) ve mesane şikayetleri (Çetin, 2016: 57) vakalarında kullanılmış, bitkiden taş düşürücü (Tabîb İbn-i Şerîf, 2017: 261) olarak faydalanılmıştır.

Metinlerimizde kûtülidûn (قوطلويدون) adı ile geçen bitkiler⁴⁹ doğrudan kayaların üzerinde yetişmektedir ve göbeği andıran etli yaprakları (suculentus) vardır. Söz konusu habitat tercihi, bitkilerin Anadolu'da taş düşürücü ve idrar söktürücü olarak kullanılmaları sonucunu doğurmuştur (İbn Baytâr, 2017: 334).

Sөгüt cinsi, çoğunlukla sulak alanların civarını tercih eden bir cinstir. Metinlerimizde söğüt adı ile geçen bitki de⁵⁰ yaygın olarak dere boyları ile sulak alanların yakınında görülür. Bitkimiz Anadolu'da, kendisi ile aynı habitatta görülen dişi sivrisineklerin

⁴⁷ *Asperugo procumbens* L. / *Myosotis scorpioides* L. / *Myosotis arvensis* (L.) Hill

⁴⁸ *Petroselinum crispum* (Mill.) Fuss

⁴⁹ *Umbilicus rupestris* (Salisb.) Dandy / *Umbilicus luteus* (Huds.) Webb & Berthel.

⁵⁰ *Salix alba* L.

(Familia: Culicidae) yaydığı bir tür ateşli hastalık olan sıtmanın tedavisinde kullanılmıştır (Celâlüddin Hızır, 1990: 138).

Serv (سرو), Ortaçağ Türkçe şiirinde yaygın olarak sevgilinin ve/veya övülen bir kişinin (örneğin bir devlet adamının) boyu ile ilişkilendirilmiştir (Mehmed II, 2014: 211; Yunus Emre, 1998: 152 Ahmed-i Dâî, 1992: 330; Nesîmî, 1990: 100; Şeyhî, 1990: 56; Necatî Beg, 1992: 101; Karamanlı Aynî, 1997: 339). Bitki⁵¹ taç yapmaz ve nihai yükseliğine kadar düz bir şekilde uzar. Boy ilişkisi rüya tabirlerinde de kendini göstermiştir. Rüyasında serv ya da sanavber⁵² gören kimsenin ömrünün uzun olacağı değerlendirilmiştir (Eminoğlu, 2003: 214).

Rüyada sarı renkli meyveleri görmenin, koparmanın ya da tüketmenin, meyvelerin rengi nedeniyle hastalığa işaret ettiğine yorulmuştur. Ahmed-i Dâ’î (fl. 15. yy.) ise, amrûd’un⁵³ (امرود) bu durumun istisnası olduğunu kaydetmiştir (Ahmed-i Dâ’î, 2021: 378).

Bitkilerin yapılarına dayalı tabir edilmeleri nâr’da da⁵⁴ (نار) kendini göstermektedir. Buna göre, rüyasında nar gören birinin rüyası, yakın zamanda zengin olacağı şeklinde yorumlanmıştır (Demir, 2004: 73).

Sonuç

Çalışmamızda yer verdiğimiz örneklerden, İşaret Teorisi kapsamında değerlendirilen bitkilerin bir bölümünün teorinin konsepti ile doğrudan ilişkilendirilebileceği, bir kısmının ise dolaylı bir benzerliğe sahip olduğu sonucuna varıyoruz. Teori, Ortaçağ Anadolu’nda genel bir kabule sahiptir ve kullanımlar ile ilgili herhangi bir şüphe ya da akla ve mantığa uyumsuzluk not edilmemiştir. Öte yandan Türkçe yazan bilim insanlarının bu teoriye somut bir katkı sunmadıkları da anlaşılmıştır. Kullanımların tamamı, Yunanca, Latince ve Arapça yazınında geçtiği şekliyle alınmış, bu yazınlarda yer bulmamış hiçbir bitki Anadolu Ortaçağındaki metinlerde yer almamıştır. Bu çalışma ile dar anlamda (sensu stricto) Anadolu’da hastalıkların tedavisinde izlenen metotlardan biri olan “benzer benzeri tedavi eder” ilkesi kapsamındaki uygulamalar derli toplu olarak gösterilmiştir.

⁵¹ *Cupressus sempervirens* L.

⁵² Sanavber, Ortaçağ Anadolu Türkçe yazınında *Pinus pinea* L. taksonunun karşılığı olarak kullanılmıştır ancak Farsça etkisinin Arapça etkisine göre daha yoğun olduğu Türkçe şiir ve hikâye metinleri bu durumun istisnasıdır. Biz bitkiyi Farsçadaki karşılığı olan ve dilimizde kâvâk (*Populus* L.) olarak bilinen bitki karşıladık. Zira *Populus* ile boy/uzunluk arasındaki bağıntı, *P. pinea*’ya göre çok daha güçlüdür.

⁵³ *Pyrus communis* L.

⁵⁴ *Punica granatum* L.

Kaynakça

- Ahmed-i Dâ'i (2021). Tercüme-i Kitâbü't-Tabîr. Haz. İhsan Sabri Çebi. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Ahmed-i Dâi (1992). Çengnâme. Haz. Gönül Alpay Tekin. Massachusetts: Harvard Üniversitesi Yakındoğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü.
- Aktaş, Esra Gül (2010). Abdulvehhâb bin Yusuf'un Müntehab Adlı Tıp Kitabı (İnceleme-Metin-Dizinli Sözlük). Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi. Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Sivas.
- Aktürk, Ekin (2012). Maddetü'l Hayât (İnceleme - Metin - Dizin). Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale.
- al-Ghâfiqî (1937). The Book of Simple Drugs II. Ed. M. Meyerhof ve G. P. Sobhy Bey. Cairo: Government Press.
- Anonim (2001). XV. Yüzyılda Yazılmış Bir Tıp Eseri: Kitâbü'l-Mühimmât. Haz. Sadettin Özçelik. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Anonim (2013). Cerrâh-Nâme. İnceleme - Metin - Dizin - Tıpkıbasım. Haz. Serdar Yavuz. İstanbul: Kesit.
- Aydın, Çiğdem (2016). Ahî Çelebi Tercemetü'l-Mûcez Fî't-Tıbb (Giriş-İnceleme [Söz Dizimi] -Metin [1b-70a Varakları Arası] -Dizinler). Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi. Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bolu.
- Aynacı, Mihrican (2014). Sultâniyye (İnceleme, Metin, Dizin). Yayınlanmamış Doktora tezi. Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.
- Buçukcu, Zeynep (2017). Mahmud bin Kadı-i Manyas'ın 'Acebü'l-Üccab Adlı Eserinin Transkripsiyon ve Dizini. Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi. Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Celâlüddin Hızır (Hacı Paşa) (1990). Müntahab-ı Şifâ I. Haz. Zafer Önler. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Çetin, Hasan Ali (2016). Akşemseddin'in Mâddetü'l-Hayât Adlı Eseri (İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasım). Yayınlanmamış Doktora tezi. Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Demir, Erkan (2004). Ahmed-i Dâi, Ta'bir-nâme, (100B-208B) Giriş - Çevriyazılı Metin - İndeks- Tıpkıbasım. Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi. Osmagazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Dioscorides Pedanius (2000). De Materia Medica. Çev. T. A. Osbaldeston. Johannesburg: Ibis Press.

- El-Beyrûnî (2011). Kitâbü's-Saydana Fî't-Tıbb. Çev. Esin Kâhya. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Eminoğlu, Hatice (2003). Müşkil-Güşâ (Ta'bir-nâme) (Dil Bilgisi-Metin-Dizin). Yayımlanmamış Doktora tezi. Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Erarslan, Ahmet (2018). Kitâb-ı Mücerrebât. Yayımlanmamış Yüksek Lisans tezi. Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Eşref bin Muhammed (1961). Hazâ'inü's-Saâ'dât. Haz. Bedi N. Şehsuvaroğlu. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Everett, Nicholas. (2012). The Alphabet of Galen. Toronto: University of Toronto Press.
- Gümüştam, Gürkan (2009). Hazâ Kitâb u Hükemâ-yı Tertîb-i Mu'âlece Adlı Eser Üzerine Bir Dil İncelemesi (İnceleme-Metin-Dizin-Terimler Sözlüğü). Yayımlanmamış Yüksek Lisans tezi. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Gürlek, Mehmet (2011). İbrahim bin Abdullah'ın Cerrâh-Nâme (Alâ'im-i Cerrâhîn) Adlı Eseri (Giriş-Metin-Sözlük). Yayımlanmamış Doktora tezi. Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Hekim Bereket (2016). Hulasa. Metin – Sözlük. Haz. Binnur Erdağı Doğuer. Ankara: Ürün Yayınları.
- Ibn al-Baithar (1840). Grosse Zusammenstellung über die Kräfte der bekannten einfachen Heil- und Nahrungsmittel I. Çev. Joseph von Sontheimer. Stuttgart: Hallberger'sche Verlagshandlung.
- Ibn al-Baithar (1842). Grosse Zusammenstellung über die Kräfte der bekannten einfachen Heil- und Nahrungsmittel II. Çev. Joseph von Sontheimer. Stuttgart: Hallberger'sche Verlagshandlung.
- İbn Baytâr (2017). Tercüme-i Câmî'u Müfredâtî'l-Edviye ve'l-Eğziye. Haz. Kevser Topkar, vd. İstanbul: Sağlık Bilimleri Üniversitesi Yayınları.
- İbni Sina (1998). Canon of Medicine Book II: Materia Medica. New Delhi: Jamia Hamdard.
- İshâk bin Murâd (2016). Edviye-i Müfrede. Haz. Mustafa Canpolat ve Zafer Önler. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Karaman, Muhammed İhsan (2019). Osmanlı Tıbbında İlk Bahname Örneği: Musa b. Mesud'un Bahname Tercümesi ve Modern Üroloji Açısından Değerlendirilmesi. Yayımlanmamış Doktora tezi. İstanbul Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Karamanlı Aynî (1997). Dîvân. Haz. Ahmet Mermer. Ankara: Akçağ Yayınları.

- Kaya, Emel (2008). *Muyıddin Mehî'nin Müfîd (Nazmü't-Teshîl) Adlı Eseri (İnceleme-Metin-Dizin) ve Bu Eserin XV. Yüzyıl Türk Tıp Dilinin Oluşmasındaki Yeri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi. Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Konya.
- Koldanca, Nesibe (2018). *Teshîl'in Nüshası Üzerine Dil Bilgisi Çalışması (Metin-İnceleme-Dizin/Sözlük)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi. Karabük Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karabük.
- Küçük, Esmâ (2014). *Ankara Üniversitesi Veterinerlik Fakültesinde Bulunan ve Aristo'ya Atfedilen Anonimleşmiş Baytarnâmeler: Kitabı Baytarnâme II (vr. 42b-94b) (İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasım)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi. Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Mehmed II (2014). *Divân. Haz. Muhammet Nur Doğan*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Mihri Hâtun (2007). *Divân. Haz. Mehmet Arslan*. Ankara: Amasya Valiliği.
- Necatî Beg (1992). *Divân. Haz. Ali Nihat Tarlan*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Nesîmî (1990). *Divân. Haz. Hüseyin Ayan*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Okumuş, Necdet (1998). *Muhammed bin Mahmûd Şîrvânî'nin (XV. yy) Göz Hastalıklarına Ait "Mürşîd" Adlı Eseri (İnceleme-Metin-Sözlük-İndeks)*. Yayınlanmamış Doktora tezi. Ege Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Özdemir, Güllü (2018). *Hekim Beşîr Çelebi, Mecmû'atü'l-Fevâid (Giriş - İnceleme - Çeviri Yazılı Metin - Dizin)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi. Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Sivas.
- Özer, Osman (1995). *Ahmedî: Tervîhü'l-Ervâh (Giriş - İnceleme - Metin)*. Yayınlanmamış Doktora tezi. Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- Plinius (1945). *Natural History, IV, Libri XII-XVI*. Çev. H. Rackham. Cambridge: Harvard University Press.
- Plinius (1966). *Natural History, VII, Libri XXIV-XXVII*. Çev. H. Rackham. Cambridge: Harvard University Press.
- Plinius (1970). *Natural History, V, Libri XVII-XIX*. Çev. H. Rackham. Cambridge: Harvard University Press.
- Rıza, Adnan A. (1987). *Hacı Paşa'nın Kitab'ı Şifaül Eskam ve Devaül Alam Adlı Eseri Üzerinde İncelemeler*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi. Ankara Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

- Şengün, Musa (2017). 'Alî bin İshâk Müfredât-ı Mükellef (Giriş, Söz Varlığı Üzerine Bir İnceleme, Metin, Sözlük). Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi. Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Bolu.
- Şeyhî (1990). Divân. Haz. Mustafa İsen ve Cemal Kurnaz. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Şirvani Mahmud (2007). Kemâliyye. Haz. Ali Haydar Bayat. İstanbul: Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği.
- Tabîb İbn-i Şerîf (2017). Yâdigâr. Haz. Komisyon. İstanbul: Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği.
- Theophrastus (1916). Enquiry into Plants II. Çev. Arthur Hort. The Loeb Classical Library. London: William Heinemann.
- Toprak, Serdar (2019). Acâibü'l-Mahlûkât Garâibü'l-Mevcûdât (v. 1a-40b) İnceleme-Metin-Dizin. Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş.
- Tutmacı (2018). Tabiatnâme. Haz. Yakup Karasoy. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Uysal, Feriştah Funda (2010). "Mücerrebname" Edisyon Kritik İncelemesi ve Dizin. Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi. Muğla Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Muğla.
- Yıldız, Elifnur (2016). Ahî Çelebi Tercemetü'l-Mücez Fî't-Tıbb (Giriş-İnceleme [Ses ve Şekil Bilgisi] -Metin [70b-141a Varakları Arası] -Dizin). Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi. Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bolu.
- Yunus Emre (1998). Divân. Haz. Mustafa Tatçı. Ankara: Akçağ Yayınları.

Yayın Geliş Tarihi: 2022-05-24

Yayın Onay Tarihi: 2022-06-06

DOI No: 10.35343/kosbed.1120586

Rüya Nisa KÖRKEN*

Figen BÜYÜKAKIN**

Diyarbakır Kadınlarının Pandemi Sürecinde Değişen Tüketim Alışkanlıkları***

Changing Consumption Habits of Diyarbakır Women During the Pandemic Process

Özet

Ele alınan çalışmada, yeni süreçten en çok etkilenen kadınların, Diyarbakır özelinde söz konusu sürece uyum sağlarken tüketim alışkanlıklarının ne yönde şekillendiğinin değerlendirilmesi amaçlanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda kadınların, hem aile bütçesi yönetiminin merkezinde olmaları hem de salgın döneminin en az hasarla atlatılabilmesi için başlatılan "hayat eve sığar (HES Kodu) uygulaması kapsamında karşılaştıkları sorumluluk artışı nedeniyle harcamalarında ve tüketim alışkanlıklarında nasıl bir değişim gösterdikleri sorgulanmaktadır. Diyarbakır kadınlarının dikkate alınmasının en önemli nedeni ise doğu kadınlarının zamanlarının çoğunu ailesi ve çocukları için ev işleriyle meşgul olarak geçirdiği ve çalışma hayatında çok fazla yer almadığı düşüncesinin yaygın olmasıdır. Çalışmada, Diyarbakır ili merkezinde yaşayan 400 kadın tüketici ile birebir görüşülerek gerçekleştirilmiştir. Katılımcılara 34 sorudan oluşan bir anket uygulanmıştır. Elde edilen veriler, SPSS 26.0 paket programı ile analiz edilmiştir. Analiz sonuçlarına göre, kadınların yaşları ile orantılı olarak genellikle zorunlu ihtiyaçların giderilmesi amacıyla yapılan tüketim harcamalarını arttırdıkları ve bunun için de online alışveriş yapma tercihinde buldukları gözlemlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Covid-19 Salgını, Tüketim Alışkanlıkları, Kadın Tüketiciler, Diyarbakır

Jel Kodları: D12

Abstract

In this study, it is aimed to evaluate how the consumption habits of women who are most affected by the new process are shaped while adapting to the said process in Diyarbakır. For this purpose, it is questioned how women have changed in their spending and consumption habits due to the increase in responsibility they face within the scope of the "life fits at home (HES Code) practice, which was initiated both to be at the center of family budget management and to overcome the epidemic period with the least damage. The most important reason why women in Diyarbakır are

* Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı İktisat Politikası Yüksek Lisans Programı Öğrencisi, email: ruyakrkn@gmail.com ORCID: 0000-0002-9301-3964

** Doç. Dr., Kocaeli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, email: bfigen@kocaeli.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0226-7265

*** Bu çalışma, Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı İktisat Politikası Bilim Dalında hazırlanan yüksek lisans tezinden türetilmiştir

taken into account is the widespread belief that eastern women spend most of their time busy with housework for their family and children and do not take much place in working life.

In the study, 400 female consumers living in the city center of Diyarbakır were interviewed one-on-one. A questionnaire consisting of 34 questions was applied to the participants. The obtained data were analyzed with the SPSS 26.0 package program. According to the results of the analysis, it has been observed that women generally increase their consumption expenditures in order to meet their compulsory needs in proportion to their age, and they prefer to shop online for this.

Keywords: Covid-19 Outbreak, Consumption Habits, Female Consumers, Diyarbakır

Jel Codes: D12

Giriş

Etkilerini günümüzde hala hissetmekte olduğumuz covid-19 pandemisi, alışkanlıkları, yaşam tarzlarını tamamen değiştirmiş ve her şeyden önemlisi pek çok insanın ölümüne neden olmuştur. Salgından korunabilmek amacıyla alınan tedbirler kapsamında yaşanan zorunlu izolasyon süreçleri, karantinalar, insanların eve kapanmaları, bireylerin yeni alışkanlıklar kazanmalarına yol açmıştır. Bireyler, bu dönemde zorunlu ihtiyaçlar dışında tüketim harcaması yapmamayı tercih etmiş ve salgın paniği harcama kalemlerini çeşitlendirmiştir. Salgından önce internet yoluyla alışveriş yapmaktan uzak duran bireyler, salgınla birlikte zorunlu veya tercihe bağlı tüm ihtiyaçlarını internet üzerinden yapmaya başlamışlardır. Bu durum internet kullanımının artmasına neden olmuş ve hem bireylerin hem de işletmelerin iş takiplerini sanal ortamda gerçekleştirmelerinin önünü açmıştır. Sonuç itibarıyla, salgınla birlikte yüz yüze yapılan alışverişler azalış gösterirken e-ticaret girişimleri artış kaydetmiştir. Ayrıca bireylerin pandemi nedeniyle sürekli evlerinde bulunma zorunluğu karşısında ruhsal ve psikolojik sorunlara maruz kalmaları da söz konusu olmuştur. Bu dönemde yaşanan sosyal çöküntü, pek çok ailenin çözülmesinin de alt yapısını oluşturmuştur.

Salgının ülke ekonomilerine yansımaları da olumsuz olmuştur. Şöyle ki, günümüz itibarıyla siyasi sınırların korunduğu ama ekonomik sınırların kaybolduğu yani küreselleşen bir dünyada salgının baş göstermesi bulaş etkisinin yaygınlaşmasını tetiklemiştir. Salgından korunmak için ise ülkelerin kapılarını kapatmalarına ve ulaşımalarını sınırlandırmalarına rağmen salgının yayılma hızının önüne geçemedikleri görülmüştür. Bu gelişime hazırlıksız yakalanan ülkeler, kapasite sorunu, sağlık sisteminin yetersizliği, hizmet sektöründe çalışanların çoğunun işsiz kalması, turizm gelirlerinin düşmesi, eğitimde aksamaların olması gibi pek çok farklı sorunla karşı karşıya kalmışlardır.

Sonuç olarak covid 19 pandemisi, insanlık için önemli bir krizdir ve bu krizin hem psikolojik hem toplumsal hem de ekonomik yansımaları her açıdan derindir ve olumsuz yöndedir. Şöyle ki, salgın döneminde ülke ekonomilerinde talebin daralması, sağlık harcamalarının artması, turizm gelirlerinin elde edilememesi, tüketim harcamalarının artması ve tüketim alışkanlıklarının değişmesi, aile içinde erkeğin sorumluluk alanı

daralırken kadının sorumluluk alanının genişlemesi, ölüm oranlarının artması gibi gelişmeler yaşanmıştır.

Bu gelişmeler ışığında çalışmada, kadınların aile içindeki yükünün ağırlığı, sorumluluklarının artması ve çalışma hayatı dikkate alınarak Diyarbakır özelinde tüketim harcamaları ve alışkanlıklarının salgından ne yönde etkilendiği değerlendirilmektedir. Diyarbakır kadınlarının örneklem olarak seçilmesinin en önemli nedeni, doğu kadınlarının sosyal ve ekonomik anlamdaki gelişmeleri, toplumsal konumlarının ve değerlerinin farklılaşmasının daha çarpıcı bir şekilde gözlemlenebilmesidir. Bu bölgede yaşayan kadınlar, önceleri sadece ev işlerinden sorumlu iken günümüzde eğitimin de katkısıyla bir iş yeri yönetiminden sorumlu hale gelmişlerdir. Böylece ekonomik güç kazanan kadınlar içgüdüsel bir tutumla da desteklendikleri için çokça alışveriş yapmakta ve tüketim yönetimini ele geçirmektedirler. Salgın döneminde yaşanan değişim ve gelişime, zamanla oluşan ön yargıların yıkılmasına yönelik değerlendirmeler, Diyarbakır'da yaşayan kadın tüketicilere yöneltilen toplam 34 sorudan oluşan bir anketin uygulaması sonucunda elde edilen veriler kullanılarak yapılmıştır.

Çalışmada, öncelikle literatür taramasına yer verilmekte, ardından Diyarbakır ilinin kadın profili hakkında kısa bir bilgilendirme yapılarak kadın tüketicilerin tüketim alışkanlıklarının ve harcamalarının salgından ne şekilde etkilendiği ortaya konmaya çalışılmaktadır. Bunun için bir alan araştırması gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda Diyarbakırlı kadın tüketicilere çoktan seçmeli olarak hazırlanan ve toplam 34 sorudan oluşan bir anket uygulanmıştır. Son olarak anketten elde edilen veriler çeşitli analizlere tabi tutularak sonuçlara ilişkin değerlendirmeler de bulunmaktadır.

1. Literatür Taraması

Covid-19 pandemisinin ilk zamanları, ekonomik açıdan değerlendirildiğinde yaşanan gelişmeler bir arz şoku niteliği taşıırken daha sonra bu durum arz ve talep şoklarının bir uyumu haline dönüşmüştür (Aykaç ve Murat, 2020: 101). Buradan hareketle covid-19 pandemisi ile ilgili olarak her açıdan (ekonomik, sosyal, sağlık gibi) ele alınmak suretiyle pek çok çalışma literatüre kazandırılmıştır. Beybur ve Çetinkaya (2020), Cinel (2020), Görkem (2020), Kılıç (2020), Yılmaz ve Bayram (2020), Ulun (2020), Kayabaşı (2020), Güven (2020), Eryüzlü (2020), Hacıoğlu ve Sağlam (2021) ve Pilatin ve Dilek (2021) bu çalışmalardan bazılarıdır. Ancak salgının tüketim, tüketici ve özellikle de kadın tüketiciler üzerindeki etkisini araştıran araştırma sayısı sınırlı düzeydedir. İzleyen süreçte ana teması belirtilen kavramları içeren bir kısım çalışmalara yer verilmektedir:

Nacar ve Özdemir (2021) çalışmalarında, covid-19 döneminde 16 e-ticaret pazaryeri web sitesini örneklem olarak seçmek suretiyle bu sitelerin dinamikleri ve bunlarda meydana gelen değişimleri irdelemişlerdir. Analiz için ise covid-19 pandemisinin farklı dönemlerine ait ikincil verileri kullanmayı tercih etmişlerdir. Dikkate alınan verilerle geliştirilen model ve hipotezlere kanonik korelasyon analizi uygulanmıştır. Analiz sonucunda, bağımlı değişkenler ile bağımsız değişkenler arasında güçlü bir ilişkinin bulunduğu ve söz konusu ilişkinin farklı aylarda da tekrarlandığı bulgusu elde edilmiştir. Ayrıca ilgili aylarda değişkenler arasındaki ilişkinin salgın boyunca değişime uğradığı da gözlemlenmiştir.

Chen vd. (2020), 214 şehre ait günlük işlem verilerini kullanarak covid-19'un tüketime olan etkisini araştırmışlardır. Analiz sonucunda elde edilen bulgulardan, tüketicinin %32 oranında günlük banka kartı ve mobil QR kod işlemleri nedeniyle azaldığı, mal ve hizmet harcamalarının da sırayla %33 ve %34 oranında yine azaldığı anlaşılmaktadır. Sektörel açıdan yapılan değerlendirmeye göre ise yemek, eğlence ve seyahat harcamalarının %64 ve %59 düzeylerinde ciddi bir düşüş sergilediği tespit edilmiştir.

Çakıroğlu vd. (2020) de çalışmalarında, tüketici davranışlarının covid-19 dönemindeki değişimini incelemişlerdir. Çalışmada, tüketici davranışlarındaki eğilimlerin ileride bir yaşam tarzı haline dönüşüp dönüşmeyeceği konusu sorgulanmış ve hem covid-19 sürecinde hem de sonrasında bu eğilimlerin nasıl evrildiğine ilişkin bir değerlendirme yapılmıştır. Sonuç itibarıyla tüketicilerin, salgın döneminde temel ihtiyaçların giderilmesi için çevrimiçi alışverişi ve dijital platformları daha fazla tercih ettikleri ve dolayısıyla da bu tercihlerin uzun dönemli olması halinde yaşam tarzlarında büyük değişikliklerin olabileceği ifade edilmiştir. Öte yandan firmaların ise daha çok kurumsal sosyal sorumluluk projelerine ağırlık verdikleri ortaya çıkmıştır.

Kalaylıoğlu (2020) yayınladığı raporda, Türkiye'deki kadın ve erkekler üzerinde covid-19 salgınının ne yönde bir yansıma gösterdiğini değerlendirmeye çalışmıştır. Bilgisayar Destekli Telefon Görüşmesi (CATI) yapılarak çoktan seçmeli sorulardan oluşan standart bir anket formu üzerinden gerçekleştirilen çalışmada, 759'u kadın 749'u da erkek olmak üzere toplamda 1508 katılımcıya ulaşılmıştır. Görüşmeler sonucunda elde edilen veriler ışığında kadınlar ve erkeklerin pandemiden eşit olarak etkilenmedikleri bulgusu elde edilmiştir. Ayrıca salgının neden olduğu kriz, zaten var olan toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin daha da belirginleşmesine neden olmuştur.

Kadıoğlu ve İnce (2020) çalışmalarında, salgın nedeniyle Türkiye'de yaşanan kapanma sürecinde tüketicilerle görüşerek artan stoklama eğiliminin online satın alma davranışına olan etkisini araştırmışlardır. Elde edilen verilerle AMOS programı kullanılarak yapılan eşitlik modellemesi, pandemi döneminde tüketicilerdeki stoklama eğiliminin online satın alma davranışı üzerinde pozitif bir etki doğurduğu sonucunu ortaya çıkarmıştır. Ayrıca tüketicilerin bu dönemde çoğunlukla online alışveriş yaparken çay/kahve, ev temizlik ürünleri, makarna ve kuru bakliyat gibi ürünleri tercih ettikleri bulgusuna ulaşılmıştır. Salgının ortadan kalkması halinde de tüketicilerin yine temizlik koşullarına çok dikkat edecekleri, kalabalık ortamlara katılım sağlamayacakları ve seyahat kararı alırken daha temkinli davranacakları gibi sonuçlar da elde edilmiştir.

Koşaroğlu ve Ünal (2020) ise çalışmalarında, Ankara, Kayseri, Konya, Sivas, Malatya ve Yozgat illerini kapsayan bölgede, rastgele seçilen toplam 1003 kişiye online olarak ulaşmak suretiyle bir anket uygulamışlardır. Çalışmada adı geçen illerin tüketici profillerinin ve tüketici taleplerinin salgın döneminde nasıl bir değişim gösterdiklerinin değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Anket bulgularından hareketle çalışmada, covid-19 sürecinin tahmin edilenden daha uzun sürmesi halinde yaşanan arz şokunun etkilerinin azaltılması için elektronik ticaretin alt yapısının güçlendirilmesi gerektiği öngörülmektedir. Ayrıca, devletin ekonomiyi dengeleyici yönde hem üretici hem de tüketiciler için çeşitli tedbirler alması istenmektedir. Şöyle ki, devletin tüketiciyi destekleyip talebi arttırarak ekonomiyi canlandırmak istemesi halinde üretimin talebi karşılayamaması enflasyonun ortaya çıkma

olasılığı artmaktadır. Öte yandan üreticilerin desteklenerek üretim artışının sağlanması halinde ise yeterli talebin olmaması ekonomiyi durgunluğa sürükleyebilmektedir. Bu nedenle çalışmada, sözü edilen bıçak sırtı dengenin kaynak dağılımının etkin olmasına bağlı olduğu vurgulanmaktadır. Buna göre kaynak dağılımının, ekonominin yapısal özellikleri ve dengelerin korunması gibi kriterler dikkate alınarak etkinleştirilmesi halinde salgının ekonomik yansımalarının tüm olumsuzluklarının diğer ülkelere göre daha hızlı ve kolay giderilebileceği ve mevcut krizin şiddetinin azaltılabileceği ileri sürülmektedir.

Soylu (2020) da çalışmasında, toplam 3391 katılımcı ile bilgisayar üzerinden web görüşmeleri (CAWI) yaparak bir anket uygulamış ve Türk tüketicisinin pandemi döneminde değişen tutum ve davranışlarını incelemiştir. Anketten elde edilen verilerin değerlendirilmesi sonucunda, tüketicilerin bu dönemde yaşanan hızlı değişime ayak uydurma çabası doğrultusunda teknolojinin imkan verdiği online alışveriş girişimlerine olağandan daha kısa sürede geçiş sağladığı, daha çok elektronik bankacılık uygulamalarını tercih ettiği, temassız kart kullanımının yaygınlaştığı ve limitlerinin yükseltildiği, alışverişlerinde ağırlıklı olarak temizlik ürünlerini talep ettikleri ve satın alma davranışlarında kullanılan araçların değişime uğradığı şeklinde bulgulara ulaşmıştır. Çalışmada ayrıca, hem girişimci hem de işletme sahiplerinin değişen tüketici davranışlarına uyum sağlayacak şekilde yeni iş modelleri geliştirmeleri gerektiği ve tarafların birbirleriyle rekabet ederken müşteri memnuniyetini ön planda tutan bir düzenlenmeye ihtiyaçları olduğu ileri sürülmektedir.

Sheth (2020) ise çalışmasında, pandemi döneminde uygulanan yasakların, kısıtlamaların ve kapanmaların tüketicilerin alışveriş alışkanlıkları üzerindeki etkisini araştırmıştır. Araştırma sonucunda, söz konusu uygulamaların alışveriş alışkanlıklarını bozduğu ve kökten değişime uğrattığı yönünde bulgulara ulaşılmıştır. Şöyle ki, bu dönemde tüketiciler, bazı mallar için önlem amaçlı stoklama eğilimi göstermektedirler. Yine bu dönemde tüketicilerin mağazalara gitmesi mümkün olmadığından mağazaların tüketicilerin ayağına gelmesi şeklinde bir uygulama başlatılmıştır. Çalışmada ayrıca yeni teknolojilerin gelişimiyle birlikte tüketicilerin ilerleyen dönemde tüketimlerini daha kolay yapabilecekleri ifade edilmektedir.

2. Salgının Diyarbakır Kadınlarının Tüketim Alışkanlıklarına Yansımaları

Tüm dünyayı etkileyen covid-19 salgını, pek çok alışkanlığın terk edilerek değişime uğramasına neden olmuştur. Eğitim, sağlık, çalışma koşulları, insan hayatı, sosyal ilişkiler ve pazar alışverişleri gibi günlük olarak rutinleşmiş pek çok eylem bu değişimden nasibini almıştır. İnsanların hayatını zorlaştıran salgın, kapanmaların ve kısıtlamaların da etkisiyle kadınların hayatını daha da zorlaştırmıştır. Ele alınan çalışmada, covid-19 pandemisinin kadınların tüketim alışkanlıklarının ne yönde bir değişime uğradığı Diyarbakır ili özelinde ele alınarak değerlendirilmektedir. Çünkü Diyarbakır, kalkınmışlık açısından ülkemizin en geri kalmış bölgelerinden biri olan Güneydoğu Anadolu Bölgesinin en çok bilinen ve tanınan ili olma özelliğine sahiptir. Bu bağlamda öncelikle Diyarbakır ilinin demografik yapısı incelenmektedir.

Tablo 1. Yıllara Göre Diyarbakır İli Nüfus Yoğunluğu (2010-2020)

Yıllar	Toplam Nüfus	Erkek	Kadın
2010	1.528.958	767.503	761.455
2011	1.570.943	795.894	775.049
2012	1.592.167	804.952	787.215
2013	1.607.437	809.791	797.646
2014	1.635.048	824.133	810.915
2015	1.654.196	834.354	819.842
2016	1.673.119	844.011	829.108
2017	1.699.901	857.070	842.831
2018	1.732.396	875.468	856.928
2019	1.756.353	886.190	870.163
2020	1.783.431	899.516	883.915

Kaynak: cip.tuik.gov.tr. Erişim Tarihi: 23.04.2021.

Tablo 1'e göre, son on yılda Diyarbakır nüfusu, istikrarlı bir şekilde artış göstermektedir. Ayrıca bu dönemde Diyarbakır'da erkek nüfusu kadın nüfusundan daha fazladır. 2021 yılı verileri dikkate alındığında, Diyarbakır'daki erkek nüfusunun toplam nüfus içindeki payı %50,47 iken kadınların payı ise %49,53 oranındadır (cip.tuik.gov.tr. Erişim tarihi: 13.02.2022).

Tablo 2'de ise yine son on yılda Diyarbakır'da istihdam edilen kadın nüfusunun özel ve kamu sektörü açısından dağılımı yer almaktadır. Bu dönemde kadınların ağırlıklı olarak özel sektörde çalışmayı tercih ettikleri gözlemlenmektedir. Özel sektöre ilişkin 2020 yılı verisi, önceki yıllara göre düşük kalsa da söz konusu veri önceki yıllarda sürekli artış eğilimi göstermiştir. Kamu sektöründeki kadın istihdam değerleri ise inişli çıkışlı bir seyir ortaya koymaktadır.

Tablo 2. Yıllara Göre Diyarbakır'da Sektörlere Göre Kadın İstihdamı

Yıllar	Özel Sektör	Kamu Sektörü	Toplam
2010	40.473	9.224	49.697
2011	88.644	13.064	101.708
2012	133.479	32.129	165.608
2013	190.406	15.017	205.423
2014	221.498	1.098	222.596
2015	259.692	1.156	260.848
2016	246.236	713	246.949
2017	356.402	808	357.210
2018	434.225	1.092	435.317
2019	486.733	1.836	488.569
2020	279.486	10.237	289.723

Kaynak: www.iskur.gov.tr. Erişim Tarihi: 23.04.2021.

Diyarbakır özelinde ele alınan kadının bölgede üstlendiği en önemli görevi, sadece ev işleri yapması ve çocuk doğurmasıdır. Bölge halkının tutucu olması, gelenek, görenek ve törelere (berdel ve kuma olaylarının yaygın olması gibi) tam bağlılık göstermesi, eğitim seviyesinin düşüklüğü ve yetersiz istihdam olanakları bölge kadınlarının ikinci planda

kalmasının en önemli nedenleri arasında yer almaktadır (Akdemir ve Aykar, 2021: 485). Ayrıca bölgedeki kız çocukları, ailelerin ataerkil bir yapıya sahip olması ve birtakım dini ve ekonomik nedenlerden dolayı okula gönderilmemektedir. Günümüzde bu durum eskiye kıyasla azalma gösterse de bu bakış açısı hala varlığını devam ettirmektedir. Bütün bunlar kadınları, ekonomik hayattan uzaklaştırmakta ve vasıfsız eleman olarak aile içinde yani ev koşullarında çalıştırılmasına neden olmaktadır.

Oysa bir ülkenin kalkınmışlık düzeyini ifade eden en önemli göstergelerinden biri, hiç kuşkusuz kadınların istihdam seviyesidir. Herhangi bir ailede kadının çalışarak gelir elde etmesi ve aile bütçesine katkıda bulunması, o ailenin yaşam koşullarının düzelmesine, yaşam kalitesinin artmasına, eğitim koşullarının iyileşmesine, dolayısıyla beşeri sermayenin artmasına ve yoksulluğun azalmasına neden olmaktadır (Fidan, 2020: 24). Böylece ailelerin belli bir refaha ulaşması, ardından ülkelerin refahının artmasını tetikleyici bir rol üstlenmektedir.

Tablo 3. Diyarbakır’da Kadınların Ortalama Evlenme Yaşı (2010-2020)

Yıllar	Ortalama Evlenme Yaşı
2010	23,5
2011	23,4
2012	23,6
2013	23,6
2014	23,7
2015	23,7
2016	23,9
2017	24,1
2018	24,2
2019	24,5
2020	24,7

Kaynak: data.tuik.gov.tr. Erişim Tarihi: 26.04.2021.

Tablo 3, Diyarbakır kadınlarının ortalama evlenme yaşının 23 ile 25 yaş aralığında bulunduğunu yansıtmaktadır. Güneydoğu Anadolu Bölgesi bilindiği üzere eskiden gelen bir gelenek olması, başlık parasının cazip gelmesi ve okuryazar oranının düşük olması gibi nedenlerden dolayı kadınlarda evlilik yaşı (13 ile 15 arası) oldukça düşüktür (Zeren ve Gürsoy, 2020: 126-128). Ancak son 10 yıla göre, Diyarbakır’da evlilik yaşının bilinenin aksine o kadar da düşük olmadığı anlaşılmaktadır. Ayrıca son zamanlarda Diyarbakır bölgesinde kadınların eğitim seviyesinin artması ve dolayısıyla kadınların daha çok istihdama katılmaları, onları güçlendirmiş ve erkeklerin kadınlara olan bakış açısını da değişime zorlamıştır (Berber ve Eser, 2008: 4)

Pandemi döneminde çalışan kadınların ev, çocuk ve ailenin sorumlulukları yanında çalışma koşullarından kaynaklanan sorumlulukları da eklenmiş ve dolayısıyla işlerini evden yürütmek zorunda kaldıklarından yükleri bir kat daha fazlalaşmıştır. Hem iyi bir eş ve anne olma çabaları hem de işlerini en iyi şekilde başarma arzuları çalışan kadınların her birini bir rol çatışmasının içine düşürmektedir. Böylece hem ailesi hem de işvereni için elinden gelenin en iyisini yapmak durumunda olması nedeniyle de “Süper Kadın Sendromu”nu tecrübe etmektedirler (Doğan, vd., 2011: 3).

2.1. Araştırmanın Amacı ve Hipotezi

İnsan yaşamının devamlılığı için bazı temel ihtiyaçların (beslenme, giyinme ve barınma gibi) karşılanması gerekmektedir. Pandemi ile birlikte yaşamın, kısıtlamalar ve kapanmalar nedeniyle eskisi gibi sürdürülememesi bu tür ihtiyaçların giderilmesini büyük ölçüde zorlaştırmıştır. Bu dönemde ihtiyaçların karşılanması için yapılması gereken tüketim girişimleri yeni bir boyut kazanmış ve yıllarca alışılmış tüketim olgusu bir anda ortaya çıkan salgına yenik düşmüştür. Bu nedenle çalışmada, tüketim alışkanlıklarının pandemi sürecindeki değişiminin Diyarbakır kadınları özelinde değerlendirilmesi amaçlanmaktadır.

Çalışmada hedef kitle olarak özellikle kadınlar seçilmiştir. Çünkü toplumun temel taşı nasıl aile ise ailenin de temel taşı kadındır. Üstelik kadınlar aile bütçesi ve harcamalarının merkezinde yer almaktadırlar. Bunun yanı sıra pandemi döneminde uygulanan kapanma ve kısıtlamaların pek çok işyerinin evden çalışma sistemine geçmesini ve eğitimin uzaktan sürdürülmesini gerektirmesi, aile bireylerinin evde daha fazla vakit geçirmelerine neden olmuş, bu gelişmeden kaynaklanan sorumlulukların çoğunun da kadınlar tarafından üstlenilmesi kaçınılmaz hale gelmiştir. Sonuç itibarıyla salgın, çalışan kadınları hem evden çalışma sistemine ayak uydurmaya hem de çocuklarla beraber artan sorumluluğun üstesinden gelmeye mecbur bırakmıştır. Buradan hareketle çalışmada, kadınların ülkenin en az kalkınmış bölgesinde yer alan ve bölgenin en bilinen ili olan Diyarbakır ili özelinde ele alınarak salgın döneminde tüketim alışkanlıklarında bir değişimin gözlenip gözlenmediği sorgulanmak istenmiştir. Ayrıca yapılan araştırmadan elde edilen veriler, covid-19 pandemisinin tüketim üzerindeki etkisini değerlendirmek üzere niceliksel yöntemlerle incelenmeye tabi tutulmuşlardır.

2.2. Ana Kütle ve Örneklem

Araştırmaya konu edilen Diyarbakır ilinin toplam nüfusu 1.783.431 kişidir. Bu nüfusun yaklaşık yarısı 883.915 kişisi kadınlardan oluşmaktadır. Ancak ele alınan çalışmada, söz konusu olan kadın nüfusu bir bütün olarak ele alınmamış sadece sosyoekonomik olarak önemli bir role sahip olan kadınlar dikkate alınmıştır. Bu bağlamda, çalışmanın örneklem büyüklüğü, 18 ile 65 yaş ve üzeri (461.007) Diyarbakırlı kadın tüketicilerden oluşmaktadır. Katılımcılara uygulanan anket, tesadüfi olarak seçilen toplamda 400 kadın tüketici ile birebir olarak yüz yüze görüşülmek suretiyle gerçekleştirilmiştir. Sözü konusu olan örneklem büyüklüğü tespit edilirken %5 hata payı ve %95 güven aralığı kriterleri dikkate alınmıştır. Örneklem büyüklüğünün tespitinde aşağıdaki formülden yararlanılmıştır (Baştürk ve Taştepe, 2013: 150):

$$n = \frac{t^2 \cdot p \cdot q}{d^2}$$

p: Olayın gerçekleşme ihtimali (0,5)

q: Olayın gerçekleşmeme ihtimali (1-p): 1-0,5

d: Kabul edilebilir hata payı: 0,05

Güven düzeyi: 0,95

Kabul edilebilir hata payı (d) 0,05 ve güven düzeyi 0,95 olarak kabul edildiğinde bu rakamlara karşılık gelen t tablo değeri 1,96 olmaktadır.

$$n = \frac{(1,96)^2 \cdot 0,5 \cdot 0,5}{0,05^2}$$

Sonuç olarak örneklem büyüklüğü n=384 kişi olarak hesaplanmaktadır. Söz konusu örneklemin evrenin bütününe temsil edeceği varsayılmıştır. Aşağıda örneklem büyüklüğüne ait tanımlayıcı istatistiklere yer verilmektedir.

Tablo 4. Ankete Katılanların Yaş Dağılımları

	Frekans	Yüzdeler	Geçerli Yüzde	Kümülatif Yüzde
18-24	62	15,5	15,5	15,5
25-34	123	30,8	30,8	46,3
35-44	110	27,5	27,5	73,8
45-54	41	10,3	10,3	84,0
55-64	28	7,0	7,0	91,0
65 ve üzeri	36	9,0	9,0	100,0
Toplam	400	100,0	100,0	

Tablo 4'e göre anket katılımcıları, ağırlıklı olarak (%30'u) 25-34 yaş aralığında bulunmaktadır. Bu yaş aralığını 35-44 yaş aralığı (%27,5) takip etmektedir. Toplam katılımcılar içinde en düşük düzeyde (%7) temsil edilen yaş grubu ise 55 ve 64 yaş aralığındaki kadınlardan oluşmaktadır. Bu değerlere göre, anket katılımcılarının gençler ve orta yaş grubunda yer alan kadınlar tarafından temsil edildiği anlaşılmaktadır.

Tablo 5. Ankete Katılanların Eğitim Durumu

	Frekans	Yüzdeler	Geçerli Yüzde	Kümülatif Yüzde
İlköğretim	74	18,5	18,5	18,5
Lise	127	31,8	31,8	50,3
Lisans	177	44,3	44,3	94,5
Yüksek Lisans	22	5,5	5,5	100,0
Toplam	400	100,0	100,0	

Tablo 5 ise katılımcıların eğitim düzeyini yansıtmaktadır. Buna göre örneklemin %44,3'ü lisans mezunu iken %31,8 lise mezunu, %18,5'i de ilköğretim mezunudur. Lisansüstü düzeyinde bulunan katılımcıların oranı %5,5'tur ve bu oran diğer mezunlara göre oldukça düşüktür. Elde edilen bu sonuçlar, Diyarbakır kadınlarının eğitim düzeylerinin yüksek olduğunu göstermesine rağmen yeterli olmadığını da bir göstergesidir.

Diyarbakır kadınlarının mesleki dağılımlarına bakıldığında (Tablo 6) kadınların çoğunlukla ev hanımı (%22,5) oldukları anlaşılmaktadır. Bu kitleyi özel sektörde çalışan işçiler (%22,3) takip etmektedir. Bu kesimin ardından (%11,3 ile) devlet memurları, (%8,8 ile) öğrenciler, (%8,3 ile) emekliler, (%7,8 ile) kamu sektöründe işçi olarak çalışanlar, (%6 ile) esnaf ve (%5,3 ile) üst düzey yönetici konumunda bulunan kadınlar gelmektedir. Örneklem için yer alan en düşük oran ise işsiz olan kadınlara aittir. %4,5 olan söz konusu

oranın diğerlerine göre düşük olması bölgenin genel değerleri dikkate alındığında, oldukça anlamlı bulunmaktadır.

Tablo 6. Ankete Katılanların Mesleki Dağılımı

Meslek	Frekans	Yüzdellik	Geçerli Yüzde	Kümülatif Yüzde
Emekli	33	8,3	8,3	8,3
Ev Hanımı	102	25,5	25,5	33,8
Öğrenci	35	8,8	8,8	42,5
Kamu Sektöründe İşçi	31	7,8	7,8	50,3
Özel Sektörde İşçi	89	22,3	22,3	72,5
Devlet Memuru	45	11,3	11,3	83,8
Üst Düzey Yönetici	21	5,3	5,3	89,0
Esnaf	24	6,0	6,0	95,0
İşsiz	18	4,5	4,5	99,5
Diğer	2	,5	,5	100,0
Toplam	400	100,0	100,0	

Tablo 7 katılımcıların gelir düzeylerini değerlendirebilmek amacıyla oluşturulmuştur. Buna göre kadınların büyük çoğunluğu (%36) hiç gelir elde etmemekle asgari ücret arasında bir gelire sahip olduklarını (0-2825) bildirmişlerdir. Elde edilen bu sonuç kadınların ağırlıklı olarak dar gelirli olduklarını ortaya çıkarmaktadır. Gelir düzeyi (2825-4000) aralığında bulunanların oranı ise (%35,8 ile) bir önceki gruba oldukça yakın bir değere sahiptir. Bununla beraber önceki düzeylere göre daha iyi olan (4000-6000) aralığında gelir elde edenlerin oranı da (%21,5 ile) azımsanmayacak bir düzeydedir. Kadınların gelir düzeylerini yansıtan bu tablo (Tablo 7), bölgedeki gelir dağılımına kıyasla iyi olarak değerlendirilebilmektedir.

Tablo 7. Ankete Katılanların Gelir Düzeyi

Gelir Düzeyinin Aralığı	Frekans	Yüzdellik	Geçerli Yüzde	Kümülatif Yüzde
0-2825	144	36,0	36,0	36,0
2825-4000	143	35,8	35,8	71,8
4000-6000	86	21,5	21,5	93,3
6000-8000	20	5,0	5,0	98,3
8000-10000	6	1,5	1,5	99,8
10000 ve üzeri	1	0,25	0,25	100,0
Toplam	400	100,0	100,0	

Tablo 8. Anket Katılımcılarının Medeni Durumları

Medeni Durum	Frekans	Yüzdellik	Geçerli Yüzde	Kümülatif Yüzde
Evli	251	62,8	62,8	62,8
Bekar	105	26,3	26,3	89,0
Boşanmış	44	11,0	11,0	100,0
Toplam	400	100,0	100,0	

Örnekleme dahil olan kadınların büyük çoğunluğu (%62,8) evlidir (Tablo 8). Öte yandan bekar kadınların oranı %26,3 iken boşanmış kadınların oranı da %11'dir. Bölge

koşulları dikkate alındığında her iki oranın da yüksek olduğu düşünülmektedir. Çünkü anket sonuçlarına göre, toplamda %37,3 oranında bir kesimin bölgenin töre, gelenek ve göreneklerine uymayan bir durum sergilediği söylenebilir.

3. Araştırmanın Yöntemi

Ele alınan çalışma, bir saha araştırması olma özelliği taşımaktadır. Araştırma için gerekli olan anket formu, konu ile ilgili farklı çalışmalar incelenerek hazırlanmıştır. Bilindiği üzere anket tekniği, nicel bir yöntem olarak kabul edilmektedir. Burada da EK-1’de yer alan anket formu üzerinden Diyarbakır kadınlarının covid 19 sürecinde (yaşananlara uyum sağlama çabası içinde iken) tüketim alışkanlıklarının ne yönde bir değişim gösterdiği sorgulanmaya çalışılmaktadır.

Çalışmada katılımcılar rastgele seçilmiştir. Anket formu katılımcıların her biriyle yüze görüşülerek doldurulmuştur. Uygulanan ankette elde edilen veriler, Statistical Package For Social Sciences 26.0 yani SPSS 26.0 paket programı kullanılarak istatistiksel olarak analize tabi tutulmuşlardır. Ayrıca söz konusu veriler, SPSS programında bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki ilişkileri belirlemek için de çapraz tablolar oluşturularak değerlendirilmiştir. Toplanan verilere Ki-Kare testi de uygulanmıştır. Bilindiği üzere Keynesyen yaklaşımda tüketim fonksiyonu cari kullanılabilir gelirin bir fonksiyonudur. Buradan hareketle gelire tüketim arasındaki ilişkinin yönünü görebilmek için basit bir regresyon modeli tasarlanmıştır.

4. Araştırma Bulgularının Analizi

Araştırmanın verileri öncelikle çapraz tablolama yöntemi ile çözümlenmiş, ardından da Ki-kare testine tabi tutulmuşlardır. Yapılan bu analizlerden sonra ise diğer bir analiz olan regresyon analizi gerçekleştirilmiştir. Elde edilen bulgulara ilişkin değerlendirmeler aşağıda yer almaktadır.

4.1. İki Değişkenli Çapraz Tablolama Yöntemi

Literatürde iki değişken arasındaki ilişkinin analiz edilmesi için genellikle çapraz tablolar yöntemi kullanılmaktadır. Değişkenler arasındaki ilişkinin, ilgili her bir değişkenin kategorilerinin kesişimleriyle birlikte incelenmesini ve keşfedilmesini sağlayan yöntemin en basit türü, iki değişkenli analiz tablolarıdır. Buna göre anket sorularından elde edilen verilerle hazırlanan çapraz tablolar ve bunlara ilişkin değerlendirmeler aşağıda gösterilmektedir.

Tablo 9. İnternet Alışkanlığının Değişimi ile Eğitim Arasındaki Çapraz İlişki

		Katılımcıların Eğitim Durumu				Toplam	
		İlköğretim	Lise	Lisans	Yüksek lisans		
İnternet alışkanlığındaki Değişim	Arttı.	Frekans	16	64	145	18	243
		Toplam %	%4,0	%16,0	%36,3	%4,5	%60,9
	Azaldı.	Frekans	5	4	3	0	12
		Toplam %	%1,3	%1,0	%0,8	%0,0	%3,0
Toplam	Değişmedi.	Frekans	53	59	28	4	144
		Toplam %	%13,3	%14,8	%7,0	%1,0	%36,1
		Frekans	74	127	176	22	399
		Toplam %	%18,5	%31,8	%44,1	%5,5	%100,0

Tablo 9 kadınların “eğitimi ile internet alışkanlıkları” arasındaki çapraz ilişkiyi yansıtmaktadır. Yapılan değerlendirmelere göre, covid-19 döneminde lisans mezunu kadınların internet alışkanlığı diğer eğitim durumlarına kıyasla daha yüksek düzeydedir.

Lise mezunu olanların ise internet alışkanlığında herhangi bir değişiklik gözlemlenmemiştir. Bununla birlikte, kadınların eğitim seviyesi ile internet alışkanlıkları arasında anlamlı bir farklılığın olduğu da tespit edilmiştir ($p=0,000$). Çünkü günümüzde eğitim düzeyi farkı gözetmeksizin hemen hemen herkes günlük hayatında sık olarak interneti kullanmaktadır. Ayrıca, bu sayede pek çok kadın yeni bir tüketim anlayışı geliştirmiş ve salgın döneminde ihtiyaçlarının çoğunu internet üzerinden karşılamaya çalışmıştır.

Tablo 10. Pandemi ile İlgili Bilgi Sahibi Olma Durumu ve Yaş Dağılımı Arasındaki İlişkinin Değerlendirilmesi

			Yaş Aralığı						Toplam
			18-24	25-34	35-44	45-54	55-64	65+	
Pandemi Hakkında Yeterli Bilgiye Sahip Olunup Olunmadığı	Evet	Frekans	30	8	33	16	6	42	135
		Toplam %	%7,5	%2,0	%8,3	%4,0	%1,5	%10,5	%33,8
	Kısmen	Frekans	22	69	62	23	19	21	216
		Toplam %	%5,5	%17,3	%16,3	%5,8	%4,8	%5,3	%55,8
	Hayır	Frekans	41	12	7	2	3	10	75
		Toplam %	%10,3	%3,0	%1,8	%0,5	%0,8	%2,5	%10,3
Toplam		Frekans	62	123	110	41	28	36	400
		Toplam %	%15,5	%30,8	%27,5	%10,3	%7,0	%9,0	%100

Tablo 10’da ise kadınların yaşı ile salgın hakkında bilgi sahibi olup olmadıkları sorgulanmıştır. Bir önceki tabloda olduğu gibi bu tabloda da dikkate alınan değişkenler arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkinin bulunduğu tespit edilmiştir ($p=0,000$). Tablodan 65 yaş ve üzeri bireylerin salgın hakkında diğer yaş gruplarına göre daha fazla bilgi sahibi oldukları anlaşılmaktadır. Öte yandan 24-34 yaş aralığında bulunan kadınlar ise konuya “kısmen” yanıtını vererek pandemiye karşı daha duyarsız kaldıklarını ifade etmişlerdir. Ayrıca, anket verilerinden, çoğu kadının salgın konusunda yeteri kadar bilgiye sahip olmadığı, bu durumun belirsizlik ve endişeyi arttırmasına rağmen alınması gerekli tedbirler konusunda yeterli titizliği göstermedikleri bulgusuna da ulaşılmıştır.

Tablo 11. Pandemiden Etkilenmeyle Katılımcıların Yaşı Arasındaki Çapraz İlişki

			18-24	25-34	35-44	45-54	55-64	65+	Toplam
Pandemiden Etkilenme Biçimi	Ülkem adına kötü sonuçlar	Frekans	22	20	15	6	2	2	67
	doğuracağından korkuyorum.	Toplam %	%5,5	%5,0	%3,8	%1,5	%0,5	%0,5	%16,8
	Sevdiklerimi kaybetmekten korkuyorum.	Frekans	23	46	37	21	5	3	135
	Temel ihtiyaçlarımı karşılayamama endişesi yaşıyorum.	Toplam %	%5,8	%11,5	%9,3	%5,3	%1,3	%0,8	%33,8
	İşimi kaybetme korkusu yaşıyorum.	Frekans	4	14	8	0	3	0	29
	Toplam %	%1,0	%3,5	%2,0	%0,0	%0,8	%0,0	%0,0	%7,3
	Ölüm korkusu yaşıyorum.	Frekans	0	9	5	2	1	0	17
	Toplam %	%0,0	%2,3	%1,3	%0,5	%0,3	%0,0	%0,0	%4,3
	Virüsten hiç etkilenmedim.	Frekans	7	12	17	28	30	34	128
	Toplam %	%1,8	%3,0	%4,3	%7,0	%7,5	%8,5	%32,0	
	Diğer	Frekans	4	3	8	0	0	1	16
	Toplam %	%1,0	%0,8	%2,0	%0,0	%0,0	%0,3	%4,0	
	Toplam	Frekans	2	3	3	0	0	0	8
	Toplam %	%0,5	%0,8	%0,8	%0,0	%0,0	%0,0	%2,0	
Toplam	Frekans	62	123	110	41	28	36	400	
Toplam %	%15,5	%30,8	%27,5	%10,3	%7,0	%9,0	%100		

Diyarbakır kadınlarının yaşları ile salgından etkilenme biçimleri arasındaki çapraz ilişkinin seyri Tablo 11’de gösterilmektedir. Yapılan değerlendirme sonucunda söz konusu iki değişken arasında anlamlı bir ilişkinin varlığı ortaya çıkmıştır ($p=0,000$). Tablodan kadınların ileri yaşlarda ölüm korkuna ilişkin bir endişe içinde oldukları anlaşılmaktadır. 24-34 yaş aralığındaki kadınlar ise ağırlıklı olarak sevdiklerini kaybetme korkusu taşıdıklarını beyan etmişlerdir.

Tablo 12. Salgın Döneminde Dijital Platformları İzleme Sıklığı ile Katılımcıların Yaşı Arasındaki İlişkinin Değerlendirilmesi

			18-24	25-34	35-44	45-54	55-64	65+	Toplam
Pandemi Sürecinde	Daha fazla vakit ayırdım.	Frekans	62	38	6	17	9	48	180
	Daha az vakit ayırdım.	Toplam %	%15,5	%9,5	%1,5	%4,3	%2,3	%12	%45,0
Dijital Platformları İzleme Sıklığı	Daha fazla vakit ayırdım.	Frekans	8	2	10	2	1	3	26
	Daha az vakit ayırdım.	Toplam %	%2,0	%0,5	%2,5	%0,5	%0,3	%0,8	%6,5
İzleme Sıklığı	Ayırdığım zamanda bir değişme olmadı	Frekans	16	59	52	22	17	27	193
	Ayırdığım zamanda bir değişme olmadı	Toplam %	%4,0	%14,8	%13	%5,5	%4,3	%6,8	%48,3

Tablo 12’de kadınların yaşları ile dijital platformları ne sıklıkla takip ettikleri ele alınmaktadır. Çapraz ilişki değerlendirmesi sonucunda iki değişken arasında istatistiki olarak anlamlı bir ilişki ortaya çıkmıştır ($p=0,000$). Tabloya göre, 18-24 yaş aralığındaki

gençler ve 65 yaş üzerindeki kadınlar dijital platformları diğer yaş gruplarına kıyasla daha fazla takip etmektedirler. Bu sonuç, gençler açısından ele alındığında, çok normal kabul edilebilir olmasına rağmen 65 yaş üstü kadınların bu alana ilgi duymalarını da göstermesi açısından oldukça dikkat çekicidir. Pandemi döneminin başlarında, 65 yaş üstü bireyler için uygulanan sokağa çıkma yasağının, yaşlılarımıza dijital platformlardan her şeyden haberdar olma ve zamanı iyi değerlendirme fırsatı vermesi bu sonucun en önemli tetikleyicisidir.

Tablo 13. Salgın Sürecinde Teknolojik Ürünlerin Satın Alınması İle Katılımcıların Çalışma Performansındaki Değişiklik Arasındaki İlişkinin Çapraz Değerlendirilmesi

		Evet düşündüm ve satın aldım.	Evet düşündüm, ama satın almadım.	Hayır	Toplam
Pandemi Sürecinde Çalışma Performansında Değişiklik Olması	Eviden çalışmaya devam ettim.	76	51	44	171
	İşe gidip gelmeye devam ettim.	35	40	63	138

Kadınların çalışma hayatında yaşadıkları değişimin yani evden çalışma uygulamasına geçilmesinin, teknolojik ürünlere olan talebi arttırdığı ise Tablo 13'te gösterilmektedir. Buna göre kadınlar, söz konusu süreçte ihtiyaçları doğrultusunda düşünüp karar vererek teknolojik ürünleri satın almaktadırlar.

Tablo 14. Salgın Döneminde Temassız Kart Kullanımındaki Değişiklik İle Ödeme Aracında Oluşan Değişiklik Arasındaki İlişkinin Değerlendirilmesi

		Daha çok temassız kart kullandım.	Kullanma sıklığımda bir değişiklik olmadı.	Toplam
Pandemide Kullanılan Ödeme Aracında Değişikliğin Olup Olmaması	Hayır olmadı.	152	184	336
	Önce nakit sonra kredi kartı	43	20	63
	Önce kredi kartı sonra nakit	1	0	1
Toplam		228	172	400

Tablo 14 ise kadınların alışverişlerinde farklı bir ödeme aracı (temassız kart gibi) tercih edip etmediklerini sorgulamaktadır. Anket verilerine göre de salgın döneminde kadınların ödeme aracı değişikliği ile temassız kart kullanımı arasında istatistiki olarak anlamlı bir ilişkinin bulunmadığı anlaşılmaktadır ($p=0,096$). Hastalığın temas yoluyla bulaşma olasılığının yüksek olması nedeniyle bu dönemde kadınlar, çoğunlukla temassız kart kullanmayı tercih etmişlerdir.

Tablo 15. Pandemi Sürecinde Harcamalarda Meydana Gelen Değişiklik ile Birikim Yapabilme/Değerlendirebilme Arasındaki İlişki Düzeyinin Ölçülmesi

		Azaldı.	Arttı.	Değişmedi.	Toplam
Salgın Döneminde Yapılan Birikimlerin Değerlendirilmesi	Birikim yapamadım.	43	177	54	276
	Vadeli/vadesiz mevduat	0	1	0	1
	Kıymetli madenler	24	6	6	36
	Döviz	0	10	1	11
	Gayrimenkul	1	2	0	3
	Türk lirası	49	14	10	73
Toplam		64	263	71	400

Salgın döneminde, harcama değişikliği yapan Diyarbakırlı kadınların birikimlerini nasıl değerlendirdikleri Tablo 15'te gösterilmektedir. Söz konusu dönemde harcamaları artan veya azalan kadınların birbirinden farklı eğilim içinde oldukları anlaşılmıştır. Şöyle ki, azalan yönde harcama yapan kadınlar Türk Lirası ve kıymetli maden cinsinden birikim yapma kararı alırken, harcaması artan kadınlar ise birikim yapmama eğilimi içinde olduklarını beyan etmişlerdir. Ayrıca, yapılan harcamalar ve düşünülen birikim arasında anlamlı bir ilişkinin varlığı da tespit edilmiştir.

4.2. Ki-Kare Analizi

Çalışmalarda Ki-Kare analizinin kullanımı genellikle, anketlerdeki ifadeler arasında karşılıklı bir ilişkinin, diğer bir deyişle aralarında anlamlı bir bağlantının olup olmadığının test edilmesi amacıyla tercih edilmektedir. Çünkü Ki-Kare analizi, ulaşılan her bir gözlem için hesaplanan teorik frekanslar yoluyla kullanılan yöntemin değişebilmesine olanak vermektedir. En küçük teorik frekansa göre;

- i. En küçük teorik frekans > 25 ise Pearson Ki-Kare Testi
- ii. $5 < \text{En küçük teorik frekans} < 25$ ise Yates Ki-Kare Testi
- iii. En küçük teorik frekans < 5 ise Fisher Exact Testi yapılmaktadır.

Ankette yer alan her bir sorunun bir değişken olarak kabul edilmesi yoluyla yapılan Ki-Kare analizinin sonuçları aşağıdaki tablolarda yer almaktadır. İlgili tablolardaki sonuçlar, ileri sürülen hipotezler bağlamında değerlendirilmektedir:

Buradan hareketle, Tablo 16 için ileri sürülen hipotezler aşağıdaki gibidir;

H_0 : Katılımcıların yaşıyla online alışveriş davranışı arasında anlamlı bir ilişki yoktur.

H_1 : katılımcıların yaşıyla online alışveriş davranışı arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Tablo 16. Katılımcıların Yaşları ile Online Alışveriş Yapıp Yapmadıklarına İlişkin Ki-kare Analizi

	Değer	Serbestlik Derecesi	Asimptotik Önem (2-tarafli)
Pearson Ki-Kare	34,169 ^a	10	,000
Olasılık Oranı	27,354	10	,002
Doğrusal İlişkilendirme	,001	1	,969
Geçerli Vaka Sayısı	400		

Tablo 16'da yer alan Ki-Kare analiz sonuçlarına göre Ki-Kare anlamlılık düzeyi 0,05'ten küçük olan ($0,000 < 0,05$) H_0 hipotezi reddedilirken, H_1 hipotezi kabul edilmektedir. Böylece kadınların yaş düzeyi yapacakları online alışveriş davranışını etkileyebilme gücüne sahip olmaktadır.

Tablo 17 için dikkate alınan hipotezler aşağıdaki gibidir;

H_0 : Katılımcıların eğitim durumu ile pandemi hakkındaki bilgi düzeyi arasında anlamlı bir ilişki yoktur.

H_1 : Katılımcıların eğitim durumu ile pandemi hakkındaki bilgi düzeyi arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Tablo 17. Katılımcıların Eğitim Durumu ile Salgın Hakkındaki Bilgi Düzeyleri Arasındaki İlişkinin Ki-Kare Analizi

	Değer	Serbestlik Derecesi	Asimptotik Önem (2-tarafli)
Pearson Ki-Kare	17,535 ^a	9	,041
Olasılık Oranı	16,649	9	,055
Doğrusal İlişkilendirme	9,033	1	,003
Geçerli Vaka Sayısı	400		

Tablo 17 ise Diyarbakır kadınlarının eğitim düzeyleri ile salgın hakkında edindikleri bilgi seviyeleri arasındaki ilişkinin analiz sonuçlarını göstermektedir. Yapılan değerlendirme sonucunda her iki değişkenin anlamlılık düzeyi 0,05'ten küçük ($0,05 > 0,041$) olarak hesaplanmıştır. Buna göre H_0 hipotezi reddedilmekte ve H_1 hipotezi ise kabul edilmektedir. Böylece kadınların eğitimi ile salgın hastalık hakkındaki bilgilerinin seviyesi arasında anlamlı bir ilişkinin varlığı dikkat çekmektedir.

Tablo 18'in hipotezleri aşağıda yer almaktadır;

H_0 : Katılımcıların gelir düzeyi ile online alışveriş miktarı arasında anlamlı bir ilişki yoktur.

H_1 : Katılımcıların gelir düzeyi ile online alışveriş miktarı arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Tablo 18. Katılımcıların Gelir Düzeyi ile Online Alışveriş Miktarlarına İlişkin Ki-Kare Analiz Sonuçları

	Değer	Serbestlik Derecesi	Asimptotik Önem (2-tarafli)
Pearson Ki-Kare	150,600 ^a	15	,000
Olasılık Oranı	138,224	15	,000
Doğrusal İlişkilendirme	100,632	1	,000
Geçerli Vaka Sayısı	400		

Buradan hareketle anket katılımcılarının gelirleri ile online alışverişlerinin miktarlarına ilişkin Ki-Kare analiz bulguları Tablo 18’de gösterilmektedir. Sonuç itibarıyla söz konusu iki değişken arasındaki anlamlılık düzeyi 0,05’ten küçük ($0,05 > 0,000$) olduğu için H_0 hipotezi reddedilmiş ve diğer hipotez yani H_1 hipotezi kabul edilmiştir. Bu bulguya göre kadınların gelir düzeyleri ile online alışveriş miktarları arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.

Tablo 19’a ait ileri sürülen hipotezler aşağıdaki gibidir;

H_0 : Katılımcıların çocuk sayısı ile harcama değişikliği arasında anlamlı bir ilişki yoktur.

H_1 : Katılımcıların çocuk sayısı ile harcama değişikliği arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Tablo 19. Katılımcıların Çocuk Sayısı ile Harcamada Yaşanan Değişikliğe Ait Ki-kare Analizi

	Değer	Serbestlik Derecesi	Asimptotik Önem (2-tarafli)
Pearson Ki-Kare	29,409 ^a	9	,001
Olasılık Oranı	29,375	9	,001
Doğrusal İlişkilendirme	,484	1	,487
Geçerli Vaka Sayısı	399		

Anket katılımcılarının sahip oldukları çocuk sayısı ile yaptıkları harcamalar arasındaki ilişkinin değerlendirildiği Tablo 19’da yer alan bulgulara göre anlamlılık düzeyi 0,05’ten küçük ($0,05 > 0,001$) olduğu için H_0 hipotezi reddedilmiş ve H_1 hipotezi kabul edilmiştir. Böylece sahip olunan çocuklar ile harcamalar arasında anlamlı ilişkinin varlığı gözlemlenmiştir.

Tablo 20’ye ilişkin hipotezler aşağıda yer almaktadır;

H_0 : Harcamada oluşan değişiklik ile pandeminin etkisi arasında anlamlı bir ilişki yoktur.

H_1 : Harcamada oluşan değişiklik ile pandeminin etkisi arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Tablo 20. Harcamalarda Oluşan Değişiklik ile Pademinin Etkisi Arasındaki İlişkinin Ki-Kare Analiz Sonuçları

	Değer	Serbestlik Derecesi	Asimptotik Önem (2-tarafli)
Pearson Ki-kare	31,152 ^a	18	,028
Olasılık Oranı	34,450	18	,011
Doğrusal İlişkilendirme	2,814	1	,093
Geçerli Vaka Sayısı	400		

Salgının harcamalar üzerindeki etkisine yönelik olarak yapılan Ki-Kare analiz sonuçları Tablo 20’de gösterilmektedir. Elde edilen Pearson Chi-Square değeri anlamlılık düzeyinden küçük ($0,05 > 0,028$) olduğundan H_0 hipotezi reddedilmiş ve H_1 hipotezi kabul edilmiştir. Buradan Diyarbakır kadınlarının özelinde yapılan harcamalarla salgının meydana getirdiği etkiler arasında anlamlı bir ilişkinin varlığı açıkça ortaya çıkmıştır.

Tablo 21 için öngörülen hipotezler aşağıda yer almaktadır;

H_0 : Bilgi düzeyi ile önlem olarak satın alınan ürün arasında anlamlı bir ilişki yoktur.

H_1 : Bilgi düzeyi ile önlem olarak satın alınan ürün arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Tablo 21. Pandemi Hakkındaki Bilgi Düzeyi ile Salgına Yönelik Önlem Olması Amacıyla Alınan Ürünler Arasındaki İlişkinin Ki-Kare Analizi Sonuçları

	Değer	Serbestlik Derecesi	Asimptotik Önem (2-tarafli)
Pearson Ki-Kare	58,852 ^a	15	,000
Olasılık Oranı	37,854	15	,001
Doğrusal İlişkilendirme	9,183	1	,002
Geçerli Vaka Sayısı	400		

Tablo 21 Diyarbakır kadınlarının salgın hakkındaki bilgileri ile önlem amaçlı tercih ettikleri ürünler arasındaki ilişkiye dair bulguları yansıtmaktadır. İlgili tablodan da anlaşılmaktadır ki, anlamlılık düzeyleri açısından elde edilen değerler $0,05$ ’ten küçük ($0,05 > 0,000$) çıkmıştır. Buna göre H_1 hipotezi kabul edilmekte, H_0 hipotezi reddedilmektedir. Böylece “kadın katılımcıların pandemi hakkındaki bilgi düzeyleri arttığında, tedbir amaçlı yapacakları tüketim de çeşitlilik göstermektedir” sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 22’ye ilişkin ileri sürülen hipotezler aşağıdaki gibidir;

H_0 : Çalışma durumu değişikliği ile dijital platformu takip etme sıklığı arasında anlamlı bir ilişki yoktur.

H_1 : Çalışma durumu değişikliği ile dijital platformu takip etme sıklığı arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Tablo 22. Katılımcıların Çalışma Durumu Değişikliği ile Dijital Platformları Takip Etme Sıklığı Arasındaki İlişkinin Ki-Kare Analiz Bulguları

	Değer	Serbestlik Derecesi	Asimptotik Önem (2-taraflı)
Pearson Ki-Kare	14,842 ^a	4	0,003
Olasılık Oranı	12,997	4	0,011
Doğrusal İlişkilendirme	6,581	1	0,010
Geçerli Vaka Sayısı	260		

Yapılan değerlendirme sonucunda ulaşılan bulgular Tablo 22’de yer almaktadır. Buna göre kadınların çalışma hayatındaki değişimleri ile dijital platformları takip etme tercihleri arasındaki ilişkinin anlamlılık düzeyi 0,05’ten küçük ($0,05 > 0,003$) bir değer çıkmıştır. Elde edilen bu değerden hareketle de H_0 hipotezi reddedilirken alternatif hipotez olan H_1 hipotezinin doğruluğu kabul edilmektedir. Buradan her iki değişken arasında anlamlı bir ilişkinin bulunduğu anlaşılmaktadır. Böylece salgınla mücadele kapsamında “hayat eve sığar” sloganıyla başlayan kapanmaların ve karantina süreçlerinin kadınların ev ortamındaki boş zamanlarını etkin değerlendirebilmek için dijital platformlara yönelmesini tetiklediği ortaya çıkmaktadır. Ayrıca evden çalışma modelinin internet kullanımını da gerektirdiği dikkate alındığında bu sonuç beklenen bir sonuçtur.

Tablo 23’ün hipotezleri ise aşağıdaki gibi düzenlenmiştir;

H_0 : Pandemi öncesi ödeme aracı ile pandemi döneminde ödeme aracı değişikliği arasında anlamlı bir ilişki yoktur.

H_1 : Pandemi öncesi ödeme aracı ile pandemi döneminde ödeme aracı değişikliği arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Tablo 23. Pandemi Öncesinde ve Pandemi Sürecinde Tercih Edilen Ödeme Aracı Değişikliğine İlişkin Ki-Kare Analizi

	Değer	Serbestlik Derecesi	Asimptotik Önem (2-taraflı)
Pearson Ki-kare	4,696 ^a	2	0,096
Olasılık Oranı	5,167	2	0,076
Doğrusal İlişkilendirme	4,558	1	0,033
Geçerli Vaka Sayısı	400		

Tablo 23, kadınların salgın öncesinde ve salgın süresince tüketim harcamalarına ilişkin ödemelerini yaparken tercih ettikleri ödeme araçlarının değişim gösterip göstermediğine dair bulguları yansıtmaktadır. Ki-Kare analizinin sonuçlarına göre, dikkate alınan değişkenler arasındaki anlamlılık düzeyleri 0,05’ten büyük ($0,05 < 0,096$) çıkmıştır. Elde edilen bu değere göre H_0 hipotezi kabul edilirken alternatif hipotez olan H_1 hipotezi reddedilmektedir. Bu sonuç, salgından önce kullanılıp salgın sürecinde vazgeçilen bir ödeme aracının bulunmadığını yani önce ve sonra tercih edilen ödeme araçlarının değişimi arasında anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır.

Aslında salgının temas yoluyla bulaştığı dikkate alındığında, yapılan harcamaların ödemesinin teması önleyen elektronik kartlarla yapılmasının yaygınlaşması gerekmekte iken elde edilen bu sonuç, kadınların bu dönemde de alışkanlıklarını hala devam ettirdiklerinin bir yansımasıdır. Diğer bir deyişle, tüketimlerini nakit para ile gerçekleştiren Diyarbakır kadınlarının alışkanlıklarının kolay kolay değişime uğramaması alışverişlerde elektronik kart uygulamasının yaygınlaşmamasının bir nedeni olarak görülmektedir. Bununla birlikte salgın döneminde ağırlıklı olarak tüketim için online alışverişin tercih edilmesi ise uzun vade de olsa alışkanlıkların da değişime uğrayabileceğinin bir göstergesi olarak değerlendirilmektedir.

4.3. Regresyon Analizi

Aynı zamanda ele alınan çalışmada, harcama miktarının bağımlı değişken, gelir düzeyinin de bağımsız değişken olduğu basit bir regresyon modeli de oluşturulmuştur. Modelde yer alan (Y) bağımlı değişkeni katılımcılara yöneltilen “Pandemi döneminde yapılan alışveriş miktarınız” şeklindeki sorudan hareketle elde edilmiştir. (X) ile ifade edilen bağımsız değişken için ise “gelir düzeyiniz” sorusu referans değer olarak kabul edilmiştir. Bu değişkenler dikkate alınarak oluşturulan model aşağıda gösterilmektedir:

$$Y = b_0 + b_1X$$

Y = Harcama Miktarı

X = Gelir Düzeyi

Modele ilişkin olarak öngörülen hipotezler ise aşağıdaki gibi kurgulanmıştır;

H₀: Gelir düzeyi harcama miktarını etkilememektedir.

H₁: Gelir düzeyi harcama miktarını etkilemektedir.

Anketten elde edilen veriler SPSS paket programı kullanılarak %95 güven aralığı ve %5 hata payıyla teste tabi tutulmuştur. Öncelikle kurulan regresyon modeli Tablo 24’te yer almaktadır. Buna göre, modelin açıklama gücünü ifade eden R² değeri; ,252 olarak hesaplanmıştır. Bu hesaplanan R² değeri, tüketim harcamaları miktarının %25,2’sinin gelir düzeyi tarafından açıklandığı anlamına gelmektedir.

Tablo 24. Modelin Özeti

Model	R	R ²	Düzeltilmiş R ²	Tahminin Standart Hatası
1	,502 ^a	,252	,250	,930

Aşağıda yer alan Tablo 25 ise Tablo 24’te kurulan regresyon modelinin analiz sonuçlarını yansıtmaktadır. Elde edilen bulgulara göre p değeri (sig.) 0,05, anlamlılık düzeyinden küçük (0,00<0,05) bir değerdir. Böylece H₀ hipotezi reddedilirken alternatif hipotez olan H₁ hipotezi kabul edilmektedir. Buradan hareketle diyebiliriz ki, harcama miktarı ile gelir düzeyi arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Teorik olarak da ifade edildiği üzere, harcama miktarını doğrudan doğruya etkileyen değişken gelir düzeyidir.

Tablo 25. Regresyon Analizi

Model	Kareler Toplamı	ANOVA ^a		F istatistiği	Anlamlılık Derecesi
		Serbestlik Derecesi	Ortalama Kare		
1	Regresyon	115,976	1	115,976	134,235
	Kalıntılar	343,864	398	,864	,000 ^b
	Toplam	459,840	399		

Modele ilişkin katsayı (Coefficients) tablosu, Tablo 26’da gösterilmektedir. Bu tablo kurulan regresyon denkleminin regresyon katsayılarını ve bunların anlamlılık düzeylerini içermektedir. Buna göre, gelir düzeyi değişkeninin katsayısı 0,552, denklemin sabit değeri ise 0,910 olarak hesaplanmıştır.

Tablo 26. Regresyon Modeline Ait Katsayı Tablosu

Model	Standardize Edilmemiş Katsayılar		Standardize Edilmiş Katsayılar	T istatistiği	Sig.
	B	Standart Hata	Beta		
1	(Sabit)	,910	,107	8,538	,000
	Katılımcının geliri	,552	,048	,502	,000

Tablo 26’da yer alan katsayılar;

$Y = b_0 + b_1X$ denkleminde yerleştirildiğinde,

$Y = 0,910 + 0,552X$ eşitliği elde edilmektedir.

Tablo 27 modelin korelasyon değerlerini göstermek için düzenlenmiştir. Buna göre, Diyarbakır kadınlarının gelir durumları ile yaptıkları alışveriş miktarları arasında pozitif yönlü doğrusal bir ilişkinin varlığı ortaya çıkmaktadır. Korelasyon katsayısı -1 ile +1 (-1 ≤ r ≤ +1) arasında değişen değerler almakla birlikte, Tablo 27’de görülen korelasyon katsayısının (0,502) olması ilişkinin ‘orta’ şiddette olduğunu ifade etmektedir.

Tablo 27. Korelasyon Tablosu

		Katılımcının geliri	Online alışveriş miktarınız
Katılımcının geliri	Pearson Korelasyonu	1	,502**
	Anlamlılık Düzeyi		,000
	Toplam	400	400
Online alışveriş miktarınız	Pearson Korelasyonu	,502**	1
	Anlamlılık Düzeyi	,000	
	Toplam	400	400

Günümüzde salgın, hala etkisini göstermeye devam etmektedir. Bu süreçten en çok kadınlar etkilenmiş, kadınların hem ekonomik hem sosyolojik hem de psikolojik açıdan mağduriyeti söz konusu olmuştur (Kalaylıoğlu: 2020: 7).

Sonuç ve Öneriler

2019 sonu itibarıyla tüm dünyada başlayan salgın, bir taraftan ülkeleri büyük bir bunalıma sürüklerken diğer taraftan insan yaşamını da önemli değişimlere maruz bırakmıştır. Yaşanan bütün bu değişimlerden en fazla etkilenenler arasında kuşkusuz kadınlar yer almaktadır. Özellikle çalışan kadınlar, bu süreçte hem işlerini evden yürütmeye çabalamış hem de evdeki sorumluluklarını yerine getirmeye çalışmışlardır. İşte bu noktadan hareketle ele alınan bu çalışma, Diyarbakır'da çalışan ve çalışmayan tüm kadınların tüketim alışkanlıklarındaki değişimin bir değerlendirmesini yapmayı amaçlamaktadır. Çalışmada Diyarbakır kadınlarının dikkate alınmasının en önemli nedeni, bölge kadınlarının bilinen profil özellikleridir. Şöyle ki, bu bölgede yaşayan kadınlar genellikle zamanlarının büyük çoğunluğunu evlerinde geçirmekte, istihdama ve ekonomiye sınırlı düzeyde katkı sağlamakta, eğitim düzeyleri düşük kalmakta ve erken yaşta evlenip çocuk sahibi olmaktadır. Çalışmada bu özelliklerin günümüz koşullarında nasıl değişim gösterdiği tüketim açısından ele alınarak sorgulanmaktadır. Çünkü hastalığın bulaş etkini azaltmak için alınan tedbirler kapsamında evde geçirilen zamanın artış göstermesi önceden kazanılan alışkanlıkların da değişmesine yol açmıştır. Salgınla birlikte az temas gerektiren ve geniş bir kesim tarafından güvenilir bulunan internet kullanımının yaygınlaşması temel ihtiyaçların giderilmesini kolaylaştırmış ve bireylerin alışveriş alışkanlıklarının değişmesine neden olarak yeni bir tüketici formunu ortaya çıkarmıştır.

Yapılan değerlendirmeler sonucunda Diyarbakırlı kadın tüketicilerin genç ve yaşlı guruplarında salgınla birlikte internet alışverişleri artış göstermiştir. Online harcamalarda ağırlık gıda ürünlerinde gözlemlenmiştir. Salgın döneminde harcamalar artarken birikimler azalış göstermiştir. Regresyon analizine göre harcama düzeyinin %25.2'si kadınların elde ettikleri gelirler tarafından açıklanmaktadır. Kadınlar evde geçirdikleri zaman içinde daha çok dizi film izleme alışkanlığı edinmişler ve salgın sonrasında öncelikle tatil planı yapmayı istediklerini beyan etmişlerdir.

Çalışma, hem tüketim harcamaları dağılımının hem de tüketici profilinin değişime uğradığını çok açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Ayrıca teknolojik yeniliklerin tüketim harcamaları üzerindeki etkisi de oldukça yüksek düzeylerde seyretmektedir. Bu nedenle aile içinde önemli bir role sahip olan kadının bilinç kazanması tüketim açısından büyük önem taşımaktadır. Bu bağlamda aile bütçesinin dengelenebilmesi ve kadınların tüketime ilişkin kararlarını doğru alabilmeleri için öncelikle finansal okuryazarlık düzeylerinin artırılması gerekmektedir. Böylece kadınların doğru seçimler ve doğru kararlar almaları mümkün olacak ve önce ailenin sonra toplumun ardından da ülkenin refah seviyesi artış gösterebilecektir. Bu konuda eğitimlere ağırlık verilebilmesi için ise ilgili bakanlıklara, Merkez Bankasına ve diğer finansal kurum ve kuruluşlara önemli görevler düşmektedir.

Bir toplumun temel yapı taşı aile, ailelerin temel yapı taşı da kadınlardır. Kadınların güçlenmesi, istihdam edilmesi, ülkelerin kalkınmışlık seviyelerinin temel göstergelerinden biridir. Çünkü hem sosyal hem de ekonomik açıdan güçlenen ve direnç kazanan kadınlar, ülkelerin büyümesine ve refahının artmasına katalizör etkisi yapmaktadırlar (Doğan vd., 2011:10). Nitekim her biri bulunduğu yer ve konumu itibarıyla birer çiçek olan kadınların

mutlu olmaları halinde hem kendilerine hem de çevrelerine yönelik katkıları oldukça yüksek olmaktadır.

Kaynakça

- Aykaç, Mustafa ve Murat, Güven (2020). "Covid- 19 ve Emek Piyasaları: Etkiler Ve Muhtemel Yönelişler", Trakya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 9(1): 91-122.
- Baştürk, Savaş ve Taştepe, Mehtap (2013). "Evren ve Örneklem", S. Baştürk (Ed.), Bilimsel Araştırma Yöntemleri (129- 159). Ankara: Vize Yayıncılık.
- Berber, Metin ve Eser, Burçin (2008). "Türkiye’de Kadın İstihdamı: Ülke ve Bölge Düzeyinde Sektörel Analiz", "İş, Güç" Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi, 10(2): 1-16.
- Beybur, Mustafa ve Çetinkaya, Murat (2020). "Covid-19 Pandemisinin Türkiye’de Dijital Bankacılık Ürün ve Hizmetlerinin Kullanımı Üzerindeki Etkisi", Uluslararası Batı Karadeniz Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi, 4(2): 148-163.
- Chen, Qiongni, Liang, Mining, Li, Yamin, Guo, Jincai, Fei, Dongxue, Wang, Ling, ve Wang, Jianjian, (2020). "Mental Health Care for Medical Staff in China During the COVID-19 Outbreak", The Lancet Psychiatry, 7(4), e15-e16.
- Cinel, Emek (2020). "Covid-19’un Küresel Makroekonomik Etkileri ve Beklentiler", Politik Ekonomik Kuram, 4(1): 124-140.
- Çakıroğlu, Ilgın, Pirtini, Serdar ve Çengel, Özgür (2020). "Covid-19 Sürecinde ve Post-Pandemi Döneminde Yaşam Tarzı Açısından Tüketici Davranışlarının Değişen Eğilimi Üzerine Kavramsal Bir Çalışma", İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 19(37): 81-103.
- Doğan, Bahar Burtan, Korkusuz, Mehmet Refik ve Çelik, Mehmet Yusuf (2011). "Diyarbakır İlinde Özel Sektör Bünyesindeki Kadın İstihdamının Analizi", Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 13(2): 1-24.

- Erişen, Mehmet Akif ve Yılmaz, Fatma Özlem (2020). "COVID-19 Pandemisi Döneminde Bireylerin Harcamalarının İncelenmesi", Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 19 (Covid-19 Özel Sayısı): 340-353.
- Eryüzlü, Hakan (2020). "Covid-19 Ekonomik Etkileri ve Tedbirler: Türkiye’de “Helikopter Para Uygulaması”, Ekonomi Maliye İşletme Dergisi, 3(1): 11-19.
- E-ticaret Bilgi Platformu. (2021). <https://www.eticaret.gov.tr/cevrimiciegitim/e-ticaret-mevzuati-24>. Erişim Tarih: 06.04.2021.
- Fidan, Mustafa (2020). "Covid-19 Belirsizliğinde Eğitim: İlkokulda Zorunlu Uzaktan Eğitime İlişkin Öğretmen Görüşleri", Uşak Üniversitesi Eğitim Araştırmaları Dergisi, 6(2). 24-43.
- Görkem, Ahmet ve Ünal, Serhat (2020). "Dünyada ve Türkiye’de 2019 Korona Virüs Pandemisi", Ekonomik Kuram, 25(1): 1-8.
- Güven, Hüseyin (2020). "Covid-19 Pandemik Krizi Sürecinde E-ticarete Meydana Gelen Değişimler", Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, 7(5): 251-268.
- Hacialioğlu, Ahmet ve Sağlam, Mehmet (2021). "Covid-19 Pandemi Sürecinde Tüketici Davranışları ve E-ticaretteki Değişimler", Medya ve Kültürel Çalışmalar Dergisi, 3(1): 16-29.
- <https://cip.tuik.gov.tr/#>. Erişim Tarihi: 25.04.2021.
- <https://www.iskur.gov.tr/kurumsal-bilgi/istatistikler/>. Erişim Tarihi: 25.04.2021.
- <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Evlenme-ve-Bosanma-Istatistikleri-2020-37211>. Erişim Tarihi: 26.04.2021.
- Kadioğlu, Cansu ve İnce, Mehmet (2020). "Tüketicilerin Covid19 (Korona) Virüsüyle Artan Stoklama İsteğinin Online Satın Alma Davranışına Etkisi", OPUS Uluslararası Toplum Dergisi, 16(29): 1875-1906.
- Kalaylıoğlu, Yasemin (2020). "Türkiye’de Covid-19 Etkilerinin Toplumsal Cinsiyet Açısından Değerlendirilmesi", İsveç Uluslararası Kalkınma İş Birliği Ajansı: Un Women. 73989.
- Kayabaşı, Ehlinaz (2020). "Covid-19’un Piyasalara ve Tüketici Davranışlarına Etkisi", Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmalar Dergisi, 7(5): 15-25.
- Kılıç, Yunus (2020). "Borsa İstanbul’da COVID-19 (Korona virüs) Etkisi", Journal of Emerging Economies And Policy, 5 (1): 66-77.
- Koşaroğlu, Şerife ve Ünal, Esra Aydın (2020). "Covid-19 Salgınunun Tüketicilerin Talep Yapısı Üzerindeki Etkileri", International Academic Journal, 4(2): 479-504.

- Nacar, Ramazan ve Özdemir, Kadir (2021). "E-Ticaret Pazaryeri Web Sitelerinin Dinamikleri: Covid-19 Pandemi Sürecindeki Değişim", Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 16(1): 205-226.
- Pilatin, Abdulmuttalip ve Dilek, Önder (2021). "Tüketicilerin Online Alışveriş Alışkanlıklarının Demografik Özellikler Bakımından İncelenmesi Doğu Karadeniz Şehirleri Üzerinde Bir Araştırma", Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 13(1): 11-28.
- Sheth, Jagdish (2020). "Impact of Covid-19 on Consumer Behavior: Will the Old Habits Return or Die?", Journal of Business Research, 117 (2020): 280-283.
- Soylu, Özgür Bayram (2020). Türkiye'de Pandemi Dönemi Covid-19, Bursa: Ekin Yayınevi.
- Ulun, Ayşegül (2020). "Covid-19 Salgınunun Küresel Düzeyde İncelenmesi: Ekonomik Etkiler ve Vergisel Önlemler", Ekonomi İşletme ve Maliye Araştırmaları Dergisi, 2(2): 89-102.
- Zeren ve Gürsoy (2020). "Erken Evliliklere Neden Olan Faktörler, Tutum ve Kadın Sağlığı Üzerine Etkisi", Türkiye Klinikleri Hemşirelik Bilimleri Dergisi, 12(1): 124-132.

EK 1: DİYARBAKIR KADINLARININ PANDEMİ SÜRECİNDE DEĞİŞEN TÜKETİM ALIŞKANLIKLARININ DEĞERLENDİRİLMESİNE İLİŞKİN ANKET FORMU

Değerli katılımcı bu anket, Kocaeli Üniversitesi yüksek lisans öğrencisi Rüya Nisa Körken tarafından pandeminin tüketici alışkanlıkları üzerinde etkilerini araştırmak amacıyla hazırlanmıştır. Çalışma, korona virüs ile birlikte değişen tüketici davranışlarını Diyarbakır'da yaşayan kadınlar açısından araştırmayı amaçlamaktadır. Bilimsel nitelik taşıyan bu araştırmanın, idari veya siyasi herhangi bir yönü yoktur. Anket içerisinde verilen şıklarda, size uygun cevaplar olmadığı takdirde, "Diğer..." şeklinde yanıtlanmanızı önemle rica ediyoruz. Bu anketin Türkiye için bilimsel bir değer taşıdığını belirtmek ve verdiğiniz her yanıtın literatüre katkısı olacağını bilmenizi isteriz. Bu nedenle soruları doğru ve tam olarak okumanızı ve anketi özenle doldurmanızı önemle rica ediyoruz. Gösterdiğiniz hassasiyet, ankete katılımınız ve çalışmamıza yaptığınız değerli katkılarınız için çok teşekkür ederiz. Saygılarımızla.

1. Yaşınız?

- 18-24
- 25-34
- 35-44
- 45-54
- 55-64
- 65 ve üzeri

2. Eğitim Durumunuz?

- İlköğretim
- Lise
- Lisans
- Yüksek lisans

3. Mesleğiniz?

- Emekli
- Ev kadını
- Öğrenci
- Kamu sektöründe işçi
- Özel sektörde işçi
- Devlet memuru
- Kamu ya da özelde üst düzey yönetici
- Esnaf
- İşsiz
- Diğer

4. Gelir Düzeyiniz?

- 0-2825 TL
- 2825-4000TL
- 4000-6000 TL
- 6000-8000 TL
- 8000 -10000 TL
- 10000 ve fazlası

5. Medeni Durumunuz?

- Evli
- Bekar
- Boşanmış

6. Çocuk Sayınız?

- Hiç çocuğum yok
- 1-3
- 4-6
- 7 ve daha fazla

7. Çocuğunuz (çocuklarınız) ne tür bir okulda okuyor?

- Devlet Okulları
- Özel Okullar

8. Konut Durumunuz?

- Kiracı
- Ev Sahibi
- Lojman vb.

9. Pandemi sürecinde çalışma durumunuzda bir değişiklik yaşandı mı?

- Evet evden çalışmaya devam ettim.
- Hayır işe gidip gelmeye devam ettim.

10. Pandemi sürecinde iş değişikliği yapmayı düşündünüz mü?

- Evet
- Hayır

11. Pandemi sürecinde herhangi bir yardım aldınız mı?

- Evet
- Hayır

12. Pandemi süreci öncesi alışveriş ihtiyaçlarınızı nasıl karşılıyordunuz?

- Market alışverişi
- Pazar alışverişi
- Online alışveriş
- Kendim Yetiştiriyordum.

13. Pandemi süreci boyunca alışveriş ihtiyaçlarınızı nasıl karşılıyorsunuz?

- Market alışverişi
- Pazar alışverişi
- Online alışveriş
- Kendim yetiştiriyorum.

14. Pandemi sürecinde genellikle hangi ürün üzerinden alışveriş yapıyorsunuz?

- Gıda
- Giyim
- Kozmetik ve kişisel bakım
- Eğitim araçları (kitap, defter vb.)
- Sağlık (kolonya, dezenfektan, maske vb.)
- Elektronik ve Haberleşme
- Ev ve dekorasyon

15. Korona virüs salgını döneminde internet üzerinden alışveriş alışkanlığınız nasıl değişti?

- Arttı
- Azaldı
- Değişmedi

16. Online alışveriş yapıyor musunuz?

- Evet
- Hayır

17. Online alışveriş miktarınız (Bir önceki soruya evet cevabını verenler için)

- 0-200 TL
- 300-500 TL
- 500-1000 TL
- 1000 TL ve daha fazlası

18. Online alışverişlerinizden memnun kaldınız mı?

- Evet
- Kısmen
- Hayır

19. Pandemi süreci öncesi harcamalarınızı yaparken hangi ödeme aracını tercih ediyordunuz?

- Kredi kartı
- Nakit

20. Korona virüs salgını döneminde temassız kart kullanma davranışınızda nasıl bir değişiklik oldu? (Bir önceki soruya kart yanıtını verenler)

- Daha çok temassız kart özelliğini kullanmaya başladım
- Kullanma sıklığımda bir değişme olmadı

21. Korona virüs döneminde kredi kartı talebinde bulundunuz mu?

- Evet
- Hayır

22. Korona virüs salgını döneminde saç düzleştirici/ saç ve sakal makinesi satın aldınız mı?

- Evet
- Hayır

23. Pandemi sürecinde harcamalarınızda kullandığınız ödeme araçlarında bir değişiklik oldu mu?

- Hayır olmadı.
- Önce nakit daha sonra kredi kartı kullanmaya başladım.
- Önce kredi kartı daha sonra nakit kullanmaya başladım.

24. Pandemi sürecinde mobil bankacılık, telefon bankacılığı ve internet bankacılığı kullanımınızda artış oldu mu?

- Evet
- Hayır
- Bu uygulamaları kullanmıyorum.

25. Pandemi sürecinde evde kaldığınız sürede harcamalarınızda nasıl bir değişiklik oldu?

- Harcamalarım azaldı.
- Harcamalarım arttı.
- Harcamalarım değişmedi.

26. Koronavirüs salgınından genel olarak nasıl etkilendiniz?

- Virüsün ülkem adına kötü ekonomik sonuçlar doğuracağından endişeleniyorum.
- Virüsten bireysel olarak etkilenmedim ama sevdiğilerimi kaybetmekten korkuyorum.
- Virüs nedeniyle temel ihtiyaçları karşılayamama endişesi taşıyorum.
- İşimi kaybetme korkusu yaşıyorum.
- Ölüm korkusu yaşıyorum.
- Virüsten hiç etkilenmedim.
- Diğer

27. Koronavirüs hakkında yeterince bilgi sahibi olduğunuzu düşünüyor musunuz?

- Evet
- Kısmen
- Hayır

28. Türkiye’de korona virüs vakası yaşandıktan sonra önlem olarak hangi ürünü satın aldınız?

- Kolonya
- El dezenfektanı
- Maske ve Eldiven
- Gıda ürünleri stoku yaptım.
- Diğer

29. Salgın döneminde arayıp da ilk seferde ulaşamadığınız ürün oldu mu, oldu ise hangisi?

- Hayır olmadı
- Kolonya
- Eldiven
- Maske
- Tuvalet kâğıdı
- Çamaşır suyu
- Dezenfektan
- Makarna
- Diğer

30. Türkiye’de korona virüs vakası yaşandıktan sonra dijital platformları (puhu tv, beinconnect, blu tv, Netflix) takip etme (Film, dizi izleme) sıklığınız nasıl değişti?

- Daha fazla vakit ayırdım.
- Daha az vakit ayırdım.
- Ayırdığım zamanda bir değişim olmadı.

31. Türkiye’de korona virüs salgını döneminde teknoloji ürünleri satın almayı düşündünüz mü? (Laptop, Tablet, Playstation vb)

- Evet düşündüm ve satın aldım.
- Evet düşündüm ancak satın almadım.
- Hayır

32. Korona virüs salgını döneminde en çok harcama artışınız hangi alanda oldu? (Harcamalarım arttı sorusu diyene)

- Gıda ve alkolsüz içecekler
- Haberleşme
- Giyim ve ayakkabı
- Ev eşyası
- Sağlık
- Alkollü içecekler ve tütün

- Eğlence ve kültür (Teknolojik ürünler ve platformlar, kitap, dergi)

33. Korona virüs salgını sona erdikten sonra öncelikli hangi alanda harcamayı yapmayı planlıyorsunuz?

- Tatil
- Eğlence ve kültür (Konser, Müzikal, Tiyatro vb)
- Konut satın alma
- Restoranda yeme-içme
- Alışveriş (AVM)
- Diğer

34. Korona virüs salgını döneminde birikimlerinizi nasıl değerlendirdiniz?

- Birikim yapamadım.
- Sabit getirili menkul kıymetler (Tahvil, hazine bonusu vb.)
- Değişken getirili menkul kıymetler (hisse senedi, yatırım fonu katılma belgesi vb.)
- Vadeli/Vadesiz mevduat (Katılma hesapları)
- Kıymetli madenler (Altın, gümüş, platin vb.) ve kıymetli maden hesapları
- Döviz (Euro, dolar vb.)
- Gayrimenkul (konut, arsa, dükkân vb.)
- Türk Lirası.

Yayın Geliş Tarihi: 2022-01-17

Yayın Onay Tarihi: 2022-04-12

DOI No: 10.35343/kosbed.1059116

Mâlîke BİLEYDİ KOÇ*

Millî Mücadele Döneminde Güney Cephesinde Yürütülen Propaganda Faaliyetleri

Propaganda Activities on the Southern Front During the National Struggle Period

Özet

Propaganda, savaşın psikolojik boyutunu oluşturarak insan davranışlarını yönlendiren, insanlık tarihi boyunca kullanılan en önemli araç olmuştur. Savaş yalnızca orduların karşı karşıya gelmesi değildir. Savaşın iç cephe stratejileri de bulunmaktadır. Bu hedeflerden biri de sivil halkın işbirliğini sağlamaya yönelik manevi gücü etkin kılmaktır. Savaşlarda maddi güç kadar hatta belki ondan daha fazla etkili olan manevi güç sayesinde halkın moralini güçlü kılmak, dünya kamuoyuna haklılığı kabul ettirmek, düşmanın direncini zayıflatmak, bir tehdit unsuru oluşturarak düşmanın saldırısını geciktirmek ya da engellemek mümkün hale gelebilir. Propaganda yöntemiyle devinim sağlayan manevi güce tarihten verilebilecek en önemli örneklerden birisi Millî Mücadele Dönemi'dir. Düzenli ordu kuruluncaya kadar örgütlenmeyi sağlayan Kuvay-ı Milliye ruhunun, Türk milletinin topyekün mücadelesine yön verdiği bölgelerin başında Güney Cephesi gelmektedir. Fransızların güney cephesini işgal edecekleri haberi duyulunca, her yerde mitingler yapılmış, protesto telgrafları ilgili makamlara gönderilmiştir. Mitingler birlik ve beraberliği sağlarken aynı zamanda milletin mücadele azmini arttırmada da etkili olmuştur. Gönüllü birlikler, kamuoyu oluşturma amacı taşıyan Anadolu basını ve din adamları da halkı savaşa yönlendirmede oldukça etkili olmuşlardır. Propaganda faaliyetlerinin savaşın önemli safhasını oluşturduğuna dair kanaatini Atatürk şu sözleriyle açıklamıştır; "savaş ve muharebe demek; iki milletin, yalnız iki ordunun değil, iki milletin bütün varlıklarıyla, bütün maddi ve manevi kuvvetleriyle, birbirleriyle karşı karşıya gelmesi ve birbirleriyle vuruşması demektir. Bunun içindir ki bütün Türk milletini cepheye bulunan ordu kadar duygu, düşünce ve hareket bakımından savaşla ilgilendirmeliyim". Bu çalışma, Kurtuluş Savaşı'nın güney cephesindeki propaganda faaliyetlerinin tahlil edilmesini, etkilerinin ve sonuçlarının belirlenmesini amaçlamaktadır. Güney Cephe'nin kurtuluş mücadelesini, manevi güce yön veren propaganda ile maddi gücün de üzerine çıkılarak başarının elde edilebileceğini tarihi bir kanıt olarak göstermesi nedeniyle önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Millî Mücadele, Güney Cephesi, propaganda, psikolojik savaş

Abstract

Propaganda has been the most important tool used throughout human history to guide human behavior by creating the psychological dimension of war. War is not just a clash of armies. There are also internal strategies of war. One of these goals is to activate the moral power to ensure the cooperation of the civilian population. Thanks to the moral power, which is as effective as, perhaps even more, than the material power in wars, it may be possible to strengthen the morale of the people,

* Doç. Dr. Marmara Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü Öğretim Görevlisi, eposta: mbileydi@hotmail.com, ORCID:0000-0003-4118-286X

to make the world public accept the justification, to weaken the resistance of the enemy, to delay or prevent the attack of the enemy by creating a threat. One of the most important historical examples of the spiritual power that provides movement with the propaganda method is the National Struggle Period. The Southern Front is at the head of the regions where the spirit of the Kuvay-ı Milliye, which provided the organization until the regular army was established, directed the struggle of the Turkish nation. When the news that the French would occupy the southern front was heard, meetings were held everywhere and protest telegrams were sent to the relevant authorities. While the meetings provided unity and togetherness, they were also effective in increasing the nation's determination to struggle. Volunteer troops, the Anatolian press and the reverends were also very effective in directing the people to the war. Atatürk explained his opinion that propaganda activities constituted an important stage of the war with the following words; *"means war and combat; It means that two nations, not only two armies, but also two nations come face to face with all their material and spiritual forces. For this reason, I had to concern the whole Turkish nation with the war in terms of emotions, thoughts and actions as much as the army at the front"*. The purpose of this study is to analyze the propaganda activities on the southern front and to determine their effects and results. It is important because it shows the liberation struggle of the Southern Front as a historical proof that success can be achieved by propaganda, which directs spiritual power, also rises above material power.

Keywords: National Struggle, The Southern Front, propaganda, psychological war

Giriş

Kitle telkini ya da ikna yöntemi olarak da ifade edilebilecek propaganda yöntemi, insanlık tarihi kadar uzun bir geçmişe sahiptir. İnsanın örgütlü topluluklar halinde yaşamaya başlamasıyla liderler kendilerine destek bulmak için propaganda yöntemlerini kullanmışlardır. Savaşların kazanılması ya da kaybedilmesinde, barışın devamlılığını sağlamada kitlelerin ruh hallerini etkilemek her zaman önemli olmuştur. Düşmanın kendine olan güven ve cesaretini kırmak veya düşmana karşı nefret duyguları oluşturmak adına üretilen söylemler, en az savaşlar kadar eski tekniklerdir (Qualter, 1980:257). Bir anlamda propaganda yöntemi ile izi sürülen strateji, insan psikolojisidir. Tarih boyunca kitlelerin duygu, düşünce, tavır ve davranışlarını etkilemeye yönelik manevi bir güç unsuru olarak komutanlar, ordular, devletler tarafından kullanılan propaganda yöntemi, 19. yüzyıldan itibaren imparatorlukların bölünerek yeni devletlerin oluşumuna dolayısıyla ulusların kaderine yön veren stratejiler arasında yer almıştır. Özellikle Birinci Dünya Savaşı'ndaki propaganda faaliyetleri, ulusal ve uluslararası boyutlarda kamuoyunun etki altına alınması bakımından sitemli bir çalışmanın örneğini oluşturmuş, savaş sonunda propaganda kelimesi artık günlük siyaset sözlüğünde yer alan bir yöntem haline gelmiştir(Qualter, 1980:258). Propaganda faaliyetlerinin bir kriz anında alternatif çözümler üreterek önemli bir güç haline gelebilmesi, uygulayıcılar tarafından bu yöntemin konu dışı bırakılmasını olanaksızlaştırmıştır.

Psikolojik savaşın en etkili metotlarından biri olan propagandanın, tarihten verilebilecek önemli örneklerinden birisi de Milli Mücadele Dönemi'dir. Kuvay-ı Milliye ruhunun Türk milletinin topyekün mücadelesine yön veren bölgelerin başında Güney

Cephesi gelmektedir. İşgal kuvvetlerine karşı bölge halkını mitingler yapmaya, protesto telgrafları çekmeye yönlendirilmesi, gönüllü birliklerin kurularak mücadeleye güç katması, kamuoyu oluşturma amacı taşıyan Anadolu basını ve din adamlarının söylemleri, savaş boyunca propaganda faaliyetlerinin etkin bir şekilde kullanıldığına göstergeleridir. Elbette propaganda yöntemleri işgalci güçler tarafından da bölge halkının duygu, düşünce ve davranışlarını değiştirmek baskı, tehdit ve korkutmak amacıyla etkili bir silah olarak kullanılmak istenmişse de, uygulanmaya çalışılan psikolojik taktikler halk üzerinde beklenen etkiyi sağlayamamıştır.

1. Propaganda Kavramı

Propaganda sözcüğünün kökeni, Latince bahçıvanın taze bir bitkinin filizlerini yeni bitkiler üretmek için toprağa dikmesi anlamında, “*propagare*” sözcüğünden gelmektedir. Propaganda sözcüğü, belirli fikirleri yeşertmek ve yaymak anlamı taşımaktadır (Atabek, 2014:5). Türk Dil Kurumu Sözlüğü’nde ise propaganda, “*bir öğreti, düşünce veya inancı başkalarına tanıtmak, benimsetmek ve yaymak amacıyla söz, yazı vb. yollarla gerçekleştirilen çalışma, yaymaca*” olarak açıklanmıştır.

Amerikalı Siyaset Bilimci Harold Lasswell propaganda kavramını, “*insanların ihtilaflı olarak gördükleri inançlara, değerlere ve davranışlara ilişkin düşünce ve davranışların semboller yoluyla (sözcükler, hareketler, bayraklar, imajlar, anıtlar, müzik vb.) manipüle etmektir,*” şeklinde tanımlamıştır (Qualter, 1980:260). Dolayısıyla propaganda bir topluluğun duygu, düşünce, davranış, tavır ve hareketlerini etki altında tutmak ya da değiştirmek amacıyla ortaya koyulan bilinçli bir girişimdir (Domenach, 2003:17), bireyle birlikte kitleleri hedef alır.

İnsanların fikirlerini yönlendirerek davranışlarını değiştirme çabaları, insanların topluluk halinde yaşamaya başladıkları tarih öncesi çağlara kadar uzanmaktadır. Dolayısıyla propagandanın tarihinin, yazılı tarihten daha önce dilin gelişmesiyle birlikte başladığı kabul edilebilir. Siyasal propagandanın siyasal rekabetin ortaya çıktığı dönemlerden itibaren var olduğu, iktidarın kendi meşruiyetini sağlamak, iktidarı elinde tutmak amacıyla uyguladığı yöntemlerin odağı haline geldiği söylenebilir (Atabek, 2014:6).

Yunan sofistleri propagandayı güzel konuşma sanatıyla birlikte kullanmışlar ve bu şekilde uygulamışlardır. Takip eden dönemlerde Sokrates, Atinalı politikacı Demosthan, Roma’da Çiçeron ve M.Ö. 5. yüzyılda Çinli Komutan Sun Tzu ve Hintli düşünür ve devlet adamı Kantilya propagandayı sanat haline dönüştürerek, propagandanın ilkleri olmuşlardır. Sun Tzu, M.Ö. 500’lerde “*Harp Sanatı*” adlı eserinde en iyi stratejinin düşmanın direncini savaşmadan kırabilmek olduğunu söylemiş, Çinliler bu yöntemle Hun, Göktürk ve Moğolların iç çatışmalarını çok iyi kullanarak kendilerini korumayı sağlamışlardır. Moğollar savaş alanına gelmeden önce çevrede güçlü bir ordu olduklarını propaganda ederek düşmanı psikolojik olarak etkilemişlerdir. Osmanlı Devleti, topraklarına dahil etmeyi planladıkları toprakların halkına gözdağı vermek yerine hoşgörü ile yaklaşarak Osmanlı yönetimi altında rahat ettirilecekleri propagandasını yapmışlardır. Bunun için bu bölgelere önceden dervişler ve tüccarlar göndermişlerdir.

Propagandanın kurumsal faaliyet olarak ortaya çıkması, Protestanlık mezhebinin papalığın nüfuzunu kırmaya başlaması üzerine Roma Katolik Kilisesi’nin Protestanlığa karşı mücadele edebilmek ve kilise kurumunun saygınlığını artırmak amacıyla 1622’de

papalığa bağlı propaganda kurumunu kurması ile başlatılabilir. Kavram ilk kez tarihsel süreçte yazılı bir metinde kullanılmıştır. Propaganda kurumunun temel amacı, Hıristiyan olmayan ülkelere gönderdikleri misyonerler aracılığıyla barışçı yollardan Roma Kilisesi'nin inancını benimsetmek ve pekiştirmek olmuştur(Qualter, 1980). Propaganda sözcüğü bilindiği gibi “*yayılması gereken*” anlamı taşımaktadır.

18. yüzyıla kadar propaganda teriminin kullanımı kilisenin tekelinde kalmışsa da, 1789 Fransız İhtilali ile dinî tekelden siyasal alana geçmiştir. Bu çok önemli bir değişimdir ve daha sonra günümüze kadar geçen süreçte çok önemli sonuçlara yol açacaktır. Sanayi devrimi ile birlikte gelişen teknoloji, propaganda yöntemlerinde de etkili olmuştur. Siyasal iktidarlar için propaganda yalnızca şartlar gerektirdiği zaman değil, her an kamuoyunun desteğini alma gerekliliğine yönelik vazgeçilmez bir faaliyet olarak algılanmaya başlanmıştır(Biber, 2014:28). Bu yüzyılda siyasal propagandanın önemini anlayan ve bu tabiri kullanan kişi, Alman millî birliğini kurmuş olan Otto Von Bismark'tır. Propagandadan çağdaş anlamda söz edilen çağ, 20. yüzyıldır. Birinci Dünya Savaşı dönemi, propaganda faaliyetleri yönünden dönüm noktası olmuş, ülkeler kitleleri yönlendirmekte güçlü bir ikna yöntemi olarak propaganda teşkilatlarını kullanılmışlardır. Birinci Dünya Savaşı boyunca propaganda kavramı, hem aldatmaca hem de bir eylem biçimi olarak kullanılmıştır. Propaganda konusundaki önemli yazarlardan Frederick E. Lumley, savaşın yol açtığı sonuçları 1920'lerde sosyolojik ve psikolojik açıdan yaptığı incelemelerinde, propagandanın içeriğini daraltarak kavramı bir tehdit ve tehlike olarak yorumlayacaktır(Qualter, 1980:277). Birinci ve İkinci Dünya Savaşı arasındaki dönemde propagandanın kullanımı yaygınlaşmış, 1920'li yıllarda propaganda sözcüğü geniş kitleler tarafından bilinen, siyaset bilimi literatüründe yaygın olarak kullanılan bir duruma erişmiştir(Atabek, 2014:6). İkinci Dünya Savaşı dönemi, teknolojik gelişmelerin propaganda tekniklerinin etkinliğini arttırdığı bir dönemdir. Özellikle içeride ve dışarıda kitlelere ulaşmak amacıyla radyonun aktif kullanımı, propaganda faaliyetlerinde iletişim araçlarının rolünü daha belirgin hale getirmiştir. Savaş döneminde propagandaya meşru bir zemin kazandıran benzeri görülmemiş bir örnek ise Almanya'nın Propaganda Bakanı Joseph Goebbels başkanlığında Alman propagandasının yönetilmesi olmuştur(Biber, 2014:35). Bu dönemde propaganda bir yandan müttefik kazanmak amacını güderken diğer yandan savaş sırasında tarafsızlığını ilan eden ülkelerle ilişkileri sıkı ve iyi tutmak, bu ülkelerin gözünde düşman ülkelerin itibarını zedelemek amacına yönelmiştir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında, yıllarca süren Soğuk Savaş dönemi, propagandanın artık neredeyse savaşların yerini almış olduğunun açık bir göstergesi niteliğindedir. Savaş sonrası dönemden günümüze kadar yaşanan toplumsal ve teknolojik gelişmelerle propagandanın yöntemi, gücü ve etkisi de gelişim kazanmaya devam etmiştir.

1.1. Propaganda'nın Amacı ve Özellikleri

Propagandanın en temel görevi, insanların fikirlerini etkilemektir. Amacı ise tutumları etkileyerek denetim altına almak, bireylerin kabule zorunlu olmadıkları bir düşünce ya da hareketi istekleriyle kabule yöneltmek, biçimlendirmektir. Bilinçli bir girişimle ikna yöntemi devreye girmesinden ötürü cephanesi söz ve kelimelerdir. Propagandanın hedefi, sadece bireylere tutum ve eğilimleri benimsetmek değil, bireyler aracılığıyla grupların aktif olarak bu sürecin içinde yer almasını sağlamaktır (Geçikli, 1999:268). Propaganda esas olarak sayıca az bireylerin büyük gruplara erişme çabasını da içermektedir.

Propagandanın iki amacı olduğunu söyleyen Fransız Siyaset Bilimci Suzanne Labin'e göre ya elde edilmiş bireylerin fikirlerini daha yüksek düzeye getirmeyi ya da henüz elde edilmemiş olan bireylerin fikirlerini istenilen yöne çekmeyi sağlamaktır. Bu durum bireylerin yönlendirilmeye ve ikna edilmeye açık olduklarını göstermektedir (Avcı 2018:76).

Propagandayı konuları bakımından siyasal, askeri, kültürel ve ekonomik propaganda olmak üzere bölümlendirmek mümkündür. Siyasal propaganda, iktidarların kazanılmasında, sürdürülmesinde veya kaybedilmesinde etkin rol oynarken, kültürel propaganda kendi lehine pozitif imaj oluşturarak kendi kültürünü diğer kültürler içerisindeki bireylere kabul ettirme taktiklerini içermektedir. Osmanlı Devleti döneminde yabancı devletlerin Osmanlı topraklarında misyonerlik faaliyetleri yürütmeleri ya da okullar açmaları örnek olarak gösterilebilir. Ekonomik propaganda, bireysel, kurumsal ya da doğrudan devlete maddi menfaat sağlayacak çalışmaların yürütülmesidir. Askeri propaganda ise çok boyutlu olarak "*bir devletin kendi halkına, dost devletlerin halkına, düşman devletlerin halkına ve tarafsız devletlerin halkına*" yönelik yürütülen propagandadır. Böylelikle hedef kitleyi etkileme amacı taşıyan psikolojik savaş sadece cepheleri değil, cephe gerisini de kapsamına almış olur. Özellikle 19. yüzyılın sonlarında sivil yerleşim yerlerine atılan bildiriler, propaganda yönteminin etkinliğini göstermesi açısından önem taşımaktadır. Ayrıca askeri bandolar, marşlar, askeri filmler, bu faaliyetler arasında yer almaktadır. Örneğin, Osmanlı Devleti'nin askeri bandosu olan "*Mehter Takımı*" bir yandan Türk askerinin moralini güçlü tutarken, diğer yandan düşman askerinin moralini zayıflatacak bir propaganda aracı olarak kullanılmıştır.

Propagandanın kendine has kuralları ve özellikleri bulunmaktadır. Propaganda faaliyetleri, özellikleri bakımından bireyleri temel alarak kitlelere seslenmektedir. Bildiri, basın, kanaat önderleri gibi eldeki tüm olanakların kullanılmasını zorunlu kılar, istikrarlı diğer bir ifadeyle uzun soluklu olmalıdır. Dolayısıyla örgütlenmeye ihtiyaç duyar. Mitingler, bildiriler ve basın aracılığıyla yürütülen dış propagandanın amacı, ülkeyi iyi tanıtip öne çıkartarak uluslararası alanda mücadelenin haklılığına yönelik kanaat oluşturmaya aynı zamanda aleyhte yapılan propagandaları karşı propagandayla etkisizleştirmeye yöneliktir. Dış politik amacın güdüldüğü karşı propaganda yöntemi, daha fazla resmi içerik taşımaktadır. Bu kapsamda dünya savaşları boyunca batılı devletler, kendi politikalarına yönelik hoşnutsuzlukları gidermek ve özellikle aleyhteki propagandalara karşılık vermek amacıyla çalışmalar yapmışlar, dünya savaşları sonrasında ise dış propaganda faaliyetlerini siyasi, askeri, kültürel ve ekonomik güçlerini kullanacak şekilde genişleterek daha çok kamu diplomasisi şeklinde yürütmüşlerdir (Avcı, 2018:94).

1.2. Güney Cephesi'nde Yürütülen Propaganda Faaliyetleri

Topyekûn savaş, bir milletin karşı tarafın askeri gücünü yok etmek için var olan tüm kaynaklarını kullanması durumu olarak tanımlanır. Diğer savaş türlerinden en ayırt edici özelliği, bir ulusun tüm zorluklara rağmen kaynaklarının tamamını seferber ediyor olmasıdır. Savaşın sınırının olmaması, sivillerin de askeri birlikler gibi savaşın öznesi durumuna gelmesine yol açar. Bu noktada propaganda etkili bir güç olarak savaşa yön verir (Aşçı, 2017:28). Topyekûn savaş denilince Türk Tarihi için çok önemli bir savaş olan

İstiklal Savaşı akla gelir. Bizzat sivillerin de savaşın her anında yer almaları gerektiği noktasında Atatürk'ün şu sözleri önemlidir; *“bütün Türk milletini cepheye bulunan ordu kadar duygu, düşünce ve hareket bakımından savaşla ilgilendirilmek mecburiyetindeydik”*. Atatürk'ün de ifade ettiği gibi savaş planının en önemli öğelerinden biri, halkın psikolojisidir. Halkın psikolojisini mücadele etme azmine hazırlamakta ikna amacı taşıyan propaganda faaliyetleri oldukça etkili olmuştur.

Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıktığında, ulusla birlikte vereceği mücadelenin hedefi, *“Ulusal egemenliğe dayalı kayıtsız, şartsız, bağımsız yeni bir Türk Devleti kurmak”* olmuştur. Geniş yetkilere sahip olmanın avantajlarını kullanarak, halkın moralini ve mücadele azmini güçlendirmek aynı zamanda Kuvay-ı Milliye ruhunu canlı tutmak amacıyla Havza'dan itibaren çeşitli makamlara gönderdiği tamimle mitingler düzenletmiş, müdafaa-i hukuk cemiyetleri ve kongreler yoluyla örgütlenmeye hız vermiştir. Fransızların güney bölgelerini işgali haberleri üzerine Heyet-i Temsiliye adına Mustafa Kemal Paşa, işgalin bütün Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerince İtilaf Devletlerinin temsilcilerine, Avrupa ve Amerika kamuoyuna duyurularak protesto edilmesini istemiştir (Atatürk'ün Bütün Eserleri, 1998:64). Mustafa Kemal Paşa'nın her yerde mitinglerin yapılmasını istemesinin amacı, ulusal ruh ve heyecanla mücadeleye katılımı arttırmaktır. Adana ve çevresinin işgal edileceğine dair haberler çıkınca Adanalılar tarafından *“Feryadname”* olarak adlandırılan protesto telgrafları, çeşitli makamlara ve İstanbul gazetelerine gönderilmiştir (Öztoprak, 1991:117). Adana bölgesinin Fransızlar tarafından işgal edilmesi üzerine yapılan mitingi, bu bölgede görevli Kuvay-ı Milliye komutanlarından Ali Saip Ursavaş, anılarında şöyle anlatmaktadır; *“bu toplantı önceden planlanmış olmadığı halde Türk dayanışması, vicdanlardaki ortak duygu sebebiyle tüm halk uygar bir düzen ve ağırbaşlılıkla toplanmıştı... Bu görkemli ve soylu gösteri Adana'ya yeni gelmiş olan Fransız Askeri Valisi Bremond'u şaşırtmıştı. Bu toplantı, Türk ruhunun büyüklüğü ile Fransız işgalini ve istilasını çok açık şekilde protesto niteliğindedir”* (Şahin, 2003:99). Protestolar, ulusal heyecanı canlı tutarken aynı zamanda ulusal mücadeleye yönelimi arttırmıştır.

İstiklal Savaşı döneminde propaganda faaliyetlerinin önemli unsurlarından birisini de cemiyetler oluşturmuştur. Adana ve çevresinin mütareke hükümlerine aykırı olarak işgal edilmesi üzerine Kilikya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kurulmuş, cemiyetin üyeleri Adana, Antakya, Maraş ve Antep'te Türklüğü koruma amacına hizmet edeceklerini ilan etmişlerdir. Cemiyet, Adana'daki olayları Mustafa Kemal Paşa'ya rapor ederek, O'nun direktifleri doğrultusunda hareket etmişlerdir (Öztoprak, 1991:121). Benzer şekilde Maraş'ta da müdafaa-i hukuk cemiyetinin kurulması hızlandırılmıştır. Mustafa Kemal Paşa, Maraş'taki olayların şiddetlenmesi üzerine bölge halkının maneviyatını güçlendirmek ve yalnız olmadıklarını hissettirmek için faaliyetlerinin Maraş halkına bildirilmesini istemiştir (Şıvgın, 1988:492). Antep'te ise özellikle Ermenilerin taşkınlıkları nedeniyle Antep-i İslamiye adında bir cemiyet kurulmuş, Kılıç Ali'nin bölgeye gelmesiyle Sivas Kongresi kararları çerçevesinde bölgedeki cemiyetler, Antep Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti çatısı altında birleştirilmiştir. Heyet-i Temsiliye tarafından görevlendirilen Kılıç Ali, Fransız birlikleriyle mücadeleden önce Maraş'ta yaptığı gibi Antep'te de Ermenilerin Fransızlarla birlik olmalarını önlemeye yönelik propaganda faaliyetlerinde bulunmuştur (Güllü, 2017:494).

İstiklal Savaşı'nda, elden ele dolaşım kolaylığı nedeniyle etkin ve pratik propaganda yöntemlerinden bir diğeri de beyannameler olmuştur. Ulusun mücadelesine karşı olan Osmanlı Hükümeti ve İtilaf Devletleri, Anadolu halkını kendi yanlarına çekmek, mücadele azmini kırmak, isyanlar çıkarmak amacıyla bu tekniği kullanılırken, ulusal mücadele kadrosu karşı propagandayı önlemek, ulusu mücadeleye yöneltmek ve askerın moralini yüksek tutmak için beyannameler çıkartmışlardır.

Basının kamuoyu oluşturmadaki rolünün, savaş döneminde de ihmal edilemeyecek önemlilikte olduğu bilinmekteydi. Mustafa Kemal Paşa, halkı bilinçlendirerek milli birliği sağlamak adına propaganda faaliyetlerini yönetmek için basının gücünü en etkin biçimde kullanmış, hatta Anadolu'ya geçmeden önce İstanbul'da aynı maksatla çıkardığı Minber Gazetesi, basına verdiği önemin çarpıcı bir örneğini oluşturmuştur. Sivas Kongresi döneminde İrade-i Milliye Gazetesi ile başlatılan propaganda faaliyetlerindeki hedef İstanbul Hükümeti olurken, ulusun bilgilendirilmesi doğrultusunda yazılara da ağırlık verilerek milli harekete katılımın gerekliliği ısrarla anlatılmaya çalışılmıştır. Ankara'da faaliyetlerine başlayan Hakimiyet-i Milliye Gazetesi, mücadeleyi destekleyen İstanbul basını ve diğer yerel gazeteler aracılığıyla mücadelenin haklılığını hem içeride hem de dışarıda duyurmaya çalışmıştır (Öztoprak, 1989:12). Yeni Gün Gazetesi, "Propaganda" başlığı makalesiyle bu konunun önemliliğini şu şekilde izah etmiştir; "propaganda fikirleri, en etkili araçlarla halkın en son ferdine kadar her sınıf ve tabaka içinde yaymak ve onları adeta beyinlerine nakşetmek suretiyle herkesi, hiç olmazsa büyük bir çoğunluğu istenilen davaya kazanmak demektir" (Avşar, 2010:31). Ancak Anadolu'nun işgale uğrayan yerleri işgal kuvvetlerinin sansürüne tabi tutuluyordu. Örneğin, Fransızlar tarafından işgal edilen Adana'da Avni Bey'in başyazarlığını yaptığı Adana gazetesi, işgal aleyhine yazdığı makaleler üzerine kapatılmıştı. Ancak derhâl, Yeni Adana adıyla tekrar yayınlarını sürdürmeye devam etmiştir.

Kitle iletişiminde önemli rolü olan kurumlardan biri de haber ajanslarıdır. Gazetelere oranla en önemli farkı, daha geniş bir alanda haber toplayabilmeleri ve bu haberleri dünyanın birçok yerine dağıtabilmeleridir. Anadolu Ajansı, Türk kamuoyunun yanlış yönlendirilmesini önleyerek halkı zamanında bilgilendirmek amacıyla kurulmuştur. Ajansın adı da Anadolu'daki mücadeleyi simgelemektedir. Ajans, savaş şartlarına göre çıkardığı bültenlerle ulaşabildiği her yere savaş tebliğlerini, iç ve dış haberleri ileterek halkı gelişmelerden haberdar etmiştir. Ajans, Matbuat ve İstihbarat Genel Müdürlüğü'ne bağlıdır. Müdürlük, bir yandan Avrupa basını arasında mücadelenin haklılığını savunmaya yönelik yayın faaliyetlerinde bulunurken, diğer yandan ülke içinde fikri ve psikolojik birliği sağlama görevini yerine getirmiştir. Müdürlüğün istihbarat şubelerinden birisi de Adana'da bulunmaktaydı. Bu şubeler, Avrupa telsiz istasyonlarından elde edilen haberleri Anadolu'nun en küçük birimine kadar iletme görevini üstlenmiştir (Öztoprak, 1989:14). Bu görevi yürütmekte kullanılan araçlardan biri de telgraflardır. Telgraflar savaş boyunca propaganda faaliyetlerini yürütmek adına en etkili iletişim aracı olmuştur. Mustafa Kemal Paşa'nın savaşın telgraf telleriyle kazanıldığı ifadesi, mücadelenin amacının ve faaliyetlerinin içeride ve dışarıda duyurulmasında haberleşmenin önemini göstermektedir.

İstiklal Savaşı sırasında ilk kitap basım faaliyetleri, Mondros Ateşkes Anlaşması ile kurulan Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri tarafından gerçekleştirilmiştir. İşgaller başladıktan

sonra İtilaf Devletleri tarafından Türklerin Rum ve Ermenilere kötü davrandıklarına dair propagandalarına karşı yabancı dillerde hazırlanan ve bu iddiaların doğru olmadığını ispatlayan kitaplar, İtilaf Devletleri temsilcilerine ve tarafsız ülkelere gönderilmiştir. Aynı zamanda Anadolu halkının mücadele azmini canlı tutmak, Türk askerinin milli duygularını arttırmak amacıyla da kitaplar ve broşürler basılmıştır (Şahin, 2003:130).

Anadolu insanı için güvenilir bir otorite olarak kabul gören ve bu nedenle buldukları bölgelerde geniş nüfuza sahip din adamları, savaş boyunca daima ön planda yer almışlar, işgallere karşı halkın manevi duygularını harekete geçirerek birlik içinde mücadele azmini güçlendirmeyi sağlamışlardır. Bunun önemli örneklerinden birisi, Maraş'ta yaşanan Bayrak Olayı'dır. Bilindiği gibi ateşkes sonrası, Adana'yı işgal eden İngilizler, bölgenin kuzeyinde asayiş sağlamaya bahanesiyle Maraş'ı da işgal etmişler, Kasım 1919'da da Fransızlar, İngiliz işgal kuvvetleriyle yer değiştirmişlerdir. Fransız işgaliyle Maraş Kalesi'nden Türk bayrağının kaldırılarak yerine Fransız bayrağının asılması olmasından çok etkilenen Avukat Mehmet Ali Bey, bir beyanname hazırlayarak camilerin görülebilecek yerlerine astırmıştır. Bu bildiri kısa sürede etkisini göstermiş, "*düşman bayrağı altında namaz caiz değildir*" söylemleri üzerine halk kaleye girerek Fransız bayrağını indirmiş, yerine Türk bayrağını göndere çekmiştir (Eyicil, 2005:58). Bağımsızlığın sembolü olan bayrağın din unsurunun bağımsızlığıyla paralellliğini vurgulayan çağrı, görüldüğü gibi halk üzerinde oldukça etkili olmuştur. Amiral Sir F. de Robeck'in, Lord Curzon'a gönderdiği 13 Şubat 1920 tarihli raporunda, Anadolu'daki dini liderlerin, halkı ulusal hareket lehinde heyecanlandırdığını belirtmesi, din adamlarının katkılarıyla ulusal mücadele lehine yürütülen propagandanın amacına ulaştığını ortaya koymaktadır (Şahin, 2003:74).

Kuvay-ı Milliye, Anadolu'nun diğer bölgelerinde olduğu gibi Antep, Maraş, Urfa, Adana'yı içine alan Güney Cephesi'nde de bölgenin kurtuluşunu sağlayan oldukça önemli bir örgütlenmedir. Fransız işgali sonrasında yaşanan olaylar üzerine bölgede Kuvay-ı Milliye teşkilatının kurulmasına karar verilmiştir. Fransız ordusunda yer alan Ermeni alayları ve bölgedeki yerli Ermenilerin Fransızların gelişine birlikte daha saldırgan bir tavra bürünmeleri, çatışmaların alevlenmesine neden olmuştur. Mustafa Kemal Paşa, Nutuk'ta güney bölgesindeki askeri girişimler hakkında bilgiler verirken, "*Maraş ve Antep'te Kılıç Ali Bey'i, Çukurova bölgesine de Binbaşı Kemal (Doğan) ve Yüzbaşı Osman Tufan Beyleri göndererek ciddi teşkilatlanmalara ve teşebbüslere geçtik*", ifadeleriyle dağınık halde bulunan direniş güçlerinin organize edilerek Heyet-i Temsiliye'ye bağlanma sürecini aktarmıştır (Nutuk, 1998:192).

Karşı propaganda faaliyetleri, aleyhte yürütülen propagandaların etkisini kırarak karşı koymaya yöneliktir. Karşı propagandayı yürüten Fransızlar ise müttefikleriyle yaptıkları gizli paylaşım projelerine göre kendilerine pay edilen bölgelerde kalıcılıklarını sağlamaya yönelik işgal propagandası yöntemlerini kullanmışlardır.

Güney Bölgesini örgütlemek amacıyla Heyet-i Temsiliye adına gönderilen Kılıç Ali hatratında izlenimlerini şöyle aktarmıştır; "*Suriye'den gelen Ermeniler İngiliz subayları asli kuvvetinden önce Antep'e gelerek halk içinde ustaca propaganda yapmışlardı. Eğer İngiliz-Fransız işgaline engel olunmaya kalkılırsa Ermeniler bu işi Halep önlerine yığdıkları silahlı kuvvetleriyle yapmaya kalkacaklar, şehirde taş üstünde taş kalmayacaktı. Ne yazık ki, Hürriyet ve İtilaf Fırkası*

da gerçekte zerre kadar ilişiği olması imkânsız bu propagandayı destekliyordu", (Turgut, 2017:133). İşgal güçleri bir yandan halkın güvenini kazanmak amacıyla planladıkları karşı propaganda ile işgalin gerekliliğine ilişkin ikna yöntemleri kullanmışlar, diğer yandan da mütareke şartları gereği bölgenin huzurunu ve güvenliğini sağlamak için geldikleri gerekçesiyle kamuoyu oluşturmak istemişlerdir. Fransızlar işgal ettikleri bölgelerde halkın direnişiyile karşılaşınca, uçaklarla attıkları beyannameler yardımıyla halkı etkilemeye çalışmışlardır. Beyannamelerin içeriğinde, halkın işgal karşısında direniş geçmesini önlemek amacıyla işgalin geçiciliğinden bahsedilmiş, kendilerinin padişahın izniyle geldikleri, direnişte bulunulmasının padişaha karşı gelmek olduğu bilgisi yer almıştır. Halkın moralini bozmak adına birtakım asılsız haberler yaymaya çalışan işgal güçleri, milli güçlerin yenildiği, düşmanın hemen gelmek üzere olduğu şeklindeki propagandalarla halk ve asker üzerinde savaşın gereksiz olduğu fikrini kuvvetlendirmeyi amaçlamışlardır (Pehlivanlı, 1992:133). Halkın işgaller karşısındaki direnişine dair sembol olaylardan birisi, Maraş'ın Fransız işgali sırasında yaşanan Sütçü İmam Olayı'dır. Sütçü İmam, Fransız üniformalı iki askerin Türk kadınlarına saldırdığını görünce Fransız askerlerine ateş açmıştır (Eyicil, 2005:56). Bu olay, Müslüman halk üzerinde etkili olmakla birlikte karşı propagandanın amacına ulaşamadığını da göstermiştir.

Bölgede sözde düzeni sağlama iddialarını öne süren Fransızlar, kamuoyu oluşturmak amacıyla yerel basından da yararlanmışlardır. *Ferda*, *Adana Postası* ve *Rehber* gazeteleri Fransız propagandasına uygun yayın yapan gazeteler olmuştur. Yayınlarında Fransız ordusunun başarılarına dair haberlerin yanında Kuvay-ı Milliye güçlerinin asi ve eşkıya olduklarını içeren haberlerle halkın desteğini engellemeye yönelik çalışmalarda bulunmuşlardır. Ancak Fransızların ulusal mücadeleyi engellemeye yönelik tüm bu propaganda çalışmaları halkın maneviyatı üzerinde bir etkisi olmamış, Ermenilere verdikleri destek de tüm bu söylemlerinin inandırıcılığını ortadan kaldırmıştır. (Şahin, 2003:130) Bölge halkının verdiği mücadele neticesinde, bilindiği gibi TBMM tarafından Maraş, Antep ve Urfa şehirleri hak ettikleri, "Kahraman", "Gazi", "Şanlı" unvanlarını alarak, İstiklal Madalyası ile ödüllendirilmiş şehirlerimiz olmuştur.

Sonuç

Savaş, sadece orduların cephede çarpışması değildir. Aynı zamanda ulusun maddi ve manevi olarak savaşa hazır olması gerekmektedir. Bu aşamada taraflar, çeşitli psikolojik faaliyetlerde bulunurlar. Manevi gücün, maddi gücü kırabileceğine dair önemli örneklerden birisi, Türk İstiklal Savaşı'nda verilen Güney Cephe mücadelesidir. Halkın işgale karşı topyekûn mücadelesinde itici gücü oluşturan propagandanın inkâr edilemeyecek derecede büyük önem taşıdığı görülmüştür.

Atatürk'ün Nutuk'ta ifade ettiği gibi İstiklal Savaşı'nda ulusun eline kalan tek güç olan manevi gücünün yüksek tutulması gerekmekteydi. Bu nedenle ulusun mücadeleye inanması, ordu kadar büyük önem taşımaktaydı. Ulusal gücün oluşumu için propaganda faaliyetlerini kapsamına alan savaş stratejisi, bu gücün tek bir hedefe yöneltilmesine dayandırılmıştır. Atatürk'ün savaş sürecinde propaganda faaliyetlerine önem vermesinde düşmanıyla maddi güçlerinin eşit olmaması da etkili olmuştur. Propaganda faaliyetleri olarak savaş boyunca uygulanan yöntemlerden protesto telgraflarının çekilmesi, mitinglerin düzenlenmesi, bildirilerin dağıtılması, kongreler yoluyla örgütlenmenin

sağlanması, ulusu mücadeleye yönlendirme ve bilgilendirme işlevini gören basın-yayın faaliyetleri, ulusa yol gösterici faaliyetler yürüterek propaganda aracı olarak teşkilatlanan İrşad Encümeni, kurtuluş azmini ve inancını güçlü kılan Kuvay-ı Milliye ruhu, toplum üzerinde etkili nüfuzu olan din adamlarının ve kanat önderlerinin maneviyatı öne çıkaran söylemleri, güney cephesinin düşman karşısında zafer elde etmesinde de etkili olan yöntemler olarak ifade edilebilir.

İtilaf Devletleri çok ağır şartlar taşıyan Mondros Ateşkes Antlaşması sonrası elde ettikleri fırsatları hemen uygulamaya geçmişler, işgallerle birlikte Anadolu topraklarını kontrolleri altına almışlardır. Propaganda faaliyetleri ile Türk halkını kendi yanlarına çekmeyi hedeflemişlerse de, maddi gücü itilaf devletleri karşısında orantısız olan Ulusal Mücadele Kadrosu, propaganda faaliyetlerine benzer şekilde ağırlık vererek aleyhine olan eşitsizliği bu sayede lehine çevirmeyi başarmıştır. Ordu kadar ulusal cepheyi güçlü tutmaya yönelik yürütülen bu faaliyetler sayesinde işgalci güçler ulusun elinde kalan tek güç olan manevi cepheyi çok kez zorlasalar da ele geçirememişlerdir.

Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün Nutuk'ta yer alan uyarı niteliğindeki şu ifadeleri oldukça önemlidir; *"Asıl olan iç cephe'dir. Bu cephe bütün memleketin, bütün milletin meydana getirdiği bir cephe'dir. Görünürdeki cephe, doğrudan doğruya ordunun düşman karşısındaki silahlı cephesidir. Bu cephe sarsılabilir, değişebilir, yenilebilir. Fakat bu durum hiçbir zaman bir memleketi, bir milleti yok edemez. Önemli olan, memleketi temelinden yıkan, milleti esir ettiren iç cephenin çöküşüdür. Bu gerçeği bizden çok daha iyi bilen düşmanlar, bu cephemizi yıkmak için yüzyıllarca çalışmışlar ve çalışmaktadırlar. Bugüne kadar başarı da sağlamışlardır. Gerçekten kaleyi içinden almak, dışından zorlamaktan çok kolaydır"*. Atatürk'ün karşı propagandaya dair milli birliğin önemine dikkat çektiği bu sözleri, görüldüğü gibi aynı zamanda sonraki kuşaklara dikkatli olmaları gereken konulara dair uyarı niteliği taşıyan bir tespiti de içermektedir.

Kaynakça

- Aşçı, B.(2017), *Ordulardan Şirketlere Strateji*, Ankara: Siyasal Yayınevi.
- Atabek, N. (2014), "Propaganda ve Toplumsal Kontrol", Selçuk Üniversitesi İletişim Dergisi, 2(4), 4-12.
- Atatürk, K.(1998), *Nutuk*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Atatürk'ün Bütün Eserleri. (1998), (5), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Avcı, Ö. (2018), *İletişim ve Propaganda*, Konya: Eğitim Yayınevi.
- Avşar, S.(2010), "Milli Mücadele'de Propaganda Faaliyetleri", Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.

- Biber, A. (2014), "Toplumsal Şeytan Üçgeni: İktidar, Hegemonya ve Propaganda", Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, (21), 28-41 .
- Domenach, J. M.(2003), Politika ve Propaganda, İstanbul: Varlık Yayınları.
- Eyicil, A. (2005), "Maraş Savunması", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, 21(61), 47-76.
- Geçikli, F. (1999), "Geçmişten Günümüze Propaganda Kavramı", İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, (9), 265-276.
- Güllü, R.E.(2017), "Milli Mücadele'de Güney Cephesinde Kılıç Ali Bey'in Faaliyetleri", Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, (16),490-507.
- Öztoprak, İ. (1989), Türk ve Batı Kamuoyunda Milli Mücadele, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Öztoprak, İ. (1991), Adana ve Çevresinde Müdafaa-i Hukuk Çalışmaları, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, 8(22),117-140.
- Pehlivanlı, H. (1992), Kurtuluş Savaşı İstihbaratında Askeri Polis Teşkilatı, Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- Qualter, T.(1980), "Propaganda Teorisi ve Propagandanın Gelişimi", Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 35(01), 255-307.
- Şahin, H. (2003), "Milli Mücadele'de Beyannamelerle Psikolojik Harp", Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Şıvgın, H.(1988), "Mustafa Kemal'in Maraş'ın Kurtuluşu İçin Faaliyetleri", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, 4(11), 481-494.
- Turgut, H. (2017), Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları, İstanbul: İş Bankası.